

Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar

Editörler: Dr. Soner KÜNÇ • Dr. Süleyman ÇELİK

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar

Editörler:

Dr. Soner KÜNÇ

Dr. Süleyman ÇELİK

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar

Current Economic and Financial Studies

Editörler: Dr. Soner Künc • Dr. Süleyman Çelik

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-743-6

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub275>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Künc, S. (ed), Çelik, S. (ed) (2023). *Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub275>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

İktisadi ve finansal açıdan birçok çalışmanın yer aldığı iktisat literatürü her geçen gün yeni meselelerin gündemi meşgul etmesi ile araştırmacıların daha çok dikkatini çekmekte ve gelişmeye devam etmektedir. Teorik ve ampirik çalışmaların yer aldığı “Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar” başlıklı bu kitap, ekonomi bilimi ile uzaktan yakından teması olan kişilerin başında gelen araştırmacı, akademisyen ve öğrencilere faydalı olacağı kanaatini taşımaktadır.

Ülkemizde çeşitli üniversitelerde mesleki faaliyetlerini devam ettiren yazarlardan oluşan kitap 8 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, “Küresel Ekonomik Politika Belirsizliğinin Enflasyon ve İşsizliğe Etkisi: Türkiye’ye Yönelik Ampirik Kanıtlar” başlığı ile Süleyman Çelik tarafından araştırılmıştır. İkinci bölüm, “Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Pandemi Öncesi ve Sonrası Dönemde Mukayeseli Bir Analiz” başlığı ile Soner Künc ve Ayça Pekmez Bahçeci tarafından ele alınmıştır. Üçüncü bölüm, “BRICS-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” başlığı ile Ömer Yılmaz ve Ali İmran Tatlıbadem tarafından yazılmıştır. Dördüncü bölüm, “Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Asimetrik ve Frekans Alanı Nedensellik Testlerinden Kanıtlar” başlığı ile Seyhun Tutgun tarafından tartışılmıştır. Beşinci bölüm, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi: Eşbütünleşme Analizi” başlığı ile Ferid Önder tarafından incelenmiştir. Altıncı bölüm, “Sağlık Hizmetlerinde Sürdürülebilirlik” başlığı ile Süleyman Bozkuş ve Levent Gökdemir tarafından araştırılmıştır. Yedinci bölüm, “Bölgesel Kalkınmada Turizmin Ekonomik Rolü” başlığı ile Yasemin Ceylan tarafından ele alınmıştır. Sekizinci ve son bölüm ise “Sürdürülebilir Turizm, Çevre ve Ekonomi İlişkisi” başlığı ile Kerim Coşkun tarafından incelenmiştir.

Emekleri ile çalışmaya katkı sağlayan bütün yazarlara teşekkür ederiz. Ayrıca bu eserin oluşmasında desteklerini esirgemeyen ve tecrübesi ile bizleri her zaman yönlendiren kıymetli büyüğümüz Prof. Dr. Tayfur Bayat hocamıza saygı ve şükranlarımızı sunarız.

Dr. Soner KÜNÇ
Dr. Süleyman ÇELİK

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

- Küresel Ekonomik Politika Belirsizliğinin Enflasyon ve İşsizliğe Etkisi:
Türkiye'ye Yönelik Ampirik Kanıtlar 1
Süleyman Çelik

Bölüm 2

- Türkiye'de Enflasyon ve Faiz Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Pandemi Öncesi
ve Sonrası Dönemde Mukayeseli Bir Analiz 17
Soner Küinç
Ayça Pekmez Bahçeci

Bölüm 3

- Brics-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi 35
Ömer Yılmaz
Ali İmran Tatlıbadem

Bölüm 4

- Türkiye'de Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Asimetrik ve Frekans Alanı Nedensellik
Testlerinden Kanıtlar 51
Seyhun Tutgun

Bölüm 5

- Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi:
Eşbütünleşme Analizi 71
Ferid Önder

Bölüm 6

Sağlık Hizmetlerinde Sürdürülebilirlik	89
<i>Süleyman Bozkuş</i>	
<i>Levent Gökdemir</i>	

Bölüm 7

Bölgesel Kalkınmada Turizmin Ekonomik Rolü	107
<i>Yasemin Ceylan</i>	

Bölüm 8

Sürdürülebilir Turizm, Çevre ve Ekonomi İlişkisi	123
<i>Kerim Coşkun</i>	

Küresel Ekonomik Politika Belirsizliğinin Enflasyon ve İşsizliğe Etkisi: Türkiye'ye Yönelik Ampirik Kanıtlar

Süleyman Çelik¹

1. GİRİŞ

John Kenneth Galbraith'in "Belirsizlik Çağı" adlı kitabının 1977'de yayımlanmasından bu yana, medyada ve akademide haber yapılan pek çok önemli olay, belirsizliğin finans dünyasının önemli bir sorunu olduğunu öne çıkarmıştır. Belirsizlik, bir ülkedeki hemen hemen makroekonomik göstergelerin tamamında; yatırımdan tasarrufa, tüketimden üretime, döviz kurundan enflasyona, işsizlikten büyümeye hatta ulusal politikalardan uluslararası düzenlemelere kadar küresel çapta etki edebilmektedir (Songur ve Sertkaya, 2023). Bu durum hem işletmelerin hem de bireylerin piyasa belirsizliği nedeniyle harcamalarını ve yatırımlarını erteleme riskini daha da artırmaktadır. 2008 küresel mali krizin ve ABD'de artan politika anlaşmazlıklarının ardından, öncelikle ekonomik politikalar ve finansal kararlarla ilgili belirsiz politikalara ilişkin artan ve büyüyen endişeler vardır (Baker vd., 2016). Son dönemde yaşanan COVID-19 salgını, Rusya-Ukrayna savaşı, ABD-Çin ve Tayvan gerginliği ve İngiltere'nin BREXIT süreci gibi olaylar küresel anlamda ekonomik politika belirsizliğini (EPU) tetikleyen faktörler olmuştur. EPU, genel olarak ekonomik sistemi etkileyen ve hükümet politikalarında değişikliklere yol açabilecek öngörülemeyen değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle maliye, politik, düzenleyici ve para politikalarının önceden tahmin edilememesinden kaynaklanan ekonomideki dalgalanmaları yansıtır. Küresel çapta meydana gelen ekonomik belirsizlik, iktisadi durgunluktan çıkışta olumsuz etki yapabildiği gibi bu durum para piyasası göstergelerinden enflasyonu; maliyetlerin artışı, döviz kurunda yükselme, arzın azalması gibi sebeplerle etkileyebilmektedir.

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık, celik.slymn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8999-0095

Aynı şekilde belirsizliğin istihdam kesintilerine ve yatırımlarda daralmaya yol açtığı da vurgulanmaktadır (Bernanke, 1983). İstihdam ve yatırımların belirsizlikteki dalgalanmalardan olumsuz etkilenmesinin gerekçesi olarak şirketlerin, genellikle öngörülemeyen düzenleyici ortamlarda önemli veya maliyetli kararlar alma konusunda isteksiz olması gösterilmektedir (Bloom, 2014). Buna bağlı olarak borçlanma maliyetinin arttığı EPU'nun yüksek olduğu dönemlerde firmaların daha muhafazakar politikalar uyguladığına dair bulgular mevcuttur (Kelly vd., 2016; Çolak vd., 2017). Pek çok değişken, kısa veya uzun vadeli etkilerle belirsizlik düzeyini etkileyebilir; ancak EPU arttığında etkilerinin yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli etkileri olması beklenmektedir (Şahinöz ve Coşar, 2018). Ekonomik politika belirsizliğine ilişkin literatürle ilgili olarak Rodrik (1991), gelişmekte olan ülkelerdeki reformların, reformun başarısına ilişkin belirsizlik ortadan kalkana kadar yatırımların ertelenmesine yol açabileceğini belirtmektedir.

EPU, ölçülmesi zor bir kavram olduğundan dolayı bunun makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi ve değişkenler ile arasındaki nedensellik ilişkisine dair kanıtlara ulaşmak oldukça güçtür. Pek çok araştırmacı, özellikle ekonomi politikalarındaki belirsizlikle ilgili olarak belirsizlik ölçümlerini belirlemeye yönelik çalışmalar yürütmekte ve farklı göstergeler üzerinden belirsizliği izlemek, hükümet politikaları ve düzenlemelerindeki dalgalanmalardaki eğilimleri yakalamayı amaçlamaktadır. En eski ve en yaygın kabul gören ölçümlerden biri hisse senedi piyasasındaki kesin belirsizliklerin bir göstergesi olarak kullanılan “Chicago Board Options Exchange” olarak ifade edilen piyasa volatilité endeksi (VIX)'dir (Al-Thaqeb ve Algharabali, 2019). Da, Engelberg ve Gao (2014) “FEARS” adı verdikleri endekste yatırımcıların duygu ve korkuları üzerinden bir endeks geliştirmişlerdir. Belirsizlik şoku, Baker, Bloom ve Davis (2016) tarafından yakın zamanda geliştirilen “ekonomik politika belirsizlik göstergesi” yardımıyla ampirik olarak daha net ölçülmeye başlanmıştır. EPU endeksi haberler, politika, piyasa ve ekonomik göstergelerdeki belirsizliği ölçmektedir. Daha sonra Manela ve Moreira (2017), Wall Street Journal'dan (WSJ) alınan haberleri kullanarak habere dayalı bir belirsizlik endeksi geliştirmiş ve buna NVIX adını vermişlerdir.

EPU'nun ekonomiyi nasıl etkilediği konusunda yapılan çalışmalar, ekonomik büyümeyi azalttığı (Bloom, 2014; Balcilar, Gupta ve Segnon, 2016), satın alma davranışlarını etkilediği (Eberly, 1994; Leduc ve Liu, 2016), işsizliği arttırdığı (Bloom, 2009; Kahle ve Stulz, 2013) ve enflasyonu etkilediği (Jones ve Olson, 2013) yönündedir. Bu bulgular, genel olarak incelendiğinde EPU'nun ekonomiyi negatif etkilediği bariz bir şekilde ortadadır. Sonuçlar farklı ülkeler ve teknikler üzerinden değerlendirilirken

belirsizliğin azaltılmasına yönelik adımların atılmasının önemi de vurgulanmaktadır.

Küresel ekonomi politikalarında meydana gelen belirsizliğin Türkiye ekonomisinde enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesinin amaçlandığı çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Küresel ekonomik belirsizlik olgusunun kavramsal yönünün ele alındığı giriş bölümünün ardından ikinci bölümde ampirik literatürde yer alan çalışmalardan bahsedilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmını oluşturan üçüncü bölümde ekonometrik olarak kullanılan testlere ait yöntem ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen ampirik kanıtlar yorumlanarak özetlenmiştir.

2. AMPİRİK LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ekonominin temelinde şeffaflık ve öngörülebilirlik yer alırken, yüksek belirsizlik reel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Sadece ekonomi açısından değil birçok alanda belirsizliğin olumsuz etkileri olduğu konusunda geniş bir literatür bulunmaktadır. Özellikle parasal, mali ve düzenleyici politikaların belirsizliği genel ekonomik performansı negatif yönde etkilemektedir. Literatürde yer alan çalışmaların 2016 yılına kadar olan kısmı ekonomik ve politik belirsizliğin etkilerini teorik olarak incelemiştir. 2016 yılında Baker, Bloom ve Davis (2016) tarafından ekonomik ve politik belirsizlik (EPU) endeksinin geliştirilmesiyle ampirik çalışmalar artmıştır. Yapılan teorik ve ampirik çalışmalara ait özet bilgiler aşağıda kronolojik olarak konu bazlı ayrıma tabi tutularak Tablo 1'de detayları ile sunulmuştur.

Stock ve Watson (2012), ABD üzerinde yaptıkları çalışmada 1959-2007 dönemine ait uzun bir aralıkta ekonomik politika belirsizliğinin etkilerini incelemişlerdir. Dinamik Faktör Modelleri (DMF) analizi yardımıyla incelenen değişkenler arasındaki ilişkiye ait bulgulara göre, 2008 krizi döneminde yaşanan ekonomik politika belirsizliğinin çıktı ve işsizliği olumsuz etkilediğine dair bulgular mevcuttur. Ekonomik ve politik belirsizliğin genç işsizlik üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmada, Polat (2020) Yunanistan'ın 1998-2019 dönemine ait çeyreklik verileri kullanmıştır. Analizde 10 adet belirsizlik endeksi kullanılmış, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu ülkede genç işsizliğin en büyük belirleyicisinin ekonomi politikalarında yaşanan belirsizlik olduğu diğer elde edilen bulgulardan biridir. Ekonomi politikalarında yaşanan belirsizliğin faiz oranı ve enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen Aytaç ve Saraç (2022), Latin Amerika ülkelerinin 1998-2020 dönemini incelemişlerdir. TVP-VAR modelinin kullanıldığı çalışmada, ekonomi politikalarındaki belirsizlik

ve diğer değişkenler arasında uzun dönemde zayıf bir ilişki bulunmuştur. Ülkelerin büyük bir kısmında faiz oranı ve enflasyon ile ekonomik politika endeksi arasında pozitif ilişki olduğu elde edilen diğer sonuçtur.

Artan belirsizlik, firmaların harcama ve yatırım planlarını ertelemesine neden olurken, fiyatlar üzerinde de olumsuz etki yaratıyor. (Bloom, 2014). Buna paralel olarak yüksek enflasyon, hanehalkı harcamalarında ve firmaların yatırım kararlarında belirsizliği artırmaktadır (Aisen ve Veiga, 2006). Bu doğrultuda son dönemde ele alınan çalışmalardan biri olan Gürsoy (2021), küresel ekonomik politik belirsizliğin döviz kuru, enflasyon ve borsa üzerindeki etkilerini incelemiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmada, 2013-2020 dönemine ait aylık veriler yardımıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testiyle incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, belirsizlikten döviz kuruna nedensellik ilişkisi olduğu yönünde iken diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönündedir. Türkiye üzerine yapılan diğer çalışmalardan biri olan Daştan ve Karabulut (2022), 1999-2020 dönemi çeyreklik verileri kullanarak küresel ekonomik politika belirsizliğinin (GEPÜ) makroekonomi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bulgular GEPÜ'dan diğer değişkenlere doğru tek yönlü nedensellik olduğunu ve GEPÜ'nun bu değişkenleri daraltıcı etki yaptığını ortaya koymuştur. Ghosh, Bagchi ve Chatterjee (2022), Hindistan'ın ekonomik politika belirsizliği (EPU) endeksinin, ithalat, ihracat, faiz oranı, döviz kuru, enflasyon oranı ve borsa gibi farklı makroekonomik değişkenleri üzerindeki etkisini, COVID-19 öncesi ve COVID-19 sırasında ampirik olarak analiz etmişlerdir. Dinamik Koşullu Korelasyon - Çok Değişkenli Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişken Varyans (DCC-MGARCH) yöntemlerinin kullanıldığı çalışma, EPU'nun Hindistan ekonomisindeki faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Küresel Ekonomik Politika Belirsizliği- Enflasyon			
Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Yazar/ Yazarlar	Dönem	Yöntem	Bulgular
Yalçınkaya (2019)	1992-2018	Yapısal Vektör Otoregresif (SVAR) Modeli	Bulgular, küresel ekonomide ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin işsizliği ve enflasyonu arttırdığı yönündedir.
Gürsoy (2021)	2013-2020	Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik	Enflasyon ve ekonomik politika belirsizliği arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır.
Diğer Ülke /Ülke Grupları Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Ball, Cecchetti ve Gordon (1990)	ABD 1960-1989	Panel Regresyon Analizi	Yüksek enflasyonun uzun vadeli belirsizliği artırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Jones ve Olson (2013)	1985-2012	Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC- GARCH) Modeli	Makroekonomik belirsizlik ile enflasyon arasındaki korelasyonun işaretinin 1990'ların sonlarında negatiften pozitifte döndüğü bulunmuştur.
Istrefi ve Piloiu (2014)	ABD ve Euro Bölgesi 1991-2012	Panel Bayesci VAR Modeli	Bulgular, hem uzun hem de kısa vadeli enflasyon beklentilerinin politika kaynaklı belirsizlik şoklarına duyarlı olduğu yönündedir.
Istiak ve Alam (2019)	ABD 1978-2016	Asimetrik Dürtü Tepkileri Testi	Ekonomi politikası belirsizliğinin ve petrol fiyatlarının enflasyon beklentileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Athari, vd. (2022)	Japonya 2003-2021	Nedensellik Testleri	Ekonomi politikalarındaki belirsizlikten enflasyona doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Küresel Ekonomik Politika Belirsizliği- İşsizlik			
Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Varlık (2023)	2003-2020	Yapısal Vektör Otoregresif (SVAR) Modeli	Küresel belirsizlik artışına karşı enflasyon oranı, işsizlik oranı ve faiz oranının pozitif tepki verdiği ortaya konulmuştur.

Diğer Ülke /Ülke Grupları Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Payne (2015)	ABD 2000-2014	VAR Analizi	Çalışma, serbest meslek oranı, sanayi üretimi ve ekonomik politika belirsizliğinden işsizliğe doğru tek yönlü nedenselliği ortaya koymaktadır. Ayrıca serbest meslek oranı ve sanayi üretimindeki bir artış işsizliği azaltırken ekonomik politika belirsizliğindeki bir artış işsizliği arttırmaktadır.
Caggiano, Castelnuovo ve Figueres (2017)	ABD	Yumuşak Geçişli VAR Modeli	Ekonomik durgunluklarda işsizliğin tepkisinin istatistiksel ve ekonomik olarak genişleme dönemlerine göre daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Usta ve Şimşek (2022)	G-7 Ülkeleri 1996-2022	Panel Fourier Eşbütünleşme Testi	Ekonomi politikası belirsizlik endeksi ile işsizlik oranı arasında uzun vadeli bir ilişki tespit edilmiştir.
Haldar ve Sethi (2022)	16 Ülke 2019-2021	Regresyon Analizi	Ekonomik politika belirsizliğinin, COVID-19'dan etkilenen ülkelerde işsizlikteki dalgalanmaları artırdığını, hükümetlerin aşılama çabalarının ise bunu önemli ölçüde azalttığı bulunmuştur.
Zaria ve Tuyon (2023)	Nijerya 1990-2000	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	İşsizliğin hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik politika belirsizliği üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur.

3. ENFLASYON ve İŞSİZLİĞİN KÜRESEL EKONOMİK POLİTİKA BELİRSİZLİĞİ İLE İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Bu araştırmanın amacı küresel ekonomi politikalarında meydana gelen belirsizliğin enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda çalışmanın örneklemini olarak Türkiye seçilmiş ve 2005M01 – 2023M06 dönemine ait aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Kullanılan tüm değişkenlere ait veriler IMF, Merkez Bankası (EVDS) online veri tabanı ve policyuncertainty.com web sayfasından alınmıştır. Ampirik

modelin analizinde EViews 9.0 ve Gauss 6.0 paket programları kullanılmıştır. Araştırma veri kısıtı nedeniyle 2005M01–2023M06 dönemini kapsamakta ve bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

3.1. Model, Veri ve Değişkenler

Küresel ekonomi politikalarında meydana gelen belirsizliğin enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisine yönelik oluşturulan 2 ayrı modelin fonksiyonel ifadesi şöyledir;

$$\text{Model 1: } ENF = f(GEPU) \quad \text{Model 2: } UNP = f(GEPU)$$

$$\text{Model 1: } ENF_t = \beta_0 + \beta_1 GEPU_t \quad \text{Model 2: } UNP_t = \beta_0 + \beta_1 GEPU_t$$

Tablo 2’de çalışmada kurulan modele dair önemli ve açıklayıcı bilgiler aşağıdaki gibi yer almaktadır.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Veri ve Değişkenler

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
ENF	Tüketici Fiyat Endeksi	2005M01–2023M06	EVDS
UNP	İşsizlik Oranı	2005M01–2023M06	IFS
GEPU	Küresel Ekonomik Politika Endeksi	2005M01–2023M06	policyuncertainty

3.2. Yöntem ve Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan yöntemlere dair kısa bilgiler verildikten sonra elde edilen ampirik bulgulara ait sonuçlar, tablolar ve yorumlar yer almaktadır.

3.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Ampirik analizlerin sapmasız ve tutarlı sonuç verebilmesi için değişkenler arasındaki durağanlık seviyesinin birim kök testleri yardımıyla sınanması gerekmektedir. Birim kök testlerinin analiz sonuçlarına göre şayet değişkenlere ait seriler düzey değerinde durağan ise yani birim kök taşıyorsa bu durum $I(0)$; birinci farkları alındığında durağan ise $I(1)$; ikinci farkları alındığında ise $I(2)$ olarak gösterilmektedir. Buna göre araştırmada değişkenlerin birim kök analizleri ADF birim kök testi yardımıyla yapılmış olup serilere ait literatürde kabul edilen hipotezlerin tanımı aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Çelik vd. 2020: 94):

$H_0: \alpha \geq 0$; birim kök içermektedir, yani seriler durağan değildir.

$H_1: \alpha < 0$; birim kök içermemektedir, yani seriler durağandır.

Tablo 3'te serilerin birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, UNP ve GEPÜ değişkenleri düzey değerinde birim kök içeriyor iken ENF değişkeni durağan olarak tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkı alındığında tüm değişkenler hem sabitli modelde hem sabit+trendli modelde durağan hale gelmiştir yani sıfır hipotezi reddedilmiş alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler	ADF			Değişkenler	ADF
Düzey	Sabit	ENF	-4.469 (0.00)***	Birinci Farklar	ENF	-11.568 (0.00)***	
		UNP	-2.878 (0.15)		UNP	-3.163 (0.00)***	
		GEPÜ	-2.532 (0.11)		GEPÜ	-12.031 (0.00)***	
	Sabit + Trend	ENF	-8.328 (0.00)***		ENF	-11.542 (0.00)***	
		UNP	-2.881 (0.17)		UNP	-3.569 (0.00)***	
		GEPÜ	-2.981 (0.13)		GEPÜ	-12.013 (0.00)***	

3.2.2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu çalışmada ARDL (Auto Regressive Distributed Lag - Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif Sınır Testi) metodu yardımıyla uzun dönemde ENF ile GEPÜ ve UNP ile GEPÜ değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı analiz edilmiştir. ARDL sınır testinin tercih edilmesindeki nedenlerden başında, değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ durumlarına bakılmaksızın uygulanabilir kolaylığı sunmasıdır (Pesaran vd., 2001). İkinci bir dikkat çeken özelliği ise Engle-Granger metoduna göre kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) açısından istatistiksel olarak daha anlamlı sonuçlar verebilmesidir (Narayan ve Narayan, 2005). Son olarak eşbütünleşme testlerinin birçoğu için geçerli olan ön şartların başında gelen çok sayıda gözlem ve örnekleme sahip olma durumu ARDL sınır testinde yeterli sayıda küçük örneklem için uygulanabilir olmasıyla kendisini ayıran ve tercih edilen bir test olmasını sağlamaktadır.

Çalışmaya ait modeldeki değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişkinin varlığının sınanması için ARDL sınır testi kullanılmış olup uygulamaya ait sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir. ARDL testinde çalışmaya ait ilgili F istatistik değeri, asimptotik olarak Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve %1, %2.5, %5, %10 anlam düzeyleri için ayrı ayrı hesaplanan kritik değer üst sınır değerinden daha büyük ise bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda Tablo 4'te yer alan model 1 ve model 2'ye ait F istatistik değerleri sırasıyla 8.195 ve

5.334 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler Pesaran'ın %5 anlam düzeyinin üst sınır değeri olan 4.16'yı aştığından dolayı her iki modelde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model 1	F İstatistiği		Model 2	F İstatistiği	
	8.195			5.334	
Kritik Değer	I(0)	I(1)	Kritik Değer	I(0)	I(1)
10%	3.02	3.51	10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16	5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79	2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58	1%	4.94	5.58

3.2.3. Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik ilişkisinin tek boyutlu incelendiği geleneksel testlere nazaran Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testi, değişkenler arasındaki ilişkinin uzun, orta ve kısa dönemli olarak ve çift yönlü inceleyebilmesiyle daha avantajlı bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Breitung ve Candelon, 2006: 363). Bu bağlamda çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi için Breitung ve Candelon (2006)'nın geliştirdiği test kullanılmıştır. Analiz sonuçlarının gösterildiği Tablo 5'te sırasıyla 2.00 ve 2.50 kısa dönem frekansları, 1.00 ve 1.50 orta dönem frekansları ve 0.01 ve 0.05 uzun dönem frekansları yer almaktadır (Coşkun vd., 2023: 369). Değişkenlere ait nedensellik tahmin sonuçları Tablo 5'te aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

Tablo 5. Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Testi Sonuçları

		Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
ω_i		0.01	0.05	1.00	1.50	2.0	2.50
MODEL 1	GEPU $\neq$ > ENF	4.458**	3.847**	0.999	2.382	1.729	0.103
	ENF $\neq$ > GEPU	1.142	1.176	3.334**	3.659**	2.318	1.235
MODEL 2	GEPU $\neq$ > UNP	3.282**	3.114*	0.282	0.514	2.468*	2.577*
	UNP $\neq$ > GEPU	1.420	1.463	0.450	1.576	1.189	1.357

Not: (2.T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri yaklaşık 5.99'dir. 0 ve π . $\omega \in (0, \pi)$ arasında yer alan her frekans alanı (ω_i) için. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin nedenselliğinin varlığını göstermektedir. Kritik değerler 0,01 için 4,99, 0,05 için 3,15, 0,10 için 2,39.

Model 1 sonuçları incelendiğinde, GEPU değişkeninden ENF değişkenine doğru kısa ve orta dönemde nedensellik tespit edilmezken, uzun dönemde nedenselliğin varlığı gözlenmiştir. ENF değişkeninden GEPU değişkenine doğru ise sadece orta dönemde nedensellik mevcut iken kısa ve uzun dönemde nedenselliğin olmadığı saptanmıştır. Model 2'de GEPU değişkeninden UNP değişkenine kısa ve uzun dönemde nedensellik mevcut iken UNP'den GEPU'ya doğru hiçbir dönemde nedenselliğin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, küresel ekonomik politika belirsizliğinin uzun dönemde hem enflasyon hem de işsizlik üzerinde önemli etkiye sahip olduğuna dair nedensellik ilişkisini işaret etmektedir.

3.2.4. Parametre Tahmin Sonuçları

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespitinin ardından kurulan modele uygun olarak uzun dönem parametre katsayılarının tespit edilmesi değişkenler arası ilişkinin boyutunu ve yönünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda ENF ve UNP serilerinin oluşturulduğu fonksiyonel modele dair parametre katsayı tahmini için, En Küçük Kareler yöntemi olan (OLS) ve Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler yöntemi (FMOLS) uygulanmıştır. Parametre tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 6 aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

Tablo 6. Parametre Tahmin Sonuçları

	MODEL 1				MODEL 2			
	OLS		FMOLS		OLS		FMOLS	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
GEPU	1.09	0.00***	1.14	0.00***	1.70	0.00***	1.82	0.00***
Sabit Terim	-4.27	0.00***	-4.54	0.00***	2.16	0.03**	1.56	0.45

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı oldukları seviyeleri göstermektedir. FMOLS modelinde uzun dönem kovaryanslar Bartlett çekirdeği ile seçilmiş ve Newey-West tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 6'te her iki modelde GEPU parametre katsayıları OLS ve FMOLS tahminlerinde istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Yani küresel ekonomik politika belirsizliğinde meydana gelen artış enflasyon ve işsizlik üzerinde artış meydana getirmektedir. İşsizlikte meydana gelen artış düzeyinin daha yüksek olarak gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Parametre tahmin yöntemlerine göre sonuçlar özetlenecek olursa;

- OLS yöntemine göre GEPÜ 1 birim arttığında enflasyonda 1.09 birim, FMOLS yöntemine göre ise GEPÜ 1 birim arttığında enflasyonda 1.14 birim artmaktadır.
- OLS yöntemine göre GEPÜ 1 birim arttığında işsizlikte 1.70 birim, FMOLS yöntemine göre ise GEPÜ 1 birim arttığında işsizlik 1.82 birim artmaktadır.

SONUÇ

Küreselleşme, ekonomik entegrasyon, siyasi anlaşmalar gibi gelişmelerin etkisi altında günümüz şartlarında dünya küçük bir köy haline dönmekte ve bir ülkenin iktisadi ve politik olarak aldığı karar domino etkisi ile tüm dünyayı etkileyebildiği bilinen bir gerçektir. Bunun yanı sıra iktisadi krizler ve şoklar, ülkelerin ticaret savaşları, salgın hastalıklar ve askeri gerilim gibi birçok sebep, dünya ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. 2000’li yılların başından itibaren ülkelerin iktisadi ve siyasi arenada yaşadığı belirsizlikler ve istikrarsız yönetim anlayışları politika yapımcıların iktisadi açıdan rasyonel karar almalarında fikir ayrılıklarının yaşanmasına ve bu durumun da makroekonomik göstergelerdeki dengenin bozulmasına neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda küresel ekonomi politikalarında meydana gelen belirsizliğin enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan çalışmada teorik ve ampirik araştırmalar yardımıyla bir takım bulgular elde edilmiştir.

Türkiye ekonomisi için 2005M01 – 2023M06 yılları arası dönemde aylık veriler kullanılarak küresel ekonomi politikalarında meydana gelen belirsizliğin enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisini ölçmek için 2 ayrı model kurulmuştur. Buna göre değişkenlere ait serilerin durağanlık seviyelerinin ölçülmesin ADF birim kök testinden yararlanılmıştır. Sadece enflasyon değişkeni düzey değerinde durağan olduğu için serilerin 1. farkları alınarak bütün değişkenlerin birim kökten arındığı görülmüştür. Değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin varlığını sınamak için ARDL sınır testi kullanılmış olup elde edilen bulgular her iki modelde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yönündedir.

Değişkenlere ait seriler arasında kısa, orta ve uzun dönem çift yönlü nedensellik ilişkisini veren Breitung ve Candelon (2006) frekans alan testi sonuçları her iki model için farklı sonuçlar vermektedir. Buna göre Model 1’e ait test sonuçları incelendiğinde, küresel ekonomik belirsizlikten enflasyon değişkenine doğru sadece uzun dönemde nedensellik söz konusu olup kısa ve orta dönemde nedensellik tespit edilmemiştir. Enflasyondan küresel ekonomik belirsizliğe doğru ise sadece orta dönemde nedensellik mevcut iken

kısa ve uzun dönemde nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Model 2'ye ait test sonuçları incelendiğinde küresel ekonomik belirsizlikten işsizliğe doğru kısa ve uzun dönemde nedensellik varken tersi durumda ise yani işsizlikten küresel ekonomik belirsizliğe doğru hiçbir dönemde nedenselliğin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Kısacası elde edilen bulgular, uzun dönemde küresel ekonomik politika belirsizliğinin hem enflasyon hem de işsizlik üzerinde önemli etkiye sahip olduğuna dair nedensellik ilişkisini işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinin küresel ekonomik politika belirsizliğinden uzun dönemde etkilenmesi ülkenin hem kırılgan bir iktisadi yapısını hem de dış bağımlı olduğunu işaret etmektedir. Sürdürülebilir büyümeyi ve ülke refahını arttırmak için iktisadi ve siyasi olarak dışa olan bağımlılığı azaltarak yerel, bağımsız ve güçlü bir ekonominin elde edilmesi hedeflenmelidir. Ayrıca küresel ekonomik politika belirsizliğinin ülke içinde olumsuz etkilerinin görülmesi aynı zamanda yerel politikacıların aldıkları kararlardan kaynaklı olabileceğinin de araştırılması önem arz etmektedir. Bundan dolayı politika yapıcılarının küresel ekonomik politika belirsizliğini ortadan kaldıracak hamleler ile ülke ekonomisine katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aisen, A. & Veiga, F.J. (2006). Political Instability and Inflation Volatility. *IMF Working Paper No. 06/212*.
- Al-Thaqeb, S. A., & Algharabali, B. G. (2019). Economic Policy Uncertainty: A Literature Review. *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, e00133.
- Athari, S. A., Kirikkaleli, D., Yousaf, I., & Ali, S. (2022). Time and Frequency Co-Movement Between Economic Policy Uncertainty and Inflation: Evidence From Japan. *Journal of Public Affairs*, 22, e2779.
- Aytaç, D., & Saraç, T. B. (2022). Economic Policy Uncertainty, Interest Rates And Inflation: Evidence From Selected Latin American Emerging Markets. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 578-590.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Balcilar, M., Gupta, R., & Segnon, M. (2016). The Role of Economic Policy Uncertainty in Predicting US Recessions: A Mixed-frequency Markov-Switching Vector Autoregressive Approach. *Economics*, 10(1), 20160027.
- Ball, L., Cecchetti, S. G., & Gordon, R. J. (1990). Inflation and Uncertainty at Short and Long Horizons. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1990(1), 215-254.
- Bernanke, B. S. (1983). Irreversibility, Uncertainty, and Cyclical Investment. *The Quarterly Journal of Economics*, 98(1), 85-106.
- Bloom, N. (2009). The Impact of Uncertainty Shocks. *Econometrica*, 77(3), 623-685.
- Bloom, N. (2014). Fluctuations in Uncertainty. *Journal of Economic Perspective*, 28 (4), 153-176.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing For Short And Long-Run Causality: A Frequency Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Caggiano, G., Castelnuovo, E., & Figueres, J. M. (2017). Economic Policy Uncertainty and Unemployment in the United States: A Nonlinear Approach. *Economics Letters*, 151, 31-34.
- Coşkun, K., Çelik, S., & Künc, S. (2023). Frekans Alanında Ve Asimetrik Necessellik Yöntemiyle Enflasyon - Turizm Gelirleri İlişkisinin İncelenmesi. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(29), 364-372.
- Çelik, S., Künc, S. & Acar, S. (2020). Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Güncel Makroekonomik Sorunlar*, Editör; Şebnem Taş, Gazi Kitap Evi, Ankara.
- Çolak, G., Durnev, A., & Qian, Y. (2017). Political Uncertainty and IPO Activity: Evidence from US Gubernatorial Elections. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 52(6), 2523-2564.

- Da, Z., Engelberg, J., & Gao, P. (2015). The Sum of all FEARS Investor Sentiment and Asset Prices. *The Review of Financial Studies*, 28(1), 1-32.
- Daştan, M., & karabulut, K. (2022). Küresel Ekonomik Politika Belirsizliklerinin Makroekonomik Aktivite Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 133-142.
- Eberly, J. C. (1994). Adjustment of Consumers' Durables Stocks: Evidence From Automobile Purchases. *Journal of Political Economy*, 102(3), 403-436.
- Ghosh, R., Bagchi, B & Chatterjee, S. (2022), The Effect of Economic Policy Uncertainty Index on The Indian Economy in The Wake of COVID-19 Pandemic. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. <https://doi.org/10.1108/JEC-12-2021-0175>.
- Gürsoy, S. (2021). Küresel Ekonomik Politik Belirsizliğin (Gepu) Döviz Kuru, Enflasyon ve Borsa Etkisi: Türkiye'den Kanıtlar. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 120-131.
- Haldar, A., & Sethi, N. (2022). The Economic Effects of Covid-19 Mitigation Policies on Unemployment and Economic Policy Uncertainty. *Buletin Ekonomi Moneter Dan Perbankan*, 25, 61-84.
- Istiak, K., & Alam, M. R. (2019). Oil Prices, Policy Uncertainty and Asymmetries in Inflation Expectations. *Journal of Economic Studies*, 46(2), 324-334.
- Istrefi, K., & Piloju, A. (2014). Economic Policy Uncertainty and Inflation Expectations. *Banque de France Working Paper No. 511*
- Jones, P. M., & Olson, E. (2013). The Time-Varying Correlation Between Uncertainty, Output, and Inflation: Evidence from a DCC-GARCH model. *Economics Letters*, 118(1), 33-37.
- Kahle, K. M., & Stulz, R. M. (2013). Access to Capital, Investment, And The Financial Crisis. *Journal of Financial economics*, 110(2), 280-299.
- Kelly, B., Pástor, L., & Veronesi, P. (2016). The Price of Political Uncertainty: Theory and Evidence From the Option Market. *The Journal of Finance*, 71(5), 2417-2480.
- Leduc, S., & Liu, Z. (2016). Uncertainty Shocks are Aggregate Demand Shocks. *Journal of Monetary Economics*, 82, 20-35.
- Manela, A., & Moreira, A. (2017). News Implied Volatility and Disaster Concerns. *Journal of Financial Economics*, 123(1), 137-162.
- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2005). Estimating Income And Price Elasticities Of Imports For Fiji in A Cointegration Framework, *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Payne, J. E. (2015). The Role of Economic Policy Uncertainty in the US Entrepreneurship-Unemployment Nexus. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 4(3), 352-366.

- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound Testing Approaches To The Analysis Of Long Run Relationships. *Journal Of Applied Econometrics, Special Issue, 16(3)*, 289-326.
- Polat, M. A. (2020). Ekonomik ve Politik Belirsizliklerin Yunanistan'daki Genç İşsizliğe Etkileri: Ampirik Bir Analiz. *Journal of Management and Economics Research, 18(2)*, 128-148.
- Rodrik, D. (1991). Policy Uncertainty and Private Investment in Developing Countries. *Journal of Development Economics, 36(2)*, 229-242.
- Şahinöz, S., & Erdoğan Coşar, E. (2018). Economic Policy Uncertainty and Economic Activity in Turkey. *Applied Economics Letters, 25(21)*, 1517-1520.
- Songur, M., & Sertkaya, B. (2023). Döviz Kuru ile Ekonomik Politika Belirsizlik Endeksi Arasındaki İlişkinin Fourier Yaklaşımı ile Analizi: BRIC Ülkeleri Örneği. *Journal of Academic Opinion, 3(1)*, 11-15.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2012). Disentangling the Channels of the 2007-2009 Recession (No. w18094). *National Bureau of Economic Research*.
- Usta, C., & Şimşek, T. (2022). A Panel Cointegration Test with a Fourier Function On Economic Policy Uncertainty Index and Unemployment Rates in G-7 Countries. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives, 10(2)*, 130-138.
- Varlık, C. (2023). Türkiye Ekonomisinde Küresel Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri. *PressAcademia Procedia, 17(1)*, 129-134.
- Yalçınkaya, Ö. (2019). Küresel Ekonomik, Politik ve Jeopolitik Belirsizliklerin Makroekonomik Etkileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine SVAR Analizi (1992:Q1-2018:Q2). *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 14(53)*, 56-73.
- Zaria, Y. B., & Tuyon, J. (2023). Relationship Between Unemployment and Policy Uncertainty in Nigeria: ARDL Evidence From 1990 to 2020. *International Journal of Social Economics, 50(6)*, 800-820.

Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Pandemi Öncesi ve Sonrası Dönemde Mukayeseli Bir Analiz

Soner Küncü¹

Ayça Pekmez Bahçeci²

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde görülen son zamanların en güncel sorunlarından biri enflasyondur. Enflasyon iktisat literatüründe; fiyatlar genel seviyesinde önemli ve sürekli artışlarla paranın değerindeki sürekli düşüşler şeklinde tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2015). Para otoriteleri, enflasyon hedeflemesi stratejisini benimsediklerinde enflasyon ile mücadele etmek ve fiyat istikrarının sağlanabilmesi için ilk önce başvurdukları araç, faiz oranı olmaktadır (Yıldız & Başar, 2018). Hiper enflasyonun olduğu dönemlerde piyasalarda fiyat istikrarını sağlamanın zor olması, yüksek enflasyon ortamında faiz oranlarının da yüksek düzeylerde seyretmesine neden olabilmektedir. Güvenli yatırım ortamının sağlanması ve muhtemel risklerle karşı karşıya kalınmaması için yüksek getirisi olan araçlara yönelindiği ve faiz oranlarının artış eğilime girdiği gözlenmektedir (Doğan vd. 2016: 406).

Pandemi öncesi ve sonrası enflasyon ile faiz göstergesi arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin incelenmesi çalışmada amaç edinilmiştir. Pandemi öncesi 2015M01-2019M12 ve pandemi sonrası 2020M01-2023M04 dönemlerde makroekonomik göstergelerden faiz ile enflasyon arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı analiz edilmiştir. Veriler TÜİK veri tabanından elde edilmiştir.

---

1 Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, snr.knc@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8936-9282

2 Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret Bölümü, aycabahceci@gantep.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5649-4631

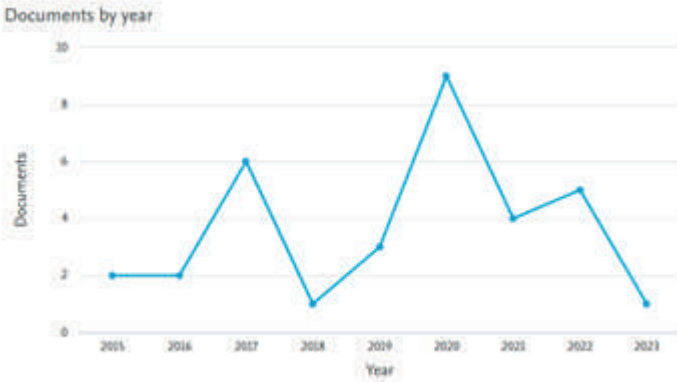

Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünden sonra sırası ile literatür taraması, ampirik analiz ve sonuç bölümleri gelmektedir. Literatür taramasının araştırmaya konu olan dönemde yapılmış çalışmaların kısa bir özeti şeklinde sunulmuştur. Ampirik analiz kısmını oluşturan üçüncü kısımda değişkenlere yönelik birim kök, eşbütünlük ve nedensellik testleri yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise bir önceki bölümde elde edilen bulgular değerlendirilerek yorumlanmaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

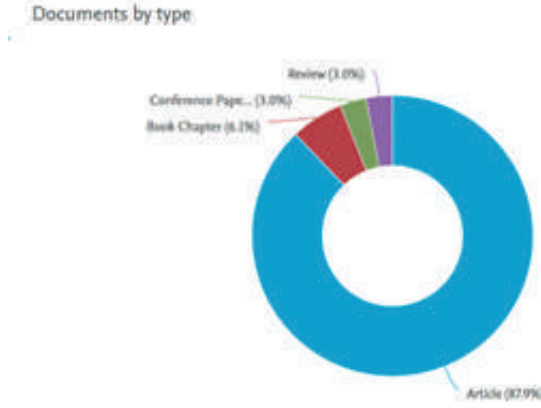
Bu bölümde, 2015-2023 yıllarını kapsayan “Web of Science” endekslerinde “inflation”, “interest” ve “Turkey” anahtar kelimelerini içeren kitap bölümleri, araştırma ve konferans makaleleri değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki gibi yer alan Şekil 1’de yıllara göre Türkiye’de enflasyon ve faiz hakkında yapılan yayın sayıları gösterilmektedir. Özellikle 2020 yılında Türkiye’nin enflasyon ve faiz üzerine yayın sayılarında artış olduğu görülmektedir. Türkiye için enflasyon ve faiz konularının her zaman önem arz etmesi sebebiyle yayınların giderek artacağı düşünülmektedir.

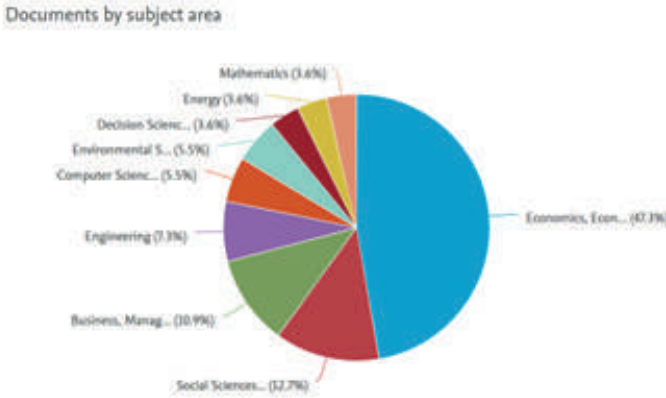
Şekil 1: Yıllara Göre Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Hakkında Yapılan Yayın Sayıları

Türkiye’de enflasyon ve faiz hakkında yapılan yayın türü dağılım oranları Şekil 2’de görülmektedir. Şekil 2’ye göre, %87.9 oranla makale en çok yapılan yayın türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Hakkında Yapılan Yayın Türü Dağılım Oranları

Türkiye’de enflasyon ve faiz hakkında yapılan yayınların alanlarına göre dağılımı oranlarıyla beraber Şekil 3’te gösterilmektedir. Buna göre, %47.3 oranla Ekonomi, Ekonometri ve Finans bilim dalları bu konuda en çok yayın yapılan alanlardır. Bunu sırasıyla %12.7 ile Sosyal Bilimler, % 10.9 ile İşletme, Yönetim ve Muhasebe ve %7.3 ile Mühendislik alanları takip etmektedir.

Şekil 3: Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Hakkında Yapılan Yayınların Alanlarına Göre Dağılımı

2.1. Enflasyon ile Faiz Hakkında Yapılan Çalışmaların Özeti

Enflasyon ve faiz konuları gelişmişlik seviyesine bakılmaksızın bütün ülke ekonomilerinde her zaman önem arz eden konulardan biri olmaktadır. Bu bağlamda literatürdeki çalışmaların bazıları şu şekilde verilebilmektedir:

Gülseven ve Ekici (2016), Türkiye’de 1997-2015 yılları arasında aylık getiri verilerini kullanarak Markowitz ortalama-varyans modeliyle optimal yatırım portföylerini hesaplamışlardır. Enflasyon oranının, altının, borsanın, faiz getiren mevduatların ve dövizin nominal getirilerinin verileri oluşturduğunu belirtmişlerdir. İslami bakış açısıyla bireylerin birikimlerini yüksek enflasyon ortamında sabit getirili yatırım araçlarına yatırmaktan kaçındığını ve bu yatırımcı davranışının portföy altın varlıkları üzerindeki olumlu etkilerini incelemişlerdir. Gülseven ve Ekici (2020) dört yıl sonra yayınladıkları çalışmada yine 1997-2018 yılları boyunca İslami bakış açısıyla faizden kaçınılan bir ortamda enflasyonun emlak ve altın talebindeki değişiklikleri ne ölçüde etkilediğini araştırmışlardır. Faiz getiren varlıkları içeren ve içermeyen optimal portföyleri karşılaştırarak ve Markowitz ortalama varyans modeli kullanarak analizi gerçekleştirmişlerdir. Enflasyona karşı en iyi korunma aracının faiz getiren bir varlık olduğu fakat faiz getiren varlıklardan kaçınıldığında, enflasyon koruması olarak gayrimenkul ve altının önemli bir rol aldığını vurgulanmıştır.

Güriş vd. (2016), Türkiye’de 2003-2012 yıllarını boyunca Otoregresif Dağıtılmış Gecikme testi kullanarak Fisher Hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Türkiye için nominal faiz oranları enflasyon için önemli bir öncü gösterge olarak belirtilerek Fisher hipotezinin geçerli olduğunu vurgulamışlardır.

Özçelebi ve Yıldırım (2016), Brezilya, Endonezya, Meksika ve Türkiye için 2000:M01-2008:M02 ve 2008:M01-2015:M02 arasındaki dönemde kısa vadeli faiz oranlarının, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları üzerindeki olası etkilerini BVAR ve VAR yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Para otoritelerinin amacı, yalnızca enflasyon hedefine ulaşmak değil aynı zamanda yabancı rekabet gücünü de destekleyen optimal bir döviz kurunu formüle etmeleri gerektiğini ortaya koymuşlardır. Brezilya, Endonezya ile Türkiye’de kısa vadeli faiz oranlarının yerel para birimlerinin değerini ABD doları karşısında istikrarını sağlamak ve enflasyon hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanılamayacağını belirtmişlerdir.

Temur vd. (2017), Ekonomik ve Parasal Birliğe (EMU) üye Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, İrlanda, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yunanistan olarak 16

ülke ve Türkiye 2000Q1–2011Q4 yılları arasındaki dönemi zaman serileri ve panel veri analizi test etmiştir. Enflasyon, net kamu borcu yükü, faiz oranı, bütçe açığı ve döviz kuru analize dahil edildiğinde etkileşim olduğunu ve bütçe açıklarındaki artışlar ile faiz oranlarının net kamu borç yükünü artıracaklarını, enflasyonu azaltacaklarını belirtmişlerdir. Türkiye’de faiz oranının bütçe açığı üzerinde etkisinin negatif; net kamu borç yükünün enflasyon üzerindeki etkisinin negatif ve net kamu borç yükünün bütçe açığı üzerinde artırıcı etkiye sahip olduğunu vurgulamışlardır.

Eroğlu vd. (2017), mevduat faizini ifade eden nominal faiz ile büyüme oranı, enflasyon oranı, döviz kurundaki değişim değişkenleri ile enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanmadan önceki ve sonraki dönemler için En Küçük Kareler Yöntemi’ne (LSM) dayalı çoklu doğrusal regresyon analizi yaparak enflasyon hedeflemesi stratejisinin performansını ölçmeyi hedeflemişlerdir. Sonuçlar enflasyon hedeflemesinin büyüme oranı dışında kalan makroekonomik performansı olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.

Bilgiç vd. (2018), Türkiye’de 1997-2012 yılları arasında kazanç ve defter finansal belirsizlik dönemlerindeki tutumlarını incelemişlerdir. 2005 yılından sonra hiper enflasyondaki baskın değer ilgisi, kazançlardan ve negatif faiz oranlarından bilançoya kaymıştır. Kazançların ve negatif faiz oranlarının yüksek enflasyon döneminde baskın bir değerlendirme rolü üstlendiğini belirtmişlerdir. Fisher (1930), yüksek enflasyonda borç tutmanın fiyatlar üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı görüşünü, Bilgiç vd. (2018) çalışmada destekleyecek sonuçlara varmıştır. Muhasebe değeri ilişkisinin bağlamsal değişken olduğunu ve bir dereceye kadar dışsal ekonomik faktörler tarafından belirlendiğini vurgulamıştır.

Akbaş (2019a), 1996Q4 ve 2015Q4 yılları içerisinde Endonezya, Güney Afrika, Türkiye, Brezilya ve Hindistan’da döviz kuru ve faiz oranının enflasyon üzerindeki geçişkenlik etkisini yatay kesit bağımlılığı ve yapısal kırılmaları dikkate alarak panel veri analizi yardımıyla test etmiştir. Kırılmalı olarak ifade edilen bu ülkelerde döviz kuru ve faizin, enflasyon üzerinde geçişkenlik etkisi olduğunu ortaya koyarken, döviz kuru etkisinin, faiz oranının enflasyon oranı üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğunu vurgulamıştır. Enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan Türkiye, Brezilya ve Hindistan’da yüksek faiz oranları olup enflasyon oranının faiz artışından olumsuz etkilenmemesi durumu ise borçlanma kaynakları ile ilişkilendirmektedir. Bu ülkelerdeki para otoriteleri, merkez bankaları döviz kurunu faiz oranı üzerinden yöneterek fiyat beklentileri konusunda karar verici birimleri yönlendirebileceğini belirtmiştir. Akbaş (2019b), aynı yıl içerisinde yayınlanan diğer bir çalışmada Türkiye’de 2000:1-2015:12

yılları içerisinde Monetarist ve Yeni Keynesyen bakış açısını dikkate alarak faiz oranı, enflasyon ve çıktı düzeyi arasındaki ilişkiyi zaman serisi yöntemi ve doğrusal olmayan ARDL testi kullanarak analiz etmiştir. Faiz oranının çıktı düzeyi üzerinde etkisi olmadığı, faiz oranından ise enflasyona doğru kısa ve uzun vadeli negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ülke açısından 2000’li yıllar sonrasında Monetarist bakış açısının daha geçerli olduğunu ve para politikasının enflasyonu etkilediğini göstermiştir. Nihai hedef olarak enflasyon oranını tercih eden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), fiyat istikrarına odaklanması hususu üzerinde de durmuşlardır.

Karaman ve Yıldız-Karaman (2019), Türkiye’de 2013-2018 yılları arasında enflasyon beklentilerini değerlendirmek için ileriye dönük faiz oranları hesaplayıp vadeli faiz oranlarının oynaklığının zaman içinde değişimi ve para politikası duyurularına nasıl tepki verdiğini araştırmıştır. Uzun vadeli tahvil getirileri ile ileri vadeli faiz oranlarının para politikası hareketleriyle ters yönlü hareket ettiğini ve TCMB’nin politika kararlarının uzun vadeli enflasyon hedefiyle uyumlu olmadığını ve enflasyon beklentilerinin çıpalandığını ortaya koymuşlardır.

Şen vd. (2019), Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Türkiye ve Hindistan ekonomilerine ait, 2013:M1-2018:M12 yılları zaman serisi verileri ile ARDL eşik eş bütünleşme için otoregresif dağıtılmış gecikme sınır testi yapılmıştır. Böylece uzun vadeli faiz oranları, döviz kurları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Tüm ülkeler için fiili enflasyon oranları ile nominal faiz oranları arasında, Fisher hipotezinin geçerliliğini destekleyen uzun vadeli pozitif bir ilişki olduğu; döviz kurları ve gerçek enflasyon oranları arasında eşbütünleşik bir hareketin olduğu; Brezilya, Hindistan ve Türkiye ekonomileri için faiz oranları ile döviz kurları arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu ortaya koyulmuştur.

Özen vd. (2020), Türkiye’de 2016-2019 yılları içerisinde faiz oranları ve döviz kurlarındaki değişimlerin enflasyon üzerindeki etkilerini ölçmüş ve nedensellik ilişkisini ortaya koymuşlardır. FMOLS regresyon modeli, uzun dönem Johansen eşbütünleşme testi analiz sonuçlarına göre enflasyon, döviz kuru ve faiz oranları arasında denge ilişkisinin olduğu ve aynı zamanda ilgili dönemde döviz kurunun enflasyon üzerinde faiz oranından daha fazla etkiye sahip olduğunu öne sürülmüştür. Türkiye’deki üretimin önemli ölçüde ithalata bağımlı olmasını bunun sebebi olarak ifade etmişlerdir.

Kantur ve Özcan (2021) Türkiye’de 2006-2019 yılları arasında dalgalı ve yüksek enflasyon olduğunda faiz oranının enflasyon üzerindeki etkisini ve politika yapımcıların ne yapması gerektiği konusunu tespit etmek istemiştir. Maliyet kanalını Phillips ilişkisine dayandırarak GMM tekniği ile analiz

etmiştir. Gelirdeki emek payı, ithal girdi fiyatları, faiz oranı ve tüketim mallarının Türkiye’de enflasyonun önemli belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ekonomik faaliyetlerin ağırlığı ve ithal tüketim mallarındaki fiyat gelişmeleri maliyet kanalına hakim olduğunu belirtmişlerdir.

Nazlıoğlu vd. (2021), Brezilya, Çekya, Endonezya, Filipinler, Kolombiya, Meksika, Macaristan, Peru, Polonya, Güney Afrika, Güney Kore, Şili, Tayland ve Türkiye olarak enflasyon hedeflemesi stratejisi benimseyen 14 ülkenin verileriyle Fisher hipotezini sınımışlardır. Niceliksel eşbütünleşme yaklaşımı, Fisher katsayısının zamanla değişen davranışıyla 9 ülkede Fisher hipotezini desteklemiştir. Para otoritelerinin kısa vadeli faiz oranlarını yüksek enflasyon döneminde düşük enflasyon dönemine göre daha fazla artırma eğiliminde olacağını ön görmüştür.

Kırca ve Canbay (2021) Türkiye’de 2010M01-2020M06 yılları arasındaki dönemde faiz oranı, döviz kuru ve konut arzındaki değişim göstergelerinin konut enflasyonu üzerinde kalıcı etkilerinin varlığını değerlendirebilmek için VAR modellerini Granger nedensellik testleri ve ardından koşullu frekans alanı nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Tüketici faiz oranındaki değişimler ile döviz kurundaki değişimler arasında ve tüketici faiz oranı ile döviz kurundaki değişimlerden konut enflasyonuna doğru nedensellik ilişkileri tespit etmiştir. Ayrıca, tüketici tarafından faiz oranındaki değişimden konut enflasyonuna doğru sürekli ve orta vadeli nedensellik sonucu doğurduğunu, döviz kurundaki değişimden konut enflasyonuna doğru ise orta vadeli ve geçici nedensellik olduğu ortaya koymuştur. Tüketici faiz oranındaki değişimin konut enflasyonu üzerindeki etkisi 1 yıldan fazla sürdüğünü ifade etmiştir.

Sunal (2022), Türkiye’de 2010-2018 yılları arasında birincil tahvil piyasalarında belirlenen cari faiz oranlarının geleneksel nedensellik yönü tersine çevrildiğinde gerçek enflasyon oranları hakkında bilgi taşıyıp taşımadığını ve enflasyon ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi zaman serileri regresyon analizi uygulayarak ölçmüştür. Tam bir Fisher etkisi gözlenmemiş ve faiz oranlarındaki değişiklikler ile cari enflasyon oranlarındaki değişikliklerin rasyonel beklentiler çerçevesinde olduğunu göstermiştir.

Karahan ve Soykök (2023) çalışmalarında Türkiye’de hazine tahvillerinin fiyatlarından verim eğrilerini çıkarmak için Nelson-Siegel modeli kullanarak değerlendirmiştir. Enflasyon belirsizliği ve duyarlılık, likidite sıkışıklığının başlıca makro itici güçler olduğunu belirterek gelişmekte olan ülkelerde küresel güçlerin etkisinin büyük olduğunu ve Türkiye açısından ise 2013 yılından itibaren yerel faktörlerin etkisinin arttığını vurgulamışlardır.

3. ENFLASYON VE FAİZ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde enflasyon ile faiz arasındaki nedensellik ilişkisinin ampirik olarak analizi yapılmaktadır. Buna göre analize ait model, veri ve değişkenler hakkında özet bilgilerden sonra kullanılan testlere dair yöntem ve elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Model, Veri ve Değişkenler

Analizde Türkiye ekonomisinin 2015M01–2019M12 arası pandemi öncesi dönem ile 2020M01–2023M04 arası pandemi sonrası dönemde tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve mevduat faizi değişkenleri kullanılmıştır. Her iki değişkene ait veri seri Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) elde edilmiştir. E-Views 9.0 istatistik programı yardım ile gerçekleştirilen analizler için uzun dönemde faiz ve enflasyon arasındaki ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla birim kök testlerinden ADF, eşbütünleşme testlerinden Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL, nedensellik testlerinden ise Hatemi-J (2012) asimetrik testi kullanılmıştır.

Ampirik modelin matematiksel olarak oluşturulan fonksiyonu, 1 ve 2 nolu denklemlerde aşağıdaki gibi yer almaktadır:

$$R_i = f(ENF) \quad (1)$$

$$\text{Model: } R_{it} = \beta_0 + \beta_1 ENF_t \quad (2)$$

Çalışmanın açıklayıcı bilgileri Tablo 1’de aşağıdaki gibi yer almaktadır.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	P. Öncesi Dönem	P. Sonrası Dönem	Kaynak
ENF	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)	2015M01–2019M12	2020M01–2023M04	TÜİK
INT	Mevduat Faizi	2015M01–2019M12	2020M01–2023M04	TÜİK

3.2. Yöntem ve Ampirik Bulgular

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmeden önce değişkenlere ait seriler arasındaki korelasyon ilişkisine yer verilmektedir. Korelasyon testleri, kurulan modelin tutarlılığını ve doğruluğunu göstermesi açısından önemli kabul edilmektedir. Buna göre Tablo 2’de değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin durumu gösterilmektedir.

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

Pandemi Öncesi	ENF	INT	Pandemi Sonrası	ENF	INT
ENF	1	0.180	ENF	1	0.316
INT	0.180	1	INT	0.316	1

Ampirik çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayısına bakıldığında -1 ile +1 arasında sonuç verdiği görülmektedir. Değişkenler arasında zıt yönlü ilişkinin oluşunu negatif (-) sonuç gösterirken aynı yönlü ilişkinin olduğunu pozitif (+) sonuç göstermektedir. Ayrıca sonuçların uç noktalar olan +1 veya -1'e yakın olması test edilen bu değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu ifade ederken, 0'a yakın olması ise tam tersi olarak yorumlanmaktadır yani zayıf olduğunu göstermektedir.

3.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki durağanlık seviyesinin analizi için tavsiye edilen birim kök testleri analizin sapmasız ve tutarlı sonuç vermesi için uygulanması gereken ön testlerden birisidir. Birim kök testlerine göre değişkenlere ait seriler düzey değerinde durağan ise yani birim kök taşıyorsa $I(0)$; birinci farkları alındığında durağan ise $I(1)$; ikinci farkları alındığında ise $I(2)$ olarak ifade edilmekte ve gösterilmektedir. Buna göre araştırmada ADF birim kök testi yardımıyla analiz edilen serilere ait literatürde kabul edilen hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır (Çelik vd. 2020: 94):

H_0 : $\alpha \geq 0$, birim kök içermektedir, yani seri durağan değildir.

H_1 : $\alpha < 0$, birim kök içermemektedir, yani seri durağandır.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Pandemi Öncesi						
		Değişkenler	ADF			
Düsey	Sabit	ENF	-4.138 (0.00)***	Birinci Farklar	ENF	-10.672 (0.00)***
		INT	-1.974 (0.29)		INT	-3.712 (0.00)***
	Sabit + Trend	ENF	-4.585 (0.00)***		ENF	-10.574 (0.00)***
		INT	-2.038 (0.56)		INT	-3.802 (0.00)***
Pandemi Sonrası						
		Değişkenler	ADF			
Düsey	Sabit	ENF	-3.080 (0.03)**	Birinci Farklar	ENF	-6.393 (0.00)***
		INT	-1.239 (0.64)		INT	-4.338 (0.00)***
	Sabit + Trend	ENF	-3.332 (0.07)*		ENF	-6.336 (0.00)***
		INT	-2.058 (0.55)		INT	-4.292 (0.00)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Tablo 3’e bakıldığından pandemi öncesi ve sonrası dönem için düzey değerinde değişkenlerin hem sabit hem de sabit terimli ve trendli modelde ENF serilerinin durağan olduğu yani alternatif hipotezin kabul edildiği görülürken, INT serileri için sıfır hipotezin kabul edilmekte olduğu yani birim kök içerdiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı serilerin 1. farkları alınarak birim kökten arındırıldığı yani her iki modelde de (sabit terimli ile sabit terimli ve trendli) serilerin durağanlaştığı ve alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir.

3.2.2.ARD L Sınır Testi Sonuçları

ARDL sınır testi Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiş olup değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin varlığının sınanması için kullanılmaktadır. Literatürde sıklıkla tercih edilmesinin sebeplerinden ilki, değişkenlere ait serilerin hem $I(0)$ hem de $I(1)$ durağanlık seviyelerinde kullanıldığında anlamlı sonuçlar verebilmesidir (Pesaran vd., 2001: 290). İkinci sebebi, Engle-Granger testine göre Hata Düzeltme Modeli (ECM) açısından daha anlamlı sonuç verebilmesidir (Narayan ve Narayan, 2005: 429). Üçüncüsü, örneklem sayısı az fakat yeterli seviyede olduğunda test sonuçları yine anlamlı netice verebilmektedir. Dördüncü ve sonuncusunda ise uzun dönemde değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin yanında değişkenlere ait katsayı parametre tahmini de yaparak değişkenlerin elastikiyeti hakkında bilgi verebilmesidir (Narayan ve Smyth, 2006: 337).

Asimptotik olarak uzun dönem ARDL testinde hesaplanan F istatistiği, %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sonuç verebilmektedir. Bu istatistiki değer ile ARDL testine ait kritik değerlerin mukayese edilmesi ile eşbütünleşmenin varlığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda elde edilen F istatistik değerinin $I(0)$ ve $I(1)$ kritik değerlerinin üst sınır düzeyinden yüksek olması aranılmaktadır. Böylece Tablo 4'e bakıldığında pandemi öncesi için 5.883, pandemi sonrası dönem içinse 6.006 olarak hesaplanan F istatistik değerleri, %5 anlam düzeyinin üst sınır değeri olan 4.16'yı aştığı için eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönemde değişkenler arasında geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Pan. Öncesi F İstatistiği	Pan. Sonrası F İstatistiği
	5.883	6.006
Kritik Değer	I(0)	I(1)
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58

3.2.3. Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Genellikle iki zaman serisi arasındaki ilişki üzerine odaklanan nedensellik testleri, değişkenler arasında simetrik bir ilişki olduğunu ifade ederken, değişkenlerin pozitif ve negatif şokların oluşturduğu etki düzeyinin aynı olduğunu varsaymaktadır. Simetrik nedensellik sonuçları, farklı piyasalarda sonuçların yanıltıcı veya tutarsız olmasına yol açtığından dolayı asimetrik nedensellik testleri daha çok kabul görmektedir. Bunun nedenlerinin başında seriler arasında asimetrik bir ilişki ve saklı bir nedensellik ilişkisinin ortaya konulup detaylı bir nedensellik görünümü sunulmasıdır. Ayrıca bileşenler arasındaki zaman serilerinde, yaşanan negatif ve pozitif şoklara verilen farklı tepkilerin ortaya asimetrik bir nedensellik çıkarıp çıkarmadığını da test edebilmektedir.

Granger ve Yoon (2002) yapmış oldukları çalışmada asimetrik nedensellik testlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İki zaman serisinin negatif ve pozitif bileşenlerinin saklı bir eşbütünleşme ilişkisi ortaya çıkarabileceğine dair bulguları ile literatüre önemli bir katkı sundukları çalışmalarında ayrıca ortaya konulan diğer önemli bir husus, ortaya çıkabilecek bir şoka karşılık serilerin birlikte tepki vermesi ile eşbütünleşik olabileceklerini ve tam tersi

durumda da yani ayrı ayrı tepki verilmesi durumunda eşbütünleşme ilişkisinin olmayacağını ifade etmişlerdir. Hatemi-J (2012), bu çalışmadan esinlenerek kullanılan yöntemi geliştirmiş ve asimetrik nedensellik testini literatüre kazandırmıştır (Yılancı ve Bozoklu, 2014). Bu bağlamda araştırmada kullanılan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları Tablo 5’te aşağıdaki gibi sunulmuştur.

Tablo 5: Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

PANDEMİ ÖNCESİ				
Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(ENF) ⁺ ≠ > (INT) ⁺	8.282 (0.08)*	25.273	15.716	11.680
(ENF) ⁺ ≠ > (INT) ⁻	2.759 (0.43)	16.225	9.977	7.500
(ENF) ⁻ ≠ > (INT) ⁻	2.962 (0.22)	13.500	6.943	5.196
(ENF) ⁻ ≠ > (INT) ⁺	6.481 (0.09)*	16.140	9.923	7.525
(INT) ⁺ ≠ > (ENF) ⁺	5.208 (0.07)*	12.913	7.358	5.456
(INT) ⁺ ≠ > (ENF) ⁻	0.263 (0.87)	12.296	6.895	4.978
(INT) ⁻ ≠ > (ENF) ⁻	0.243 (0.88)	11.706	7.520	5.602
(INT) ⁻ ≠ > (ENF) ⁺	1.568 (0.45)	12.524	8.544	5.599
PANDEMİ SONRASI				
Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(ENF) ⁺ ≠ > (INT) ⁺	0.307 (0.58)	8.760	4.473	3.122
(ENF) ⁺ ≠ > (INT) ⁻	0.604 (0.43)	9.003	5.174	3.526
(ENF) ⁻ ≠ > (INT) ⁻	0.665 (0.41)	10.136	4.806	3.146
(ENF) ⁻ ≠ > (INT) ⁺	0.822 (0.36)	11.310	4.763	3.138
(INT) ⁺ ≠ > (ENF) ⁺	21.359 (0.00)***	27.665	14.665**	9.988*
(INT) ⁺ ≠ > (ENF) ⁻	3.427 (0.33)	22.776	12.911	9.199
(INT) ⁻ ≠ > (ENF) ⁻	0.187 (0.66)	8.317	5.459	3.458
(INT) ⁻ ≠ > (ENF) ⁺	11.920 (0.00)***	28.321	13.916**	10.138*

Not: ≠ > notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olasılık değerlerini göstermektedir. VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000’dir.

Tablo 5’e göre pandemi öncesi ve sonrası iki farklı dönem için ayrı ayrı yapılan asimetrik nedensellik test sonuçlarına bakıldığında:

Pandemi öncesi dönemde;

- Asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde enflasyonun pozitif bileşeninden faizin pozitif bileşenine doğru,
- Asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde, enflasyonun negatif bileşeninden faizin pozitif bileşenine doğru,
- Asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde, faizin pozitif bileşeninden enflasyonun pozitif bileşenine doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Pandemi sonrası dönemde

- Asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %5 ve %10 anlam düzeyinde, faizin pozitif bileşeninden enflasyonun pozitif bileşenine doğru,
- Asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %5 ve %10 anlam düzeyinde, faizin negatif bileşeninden enflasyonun pozitif bileşenine doğru nedensellik tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Beklenen enflasyon oranındaki gelişmelerin nominal faiz oranlarını etkilediği görüşü iktisat literatüründe Fisher hipotezi olarak kabul edilmektedir. Bu hipotezin geçerliliğinin bilinmesi ülke ekonomileri için önem arz etmektedir. Çünkü hem faiz hem enflasyon oranı ülke ekonomilerinde hane halklarının tasarruf ve tüketim davranışlarını, iş dünyasında yatırım ve kar marjı durumlarını ve bunlara bağlı olarak iktisadi büyüme ve gelişme seviyesinde kritik rol oynamaktadır. Kısaca bu iki makroekonomik göstergenin seyri ülke ekonomisinin tamamına etki edecek zincirleme bir reaksiyonu başlatabilmektedir.

Türkiye ekonomisinin 2019 pandemisi öncesi ve sonrasındaki dönemde enflasyon ile faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisinin ne düzeyde gerçekleştiğinin amaçlandığı çalışmada öncelikle modeli oluşturan değişkenlere ait seriler arasındaki korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Daha sonra değişkenlerin durağanlık düzeylerini ölçmek için ADF birim kök testi yapılmıştır. Ardından eşbütünleşme ilişkisinin varlığı için ARDL sınır testi ve nedensellik ilişkisinin tespiti için Hacker-Hatemi-J asimetrik testi uygulanmıştır.

Elde edilen ampirik bulgular ışığında genel olarak enflasyon ile faiz arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında; pandemi öncesi dönemde enflasyonun pozitif bileşeninden faizin pozitif bileşenine ve enflasyonun negatif bileşeninden faizin pozitif bileşenine nedensellik tespit edilmiş iken

pandemi sonrası dönemde enflasyondan faize doğru herhangi bir bileşende nedensellik gözlenmemiştir. Yani enflasyon faizin nedeni değildir.

Faizden enflasyona doğru nedensellik sonuçları incelendiğinde, pandemi öncesi ve sonrası dönemde faizin pozitif bileşeninden enflasyonun pozitif bileşenine ve faizin negatif bileşeninden enflasyonun pozitif bileşenine nedensellik olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çalışmanın ampirik sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik istikrarın ülkede temin edilebilmesi için öncelikle fiyat istikrarının sağlanması ve maliye ile para politikalarının bu amaca uygun olarak planlanması gerekmektedir. Üretim odaklı iktisadi büyümenin sürdürülebilir olması içinse düşük faiz ortamında yatırımların desteklenmesi ve enflasyonun kontrol altında tutulması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Y. E. (2019a). The Effects Of Exchange Rate Pass-Through And Cost Channel On Price Level: The Case Of Fragile Five Countries. *Applied Economics*, 52 (25), 2705-2722.
- Akbaş, Y. E. (2019b). The Effect Of Interest Rate On Output Level And Inflation In Turkey: Evaluation Of Monetarist And New Keynesian Perspective. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 53(3), 257-276.
- Bilgiç, F. A., Ho, S., Hodgson, A. and Xiong, Z. (2018). Do Macro-Economic Crises Determine Accounting Value Relevance?. *Accounting in Europe*, 15(3), 402-422.
- Çelik, S., Künç, S. & Acar, S. (2020). Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Şebnem Taş (Ed). *Güncel Makroekonomik Sorunlar* içinde (s.73-84). Gazi Kitap Evi, Ankara.
- Dickey, D. & Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), pp. 1057-1072.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin University, Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 405-425.
- Eğilmez, M. (2015). <http://www.mahfiegilmez.Com/2015/>
- Eroğlu, İ., Çınar, M. ve Eroğlu, N. (2017). An Evaluation Of The Effectiveness Of An Inflation Targeting Strategy In Turkey. *Economic REsEaRch-Ekonomska istRaživanja*, 30(1), 1536-1552.
- Fisher, I. (1930). The Theory of Interest. Retrived from http://oll.libertyfund.org/EBooks/Fisher_0219.pdf
- Frequency Domain Causality. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 15(2), 478-499.
- Granger, C.W.J. ve Yoon, G. (2002) "Hidden Cointegration" Department of Economics Working Paper University of California, No:2002-02.
- Gülseven, O. ve Ekici, Ö. (2016). The Turkish Appetite For Gold: An Islamic Explanation. *Resources Policy*, 48, 41-49.
- Gülseven, O. ve Ekici, Ö. (2020). The Role Of Real Estate And Gold As Inflation Hedges: The Islamic Influence. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 14(2), 391-408.
- Güriş, S., Güriş, B. ve Ün, T. (2016). Interest Rates, Fisher Effect And Economic Development In Turkey, 1989-2011. *Revista Galega de Economía*, 25(2), 95-100.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With An Application. *Empirical Economics*, 43, 447-456.

- Kantur, Z. ve Özcan, G. (2021). Dissecting Turkish Inflation: Theory, Fact, And Illusion. *Economic Change and Restructuring*, 55, 1543-1553.
- Karahan, C. C. ve Soykök, E. (2023). On Illiquidity Of An Emerging Sovereign Bond Market. *Economic Systems*, 47, 1-20.
- Karaman, K. and Yıldız-Karaman, S. (2019). *Anchoring of Inflation Expectations: Anchoring of Inflation Expectations in Turkey between 2013 and 2018*. Current Issues in Turkish Economics: Problems and Policy Suggestions. 115-129.
- Kırca, M. ve Canbay, Ş. (2021). Determinants Of Housing Inflation In Turkey: A Conditional
- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2005). Estimating Income And Price Elasticities Of Imports For Fiji in A Cointegration Framework, *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Narayan, P. K. & Smyth, R. (2006). What Determines Migration Flows From Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Nazlıoğlu, S., Gürel, S. P., Güneş, S. ve Kılıç, E. (2021). Asymmetric Fisher Effect In Inflation Targeting Emerging Markets: Evidence From Quantile Co-Integration. *Applied Economics*, 29 (21), 2007-2014.
- Özçelebi, O. ve Yıldırım, N. (2016). Impacts Of Short-Term Interest Rates On Stock Returns And Exchange Rates: Empirical Evidence From EAGLE Countries. *The Journal Of International Trade & Economic Development*, 26(2), 228-255.
- Özen, E, Özdemir, L. ve Grima, S. (2020). The Relationship Between the Exchange Rate, Interest Rate and Inflation: The Case of Turkey. *Scientific Annals of Economics and Business*, 259-275.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound Testing Approaches To The Analysis Of Long Run Relationships. *Journal Of Applied Econometrics*, Special Issue, 16(3), 289-326.
- Sunal, O. (2022). The Efficiency Of Primary Sovereign Bond Markets In Turkey: Theso-Called Fisher Puzzle Reconsidered. *Economic Analysis and Policy*, 73, 255-261.
- Şen, H., Kaya, A., Kaptan, S. ve Cömert, M. (2019). Interest Rates, Inflation, And Exchange Rates In Fragile Emes: A Fresh Look At The Long-Run Interrelationships. *The Journal Of International Trade & Economic Development*, 29(3), 289-318.
- Temur, Y., Çiçek, H., Eroğlu, İ. ve ERdem, C. (2017). Identifying Relationship Between Macroeconomic And Fiscal Policy Variables For EU Countries And Turkey. *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, 30(1), 125-139.

- Yılandı, V. & Ş. Bozoklu (2014). Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Ege Academic Review*. 14.2, 211-220.
- Yıldız, Ş., & Başar, S. (2018). Türkiye’de Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 13(7).

BRICS-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ömer Yılmaz¹

Ali İmran Tatlıbadem²

1. GİRİŞ

İnsanların sahip oldukları bilgi, beceriler ve kabiliyetlerin; sosyal, bireysel ve ekonomik refah oluşumunu kolaylaştırmak için tanımlanan beşeri sermaye kavramı, insanlara yapılan yatırımlarla birlikte artış göstermekte ve aynı zamanda üretim sürecinin vazgeçilmeyen girdisi durumundadır. Beşeri sermaye, ihracat rakamları ve ekonomik büyümenin arasındaki ilişki modeli, modern kalkınma literatürü içerisinde önemli tartışma konuları arasındadır. Beşeri sermaye, ekonomi biliminin doğuşundan günümüze kadar kullanılıyor olmasına rağmen, aslında sermaye unsurunun insan(birey) olduğuna ilişkin görüşler ise genellikle II. Dünya Savaşından sonraki dönemde teorik bir bütünlük kazanmıştır (Kıker, 1971: 51-53).

1960'lı yılların başlarından itibaren, bu alanda öncü araştırmacılardan olan Schultz ve Denisonun teorik olarak ve uygulamalı katkıları ile beraber, ekonomik büyüme fiziki sermaye ve beşeri sermaye ile açıklanmaya başlanmıştır (Schultz, 1967: 132).

1980'lerin son çeyreğinden itibaren ise beşeri sermayeye bağlı olarak ortaya konulan içsel büyüme teorileri ile birlikte, iyi eğitilmiş ve donanımlı işgücü olarak, beşeri sermaye ekonomik büyümenin lokomotif olduğu kabul edilmiştir (Nesterova ve Sabirianova, 1998: 5). Sağlık, eğitim durumu, ve kendi ülkelerinden başka ülkelere giden beyin göçleri, beşeri sermaye unsurlarındandır. Beşeri sermayeye sahip olan kişilerin transferlerinin

---

1 Öğr. Üyesi Dr., Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO, omeryilmaz@gantep.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-2325-6135

2 Doktorant, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aliimran@gantep.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-6512-7828

oluşturduğu beyin göçünü gerçekleştiren beşeri sermayeye sahip bilim insanları, üretime, ekonomiye ve bilime fayda sağlayacakları zamanda diğer ülkelere göç ettikleri zaman, doğup büyüdüğü vatanları bu işgücünden faydalanmamış olacak ve bu durum ülkeleri açısından bir kayıp olacaktır. Orhan (2017), beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında var olan ilişki, Türkiye ölçeğinde değerlendirmiştir. Orhan, yapmış olduğu çalışmada otoregresif dağıtılmış gecikmeli (ARDL) yaklaşımı ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile beşeri sermaye ile ekonomik büyümenin arasında uzun dönemli ilişki ve nedenselliği incelemiştir. Veri seti olarak, 1971-2013 dönemi verilerini kapsamaktadır.

Çakmak ve Gümüş (2005), çalışmalarında beşeri sermayeyi ölçebilmek için ilk öğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim gibi eğitimin farklı seviyelerinde brüt kayıt oranlarını dikkate almıştır. Çalışma sonucunda eğitim düzeylerinin yanında, yükseköğretim içerisinde beşeri sermaye birikiminin, Türkiye'nin ekonomik büyümesini teşvik ederek ve yükseköğretim eğitimi ile ekonomik büyümenin arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve çift yönlü nedensellik bulunduğunu belirtmektedirler. Çakmak ve Gümüş çalışmaları kapsamında ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarından mezun olanlara Türkiye'yi kapsayan beşeri sermaye endeksi oluşturmuşlar ve bu endeks ile ekonomik büyüme arasında var olan ilişkiyi eşbütünleşme analizi kullanarak ekonometrik açıdan araştırmışlardır. Araştırmacılar, 1960-2002 dönemlerine ait yıllık veriler kullanılarak Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), iş gücü, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin değişkenlerine ait verileri analiz etmişlerdir. Yapılan bu analiz sonucuna göre Türkiye'nin beşeri sermayesi ve ekonomik büyümesi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Ener vd. (2015), yapmış oldukları çalışmalarında zaman serisi analizini kullanarak beşeri sermaye, ekonomik büyüme ve ihracat rakamları arasında var olan ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmalarında Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analiz yöntemiyle değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ener ve diğ. Yapmış oldukları çalışmalarının sonucuna göre ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu bulmuşlardır. Ayrıca çalışmalarında ihracat rakamı ile beşeri sermayenin arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiş, ihracat rakamları ile ekonomik büyümenin arasında ise doğrudan olarak nedensel ilişki bulunamamıştır. Çalışmada elde edilen ampirik sonuçlar beşeri sermaye, ekonomik büyüme üzerinde içsel büyüme teorisini desteklemektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Beşeri sermaye, üretim faktörleri olan girişimci, emek, sermaye ve doğal kaynaklar (toprak)'ın daha etkin bir şekilde kullanımına imkân tanıyan bilgi, beceri ve tecrübe gibi değerlerin toplamı olarak kabul görmektedir. Beşeri sermaye, üretim süreci içerisinde bulunan işgücüne dâhil ayrıca diğer üretim faktörlerinin de etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına olanak tanıyan bilgi birikimi, beceri ve tecrübe gibi pozitif değerlerin bir bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Bu pozitif değerler, yeni teknolojilerin icat edilmesi etkin kullanılması ve benimsenmesi durumuna neden olarak, ekonomik büyümeyi arttırmadabir etken haline gelmektedirler(Eser ve Gökmen, 2009).

Beşeri sermaye hem firmalar hem de çalışanlar açısından önemli bir kıstastır. Firmalar eleman alımı yaparken vebu elemanların maaş ödeme işlemlerini yaparken beşeri sermayeye riayet ederler. Beşeri sermaye konusunda daha bilinçli olan insan, sosyal çevresi içerisinde diğerlerinden bir adım ileride olur.

Beşeri sermaye kavramı,18. Yüzyıla kadar uzanarak klasik iktisada dayanmaktadır. Klasik iktisatçı olan Adam Smith, beşeri iktisat konusu hakkındakabiliyetli insanların ön planda olacağını ifade etmiştir ve bu insanların entelektüel anlamda topluma olumlu katkıları olduğunu söylemiştir. Adam Smith, alanında uzman elemanlar ile uzman olmayanların farklı kategorilerde ve ücretlerle değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Böylelikle verimin ve üretkenliğin artacağı kanısına varılmaktadır. Ayrıca, emeği iki grupta sınıflandırarak ilk olarak eğitimi olmayan ve deneyimsiz işgücü ile eğitilmiş, becerikli işgücünden oluştuğunu ifade ederek, eğitimsiz olanları fiziksel güç istenen işlerde, eğitim sahibi kişilerin ise becerilerine göre görevlendirilmesinin doğru olacağı ifade edilmiştir. (Awan, 2012).

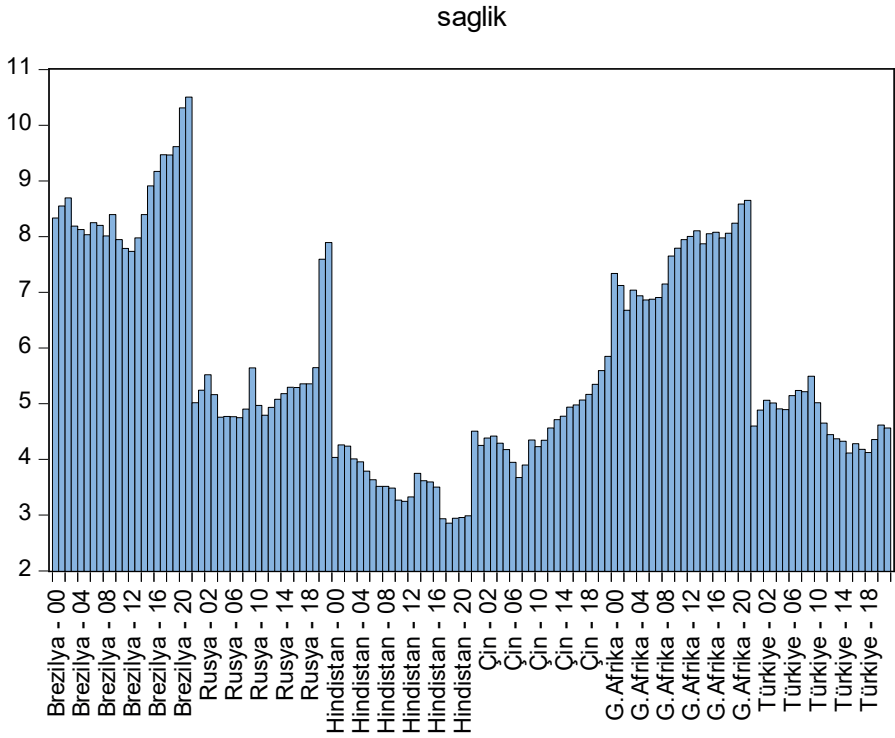
2.1. Sağlık ve Beşeri Sermaye İlişkisi

Beşeri sermayenin önemli unsurlarını eğitim ve sağlık sektörleri oluştururken, sağlık sektörü beşeri sermayenin büyümesini ve geliştirilmesini sağlayan faktördür.Sağlıklı insanlar, çalıştıkları işlerdeki işe katkı oranları diğerlerine göre daha yüksektir (Taban,2006).

Tablo 1: Toplum Sağlığını İyileştiren Yatırımların Sağlamış Olduğu Maddi Faydalar

Fayda Tanımı	Fayda Türü	Faydanın Ekonomiye Etkisi
- Hastalıklardan dolayı erken ölüm vakalarının azaltılması, - Nüfus yoğunluğu içinde hasta ve engelli nüfusun sayısını azaltabilmek, - Verimliliği düşürenzaafiyet ve halsizliğin azaltabilmek	- Emek - saat karşılığı mutlak artışı - Emek - saat artışı - Emek - saat başına üretken kapasite artışı	- Emek - saat arzının miktar olarak artması - Emek - saat başına ürünün kalite bakımından artış göstermesi

Kaynak: (Günsoy, 2019)

Şekil 1: BRICS-T Ülkelerinde Sağlık Harcamaları (GSYİH%)

Şekil 1'de BRICS-T ülkelerine ait sağlık harcamaları verilmektedir. Hindistan hariç diğer tüm ülkelerde sağlık harcamalarında nispi olarak bir artış gözlemlenmektedir. BRICS-T ülkeleri arasında sağlık harcamalarına en çok pay ayıran ülkenin Brezilya olduğu görülmektedir. Tüm Dünya'da etkisini gösteren Covid-19 pandemisi'nin etkisiyle Türkiye'de de son yıllarda sağlık harcamalarına yapılan yatırımların artmakta olduğu gözlenmektedir.

2.2. BRICS ve Türkiye’de Beşeri Sermaye ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomik büyümede temel kaynak olarak sermaye birikimi, beşeri sermaye, sağlık yatırımları, teknolojik gelişmeler gibi faktörler kabul görülmektedir. Neo-klasik iktisadi görüşe göre ülkelerin zenginleşebilmesi için aralarında sıkı bir ilişki kurulması gerekmekte ve bu sayede ticaretlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtilmektedir (Tekbaş, 2019).

Son zamanlarda ekonomilerinde hızlı bir artış sergileyen ve ayrıca yabancı yatırımlara eve sahipliğinde öncü ülkelerin liste başlarında olan, (BRICS) Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ülkeler, ekonomik performanslarını ve diğer ülkelerin arasından ayrılarak ön sıralarda bulunan, küresel ekonomik sistem içinde önemli bir aktör haline gelmişlerdir. Bu nedenden dolayı bu ülkeler 2001 yılında Jim ONeill’in yapmış olduğu tanımlama ile BRIC adını almışlardır. 2010 yılı itibarıyla Güney Afrika’nın da BRIC ülkeleri listesine eklenmesi ile bu ülkeleri artık BRICS adıyla ifade edilmektedir (Haibin, 2012).

BRICS ülkeleri Dünya üzerindeki kapladıkları toplam alan, dünya yüzölçümünün dörtte biri (1/4)’ünden daha fazla iken, toplam nüfusları ise dünya nüfusunun % 40’ını aşmaktadır (Narin ve Kutluay, 2013). Goldman Sachs (2003) yılında yayınlamış olduğu rapora göre “dünyanın geleceği BRICS ülkelerinin elinde olacaktır. Rapora göre, 2050 yılına ulaşıldığında dünyanın en büyük ekonomisi Çin olurken, Hindistan üçüncü sıraya, Brezilya dördüncülüğe ve Rusya ise dünyanın en büyük altıncı ekonomisi konuma yükselmiş olacaktır.” Başka bir ifade ile 2050 yılına ulaşıldığında, BRICS ülkeleri dünya ekonomik sistemi içinde söz sahibi olan güçlü ülkeler haline geleceklerdir (Güney, 2017).

BRICS ülkeleri ve Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisi Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika olarak isimlendirilen ve 2000’li yıllarda hızlı bir büyümenin gerçekleştiği bu beş gelişmekte olan ülke, 2008 ekonomik krizi ve arkasından gelen ekonomik küçülme dönemi esnasında göstermiş oldukları performans ve esneklik nedeniyle dikkat çekmişlerdir (Vandemoortel vd. 2013).

Beşeri sermaye, emek yoğun şeklinde çalışan ülkeler açısından daha fazla önem arz etmektedir. Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkeler açısından emek kavramı, fiziki sermayeye göre daha bol bir üretim faktörüdür. Beşeri kaynaklar; eğitim, hizmet içerisi eğitim, sağlık sektörü gibi girdilerin kullanılmasıyla beşeri sermayeye dönüştürülebilmektedir. Bu süreç, “beşeri sermaye oluşumu” şeklinde ifade edilmektedir. Yukarıda isimleri belirtilen

ülkelerde maddi sermayelerin yetersiz olmasından kaynaklı sorunun çözümü, beşeri sermaye oluşumunun hızlandırılması ile mümkün olabilmektedir. Bu dönüşümün hız kazanabilmesi ise, eğitim ve sağlık sektörlerine yapılan kamu ve özel yatırımların geliştirilmesi ile mümkündür (Awan, 2012).

Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan devletler ekonomideki büyüme rakamlarını artırmak için politik yapılarındakalıcı değişimlere gitmişlerdir. Bu ülkelerin benzer yönlerinden birisi, ekonomik reform ve dönüşüm zamanları bakımından, yakın zaman aralığına sahip olmalıdır (Özsoylu ve Algan, 2011).

Tablo 2: BRICS ve Türkiye'nin Yıllık Büyüme Oranları (% , yüzde)

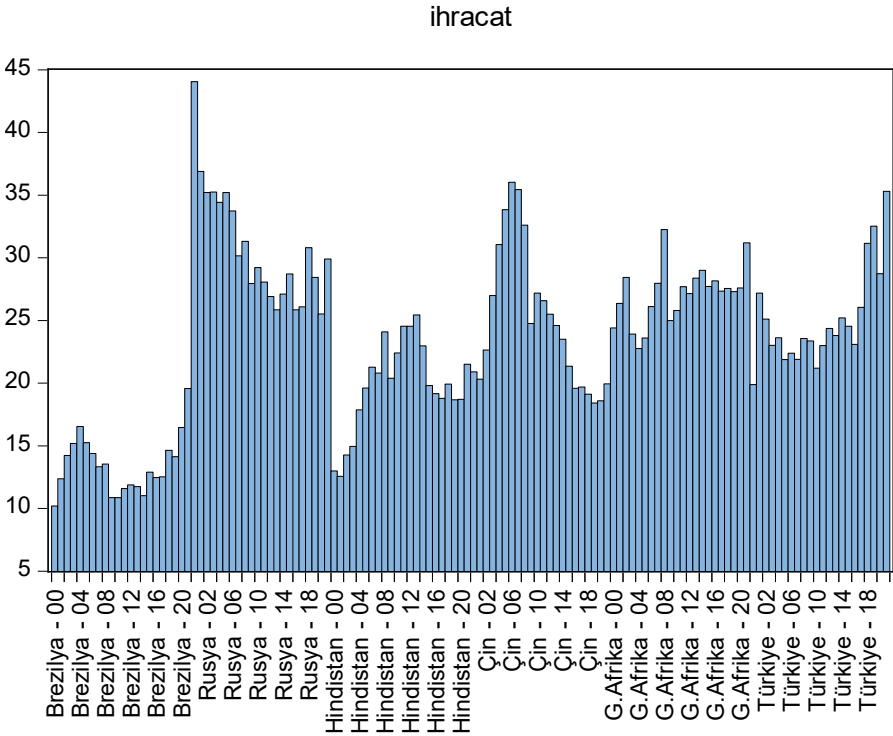
Yıllar	Çin	Rusya	Brezilya	Hindistan	Güney Afrika	Türkiye
2000	8,49	10,00	4,39	3,84	4,20	6,64
2001	8,34	5,10	1,39	4,82	2,70	-5,96
2002	9,13	4,70	3,05	3,80	3,70	6,43
2003	10,04	7,30	1,14	7,86	2,95	5,61
2004	10,11	7,20	5,76	7,92	4,55	9,64
2005	11,40	6,40	3,20	7,92	5,28	9,01
2006	12,72	8,20	3,96	8,06	5,60	7,11
2007	14,23	8,50	6,07	7,66	5,36	5,03
2008	9,65	5,20	5,09	3,09	3,19	0,85
2009	9,40	-7,80	-0,13	7,86	-1,54	-4,70
2010	10,64	4,50	7,53	8,50	3,04	8,49
2011	9,55	4,30	3,97	5,24	3,28	11,11
2012	7,86	3,70	1,92	5,46	2,21	4,79
2013	7,77	1,80	3,00	6,39	2,49	8,49
2014	7,30	0,70	0,50	7,41	1,85	5,17
2015	6,91	-2,31	-3,55	8,00	1,19	6,09
2016	6,74	0,33	-3,31	8,17	0,40	3,18
2017	6,76	1,63	1,06	7,17	1,41	7,47
2018	6,57	2,25	1,12	6,81	0,79	2,83
2019	5,95	2,19	1,22	3,87	0,30	0,78
2020	2,23	-2,65	-3,27	-5,83	-6,34	1,94
2021	8,44	5,61	4,98	9,05	4,91	11,35

Kaynak: The World Bank

BRICS ve Türkiye'nin yıllık büyüme verileri incelendiğinde BRICS-T ülkeleri genel olarak dünya ortalamasının üstünde bir büyüme seyri gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye ise Çin'in ardından 2. Sırada yer aldığı gözlemlenmiştir. Dünya Bankasının verilerine göre BRICS-T ülkeleri içinde en düşük büyüme rakamları Güney Afrika'ya aittir. BRICS-T ülkeleri de tüm dünya devletleri gibi küresel krizlerden etkilenmişlerdir. Bu durum bariz bir şekilde 2009 yılı verileri incelendiğinde göze çarpmaktadır.

2.3. BRICS ve Türkiye'de İhracat ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

İhracat ülkelerin ekonomik büyümelerinde ve rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir yere sahiptir. BRICS-T ülkelerinde de son yıllarda ihracat rakamlarında meydana gelen artışların aynı zaman da ekonomik büyümenin de dinamiği olduğu görülmektedir. Özellikle Çin ve Rusya başta olmak üzere BRICS-T ülkelerinde ihracatta meydana gelen artışların son yıllarda ciddi bir şekilde ilerleme kaydettiği bilinmektedir.

Şekil 2: BRICS-T Ülkelerinde Yıllara Göre İhracat Oranları (GSYİH%)

Şekil 2'de görüldüğü üzere BRICS-T ülkelerinin tamamında son yıllarda dönemsel dalgalanmalar hariç ihracatın artışı görülmektedir. 2019 yılında

yaşanan ve Dünya ekonomisini etkisi altına alan Covid-19 süreci ve sonrasında meydana gelen düşüşler zaman içerisinde toparlanma göstermiştir.

3. LİTERATÜR

Ekonomik büyüme, ihracat ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde birçok çalışma vardır. Aşağıdaki tablo'da literatür özetleri verilmiştir.

Tablo 3: Literatür Özetleri

Yazarlar ve yayın yılları	Hipotezleri	Kullanılan Yöntemler	Bulguları
Levin-Rault (1997)	Ekonomik büyüme içerisinde beşeri sermaye ile ihracat arasındaki tamamlayıcılık ilişkilerini inceleme	1965 – 1984 yılları arasında gelişmekte olan 30 ülkeye ait olan panel veri analizleri	Uzun dönemli ekonomik büyüme ilişkisi için beşeri sermaye ile ihracat rakamları arasında tamamlayıcılık ilişkisinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Chuang (2000)	Beşeri sermaye, ihracat rakamları ve ekonomik büyümenin arasındaki ilişkinin incelenmesi	1952-1995 dönemi Tayvan ekonomisi için eşbütünleşme ve nedensellik analizi	Beşeri sermaye büyüme oranının etkilerken ihracat rakamlarının da beşeri sermaye üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir.
Swift (2006)	Yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatıyla beşeri sermaye arasındaki ilişkilerin incelenmesi	1950-2000 döneminde 8 ülkeye ait olan verilere bağlı olarak panel veri analizi ve regresyon analizi	Beşeri sermayenin yüksek teknolojlili ürün ihracatı içinde önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir.
Wagner (2008)	Toplam satış ihracatının payı ile firmaların büyüklüğü, beşeri sermayenin ve Ar-Ge'nin yoğunluğu arasındaki ilişki	Almanya'daki imalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmeler üzerine Sabit Etkili ve Probit Modele dayalı panel veri analizi	Sabit Etkiler modelinde ihracatın önemli determinantı olarak beşeri sermaye ve AR-GE'ye işaret ederken, Probit modeli tahminlerinde ise değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Şimşek ve Kadılar (2010)	Beşeri sermaye kavramı ile ihracat rakamları ve ekonomik büyümenin arasında var olan ilişkinin incelenmesi	1960-2004 yılları arasında eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemleri kullanımı ile analiz	Uzun dönemde ihracat rakamlarındaki artış, beşeri sermaye birikimi ekonomik büyümeyi desteklerken diğer yandan GSYİH'daki artışın beşeri sermaye birikimini beslediği şeklindedir.
Altıntaş ve Çetintaş (2011)	Beşeri sermaye, sabit sermaye, ihracat rakamları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki	1970-2007 dönemi eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle analizi	Beşeri sermayenin, sabit sermayenin ve ekonomik büyüme ile ihracatın arasında uzun dönemli anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.
Bal vd. (2014)	Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında olan ilişki	1995-2011 dönemi panel veri çalışması	Ekonomik büyümenin ve beşeri sermayenin arasında var olan ilişkiyi incelemek üzere Türkiye ve BRICS ülkeleri üzerine yapmış oldukları panel veri analizinde genel olarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur.

Şimşek ve Kadılar (2010) Türkiye özelinde yapmış oldukları 1960-2004 yılları arasındaki dönemi kapsayan beşeri sermaye ile ihracat ve ekonomik büyümenin arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltimi yöntemleriyle araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda uzun dönemli ihracat rakamlarındaki artış, beşeri sermaye birikimi ekonomik büyümeyi desteklerken ayrıca GSYİH'daki artışın beşeri sermaye birikimini beslediği şeklindedir.

Altıntaş ve Çetintaş (2011) yılında yapmış oldukları çalışmada ise Türkiye'nin 1970-2007 dönemleri yıllık verileri ile beşeri sermayenin, ihracatın ve ekonomik büyümenin arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve

Granger nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre beşeri sermayenin, ekonomik büyümenin ve ihracatın arsında uzun dönem içinde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Beşeri sermaye ise ekonomik büyüme üzerinde doğrudan Granger etkiye yol açmadığını, beşeri sermaye ve ihracata katkı sağlayarak dolaylı şekilde ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Koç (2013) AB üyesi olan 27 ülke için yatay kesit analiz teknikleriyle beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Elde edilen sonuçta “beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu” sonucuna ulaşmıştır.

Bal vd. (2014) 1995-2011 dönemleri arasında yapmış olduğu çalışması için “ekonomik büyümenin ve beşeri sermayenin arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere BRICS ülkeleri ve Türkiye üzerine yaptıkları panel veri analizinde genel olarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde anlamlı pozitif bir ilişki bulmuşlardır.”

4. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada BRICS-T ülkeleri nezdinde sağlık harcamaları, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. BRICS-T ülkeleri kapsamında 2000-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Verilerin tamamı Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Öncelikle eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için serilerin I(1) düzeyinde durağan hale gelmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada birim kök analizlerinde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Tablo 4’te değişkenlere ait birim kök analizleri verilmektedir.

Tablo 4: Birim Kök Testlerine ait Sonuçları (PP ve ADF)

(PP)				
<u>Düzye</u>				
		GDP	IHRACAT	SAGLIK
Sabitli	t-İstatistik	0.0044	0.2839	0.7142
	Olasılık	0.3172	0.6022	0.9927
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	0.0163	0.7409	0.4972
	Olasılık	0.2265	0.5209	0.8713
<u>I.Fark</u>				
		d(GDP)	d(IHRACAT)	d(SAGLIK)
Sabitli	t-İstatistik	0.0001	0.0034	0.0068
	Olasılık	0.0017***	0.0762*	0.0228**
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	0.0000	0.0072	0.0333
	Olasılık	0.0147**	0.0615**	0.0173**
(ADF)				
<u>Düzye</u>				
		GDP	IHRACAT	SAGLIK
Sabitli	t-İstatistik	0.0044	0.2818	0.7398
	Olasılık	0.3014	0.7392	0.9956
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	0.0157	0.7409	0.2386
	Olasılık	0.1811	0.1968	0.8148
<u>I.Fark</u>				
		d(GDP)	d(IHRACAT)	d(SAGLIK)
Sabitli	t-İstatistik	0.0026	0.0034	0.0068
	Olasılık	0.0014***	0.0761*	0.0226**
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	0.0051	0.0072	0.0328
	Olasılık	0.0324**	0.0672**	0.0248**

Tablo 4'te göre değişkenlerin tamamının düzey değerlerinde durağan olmadıklarından dolayı, değişkenlerin tamamının birinci farkları alınmış ve serilerin tamamının birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmüştür. Değişkenlerin tamamının I(1) düzeyinde durağan hale gelmesinin ardından eşbütünleşme analizlerinin yapılması için gerekli şartların sağlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5 ve 6'da Pedroni ve KAO eşbütünleşme testleri yardımıyla değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre Pedroni analizlerinde yer alan yedi istatistik sonuçlarının tamamında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı güçlü bir şekilde tespit edilmiştir. Ayrıca diğer test olan KAO eşbütünleşme analizinde de değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Pedroni ve KAO eşbüttünleşme testi

	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
Panel v-Statistics	2.368773	0.0089
Panel rho-Statistics	-3.282179	0.0005
Panel PP- Statistics	-5.539238	0.0000
Panel ADF- Statistics	-4.231759	0.0000
Grouprho-Statistics	-2.917522	0.0018
Group PP Statistics	-8.108540	0.0000
Group ADF-Statistics	-4.835952	0.0000

Tablo 6: KAO eşbüttünleşme testi

	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
ADF	-4.540828	0.0000

Ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve ihracat değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinin ardından katsayı tahmini için DOLS analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 7: Panel DOLS Sonuçları

Değişken	Katsayı	St. Hata	t-istatistik	Olasılık
IHRACAT	0.203894	0.039783	5.125133	0.0000
SAGLIK	0.021512	0.124106	0.173334	0.8628

Tablo 7'de değişkenlere ait tahmin katsayıları verilmiştir. Yapılan diğer çalışmalardan elde edilen sonuçlara paralel olarak BRICS-T ülkelerinde ihracat ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat değişkeni istatistikî olarak anlamlı olmasına rağmen sağlık harcamaları değişkeninin ise istatistikî olarak anlamsız olduğu görülmektedir. İhracatta meydana gelen bir birimlik artış ekonomik büyümeyi 0.203894 birim artırırken, sağlık harcamalarında meydana gelen bir birimlik artış ekonomik büyümeyi 0.021512 birim artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirlemede ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları önemli bir göstergedir. Ülkelerin ekonomik büyümelerini gerçekleştirme aşamasında birçok belirleyici dinamik vardır, bu belirleyiciler

arasında beşeri sermaye ve ihracat'ın katkısı yadsınamayacak kadar değerlidir. Dış ticaret ve nitelikli işgücü anlamında kendini geliştiren gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan BRICS-T ülkeleri de son yıllarda dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu çalışmada beşeri sermaye, ihracat rakamları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki BRICS-T ülkelerine ait 2000-2021 yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının tespiti için ise Pedroni ve Kao eş bütünleşme analizlerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde literatür de yapılan çalışmalara paralel sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Elde edilen tüm sonuçlar, beşeri sermaye faktörü ve dış ticaretin ülkelerin ekonomik büyümelerinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Beşeri sermaye ve ihracat odaklı ekonomik büyüme tezinin BRICS-T ülkelerinde de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. BRICS-T ülkeleri daha hızlı bir büyüme hızına ulaşmak için, dış ticarete gereken önemi vermeleri gerektiği ve aynı zamanda da nitelikli iş gücünün üretime katılması hususunda beşeri sermayeye destek vermeleri gerektiği önemlilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Altıntaş, H. & Çetintaş, H. (2011). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36, 33-56.
- Awan, 2012. “Diverging Trends of Human Capital in BRICS Countries” *International Journal of Asian Social Science*, p. 2195-2219.
- Bal, H., Neşe. A., Müge M., & Ediz K. (2014). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, Üsküp, Makedonya, 795-803
- Chuang, Yih-Chyi (2000) Human Capital, Exports and Economic Growth: A Causality Analysis for Taiwan 1952–1995, *Review of International Economics*, 8(4): 712-720.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005) “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (1), ss. 59 72.
- Ener, M., Karanfil, M. ve Yıldırım, E. (2015) “Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10 (2), ss. 71 83.
- Eser, K. ve Gökmen, Ç.E (2009).”Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2):42-43
- Güney, T. (2017). Türkiye Ve BRICS Ülkelerinde Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü*
- Günsoy, G. (2019). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2005, s.40; Derya Kazancıgil, “Beşeri Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği.”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2019, s.24.
- Haibin, N. 2012. *BRICS in Global Governance: A Progressive Force?*, Friedrich-Ebert - Stiftung, Dialogue on Globalization.
- Kiker, B. F. (1971) “The Historical Roots of the Concept of Human Capital,” [Beşeri Sermaye Kavramının Tarihsel Kökleri].
- Kiker, B. F. (eds.), *Investment in the Human Capital* (Colombia: University of South Carolina Press): ss. 51 75.
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165, 141-258.
- Levin, Andrew-Lakshmi K. Raut (1997) “Complementarities Between Exports and Human Capital in Economic Growth: Evidence from the Semi-In-

- dustrialized Countries,” *Economic Development and Cultural Change*, 46: 155-74.
- Narin, M., & Kutluay, D. (2013). Değişen Küresel Ekonomik Düzen: BRIC, 3G ve N-11 Ülkeleri. Ankara Sanayi Odası Yayını: 30-50. <http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyaocaksubat2013.pdf>
- Nesterova, D. V., Sabirianova, K. Z. (1998) “Investment in Human Capital Under Economic Transformation in Russia” , EERC Working Paper Series, 99 / 04: ss. 1 54.
- Orhan, H.S. (2017) “Human Capital and Economic Growth: Bounds and Causality Analysis for Turkey” , *Research Journal Economics and Management*, 5 (1), ss. 22 34.
- Özsoylu & Algan, (2011). Dünya Ekonomisinin Yeni Aktörleri BRIC- Brezilya-Rusya-Hindistan-Çin,. Karahan Kitapevi, Adana
- Schultz, T. W. (1967), “Investment in Human Capital, Readings in Economics”, 5th Edition, McGraw Hill Book Company, New York.
- Swift, Daniel (2006) “Human Capital Investment as a Realist Foreign Policy,” *International Public Policy Review*, 2 (2): 68-91.
- Şimşek, M. & Kadılar, C. (2010). Türkiye’ de Beşeri Sermaye İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. (2006). “Türkiye’de Sağlıkla Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2006-2, Cilt: Sayı:4, s.31
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Ve Küreselleşme İlişkisi *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt4/Sayı3*
- Vandemoortel, Bird, Toi, Lin, Sen & Soares, (2013). “Building Blocks for Equitable Growth: Lessons from the BRICS” Workingpaper, 365, p.26-29.
- Wagner, Joachim (2008) “Exports and Firm Characteristics: First Evidence from Fractional Probit Panel Estimates,” *University of Lüneburg, Working Paper Series in Economics*, No. 97.

Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Asimetrik ve Frekans Alanı Nedensellik Testlerinden Kanıtlar

Seyhun Tutgun¹

1. GİRİŞ

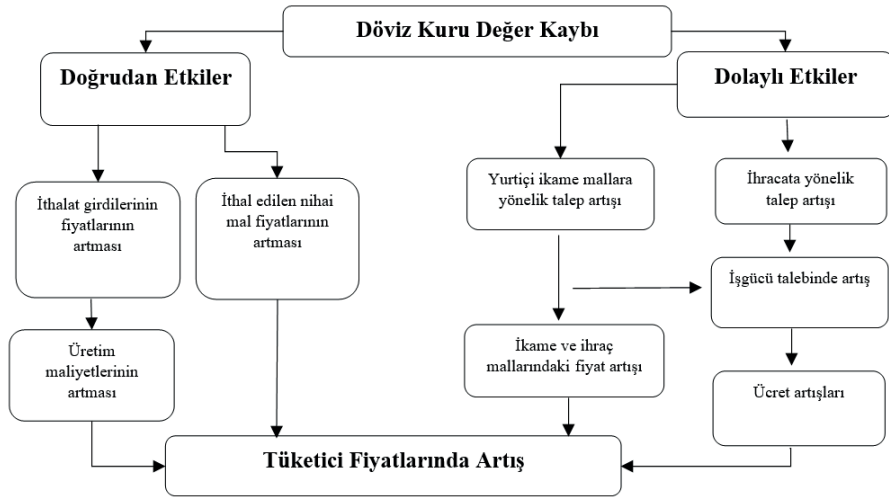
Fiyatlar genel düzeyindeki artışın sürekli bir şekilde devam etme durumu olarak ifade edilen enflasyon, Türkiye’de 1970’li yıllardan sonra çift haneli sayılara ulaşmış ve 2000’li yıllara kadar en büyük sorunlardan biri olmuştur. Özellikle 1980’li yıllardan sonra liberal ekonomi politikaların uygulanmaya başlamasıyla dışa açık ekonomik yapıya bürünen ülkede fiyatlar üzerindeki kontrol zayıflamıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra 2002 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) enflasyon hedeflemesi stratejisine geçmiştir. 2001 krizinin ardından yüksek enflasyonla mücadele konusunda atılan ciddi adımlarla ülke enflasyon oranını tek haneye indirmeyi başarmıştır. Enflasyon oranı düşmüş olsa da, 2016 yılından sonra tekrar çift hanelere yükselmiş 2021 yılından sonra ise çok ciddi oranlarda artış göstermiştir. Enflasyonun olumsuz etkileri üç başlıkta sıralanacak olursa, satın alma gücünü düşürmesi, tasarrufları azaltmasının yanında mal ve hizmet kaybına yol açması sayılabilir. Literatürde yapılan çalışmalarda, ekonomik büyümeyi (Barro, 1995; Mohseni ve Jouzaryan, 2016; Tien, 2021), finansal performansı olumsuz etkilediğini, döviz kuru oynaklığını (Ali, Mahmood ve Bashir, 2015), işsizliği (Moyo ve Tursoy, 2020 Orji, Anthony-Orji ve Okafor, 2015) ve yoksulluğu da arttırdığına dair bulgular mevcuttur.

Döviz kuru, bir ülke para biriminin başka bir ülke para birimi cinsinden fiyatı anlamına gelmektedir. Uluslararası entegrasyonların bu denli arttığı ve ticaret hacminin gün geçtikçe büyüdüğü bir ortamda döviz kuru özellikle dışa bağımlı ülkeler açısından büyük önem arz etmektedir. Kurda yaşanan ani

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Hizan MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tutgunseyhun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7328-129

şoklar ve dalgalanmaların ihracat üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır (Sauer ve Bohara, 2001; Esquivel ve Larraín, 2002; Baak, Al-Mahmood ve Vixathep, 2007; Arize, Osang ve Slottje, 2008). Bu çalışmada, sadece ihracatı değil birçok makroekonomik değişken üzerinde olumsuz etkiler yaratan döviz kurunun yurtiçi fiyatlar üzerindeki etkileri incelenmektedir. Literatürde döviz kuru geçiş etkisi olarak ifade edilen bu kavram, döviz kuru değişiminin fiyatlara yansımaya hızı şeklindedir (Peon ve Brindis, 2014). Diğer bir tanıma göre yaşanan herhangi bir şoktan dolayı döviz kurundaki %1’lik değer kaybına karşılık tüketici fiyatlarındaki artış yüzdesi şeklinde tanımlanmaktadır (Ha, Stocker ve Yilmazkuday, 2020). Burada eğer tüketici fiyatları aynı oranda bir değişime uğruyorsa tam geçiş etkisi, döviz kurunda yaşanan değişim oranından daha düşük bir değişim gerçekleşiyorsa kısmi geçiş etkisi, hiç etkilenmiyorsa geçiş etkisi olmadığı söylenebilir (Ben Cheikh, 2012). Döviz kurunun ithalat fiyatlarına, ihracat fiyatlarına ve yurtiçi fiyatlara olmak üzere üç tür geçiş etkisi olduğu ifade edilmektedir (Rincón-Castro, 2005). Tüketici fiyatlarına geçiş, enerji ve diğer emtia fiyatları gibi doğrudan etkilerden, ithalat fiyatları (Bacchetta ve Van Wincoop, 2003; Auer ve Schoenle, 2016), ücret oluşumu ve kar marjları (Choudhri, Faruque ve Hakura 2005) gibi dolaylı etkilere kadar çeşitli yollarla gerçekleşmektedir. Döviz kuru geçiş etkisini etkileyen birçok faktör olmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerde bu etkinin daha yüksek olduğuna dair bulgular mevcuttur (Ho ve McCauley, 2003). Döviz kurunun fiyatlar üzerine geçiş etkisinin gerçekleşme süreci Şekil 1’de yer almaktadır.

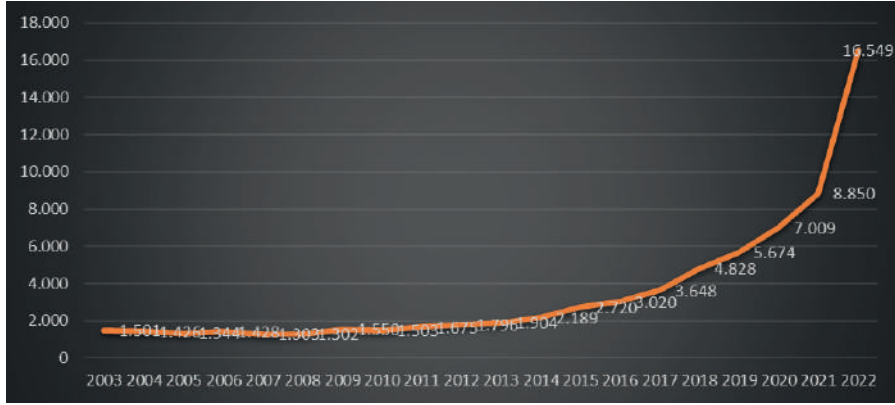

Şekil 1. Döviz Kuru Geçişkenliğinin Aktarım Mekanizması

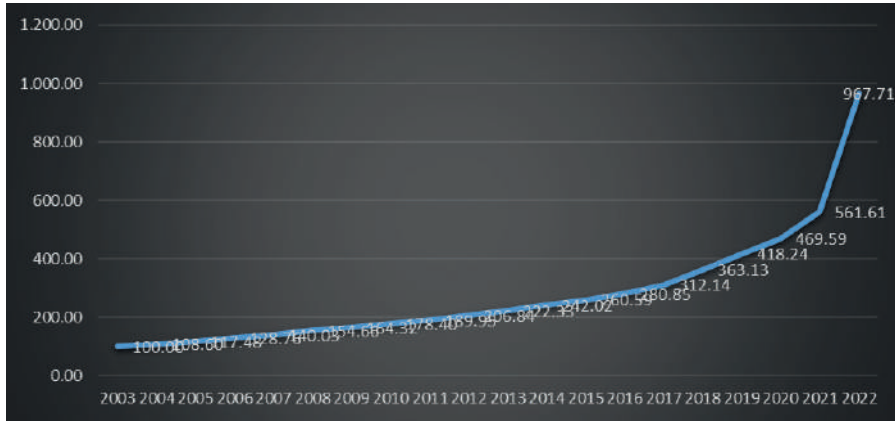
Kaynak: Lafletche (1997)

Döviz kurundaki bir değişiklik doğrudan fiyatlara ya da talebin bileşimindeki veya toplam talep ve ücret düzeyindeki değişiklikler yoluyla dolaylı olarak aktarılabilir. Dolaylı etkiler açısından durum ele alındığında ihracatın yükselmesi, işgücü talep artışına bağlı olarak ücretleri arttıracak, dolayısıyla bu da tüketici fiyatlarının yukarıya doğru hareketine neden olacaktır. Dolaylı etkiler açısından durum ele alındığında ihracat artışının işgücü talep artışına yol açmasıyla ücret ve bunun da tüketici fiyatlarına artış yaratacağı görülmektedir. Diğer taraftan yurtdışındaki malların yüksek fiyatlarına karşılık ülkedeki ikame mallarının fiyatlarının düşmesine bağlı olarak talebin artmasıyla da tüketici fiyatlarında artışa yol açacaktır. Döviz kuru geçiş etkisinin genel çerçevesi incelendiğinde hem yurtiçinde hem de yurtdışında yaşanan gelişmelerin kur üzerinde yaratmış olduğu baskının fiyatlara yansımaları ülke yapısına göre değişebilmektedir. Makro düzeyde geçişkenliğin boyutu, yurtiçi fiyatları doğrudan etkilediği için para politikası açısından önemli iken mikro düzeyde geçişkenliğin derecesi firmaların ve hane halklarının dış şoklardan nasıl etkileneceğini belirlemektedir (Berner, 2010).

Türkiye açısından döviz kurunu etkileyen çeşitli faktörler olduğu göz önüne alındığında yurtiçi fiyatlar üzerindeki etkileri de gözle görülür derecede yüksek olmuştur. 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik krizi atlattırmaya yönelik yapısal reformların uygulamaya sokulmasıyla belirli bir süre kur istenilen düzeyde tutulmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel kriz emtia fiyatlarında artışa yol açarak belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda 2014 Rusya’nın Kırım ilhakı, 2017 Katar diplomatik krizi, 2019’un sonlarında başlayan COVID-19 salgını ve 2022 Rusya-Ukrayna savaşı gibi petrol arzında kesintiye yol açan artan sayıda jeopolitik olay gerçekleşmiştir. Bu tür jeopolitik çatışmalar petrol ihraç eden ülkeleri kapsadığından dolayı dünya petrol rezervlerinin düzeyine ilişkin belirsizliğe yol açacak ve petrol fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. Türkiye’nin enerji konusundaki dışa bağımlılığı göz önünde bulundurulduğunda yaşanan küresel olaylardan ciddi anlamda etkilenmektedir. 2000’li yılların başından itibaren gerçekleşen küresel şokların Türkiye’de döviz kuru ve tüketici fiyatlarında yaratmış olduğu etki Şekil 2 ve Şekil 3’te yer almaktadır.

Şekil 2. Türkiye’de Döviz Kuru (Dolar/TL) Değişimi 2003-2022

Şekil 3. Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Değişimi 2003-2022

Şekil 2 ve Şekil 3 incelendiğinde Türkiye’de döviz kurunun 2014 yılından sonra yükseliş trendine girdiği dikkat çekmektedir. 2014 Ocak ayında dolar ani bir yükseliş içerisinde girmiş ve olağanüstü PPK kararıyla faiz artışı gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin başlangıcı 2013 yılında yaşanan kaotik ortam gösterilse de Irak ve Suriye’de yaşanan olaylar, Avrupa Birliği (AB) ile yaşanan gerilim, Brexit süreci, Moody’s not indirimi ve Fitch’in not indirme riski sebeplerden bazılarıdır. Bu faktörlerin etkisiyle yaşanan kurdaki artış trendi 2016 yılında ülkede yaşanan darbe girişiminin de etkisiyle hızlanmıştır. Döviz kuruyla beraber TÜFE’de paralel bir şekilde artış göstermiştir. Kısacası 2003-2022 döneminde döviz kuru ve fiyatların paralel hareket etmesinden yola çıkarak bu süreçte döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Türkiye’de 2004M:01-2023M:08 dönemine ait aylık veriler kullanılarak döviz kuru geçiş etkisi farklı analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Dört ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünden sonraki birinci bölümde literatür yer almaktadır. İkinci bölümde yöntem ve veri seti, üçüncü bölümde analizlere ait metodoloji ve bulgular bulunmaktadır. Dördüncü ve son bölüm, elde edilen bulgular çerçevesinde genel değerlendirme ve politika önerilerini içermektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Özellikle 1980’li yıllardan sonra ekonomistlerin ve araştırmacıların dikkati döviz kuru hareketlerinin bir ülkenin yurt içi fiyatları üzerindeki etkilerine çevrilmiştir. Bunun nedeni, döviz kuru hareketlerinin yurt içi fiyatlarda önemli bir değişikliğe yol açması ve yurt içi fiyatın duyarlılık derecesinin de döviz kurundaki değişikliklere tepki vermesidir (Campa ve Goldberg, 2005). Araştırmacılar, döviz kurunun, ithalat, üretici fiyatları ve tüketici fiyatları üzerindeki geçiş etkisini incelemişlerdir. Farklı bir bakış açısıyla konunun incelendiği çalışmalarda ise fiyatların döviz kuru değişimlerinin yönü ve büyüklüğüne verdiği tepki üzerine odaklanmışlardır. Bu bölümde literatürde yapılan bazı ampirik çalışmalar Türkiye ve diğer ülke/ülke grupları üzerine ayrılarak özet halinde Tablo 1’de kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tablo 1. Döviz Kuru Geçiş Etkisi Ampirik Literatür Özeti

Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Yazar/ Yazarlar	Dönem	Yöntem	Bulgular
Leigh ve Rossi (2002)	1994-2002	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Döviz kurunun TEFE üzerindeki etkisi, TÜFE’ye göre daha güçlüdür.
Kara ve Ögünç (2005)	2002-2011	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Döviz kuru geçiş etkisinin geçerli olduğu bulunmuştur.
Sever ve Mızrak (2007)	1987-2006	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ve Granger Nedensellik Testi	Döviz kurunda yaşanan değişim diğer değişkenleri (enflasyon ve faiz) daha fazla etkilemektedir.
Bayat, Özcan ve Taş (2015)	2003-2013	Asimetrik Nedensellik Testleri	Yalnızca kısa dönemde, TÜFE’den reel döviz kuruna bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Türk (2016)	1987-2013	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Döviz kurunun enflasyona üzerindeki etkisi anlamlı iken enflasyonun döviz kuru üzerindeki etkisi bulunamamıştır.
Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017)	1994-2014	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Nominal döviz kurunun enflasyonu etkilediği, ayrıca tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.
Şahin (2018)	2003-2018	Nedensellik Testleri	Nedensellik test sonuçlarına göre döviz kurundan enflasyona doğru uzun dönemde tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Altınar ve Sungur (2021)	1989-2020	Hacker ve Hatemi-J (2006) Nedensellik Testi	Nedensellik test sonuçlarına göre döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Pierros, Rodousakis ve Soklis (2022)	2012	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Döviz kurundaki değişikliklerin fiyat düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Diğer Ülke /Ülke Grupları Üzerine Yapılan Çalışmalar			
Kholy ve Sohrabian (1990)	1973-1988 4 Ülke	Granger Nedensellik	Kanada dışında yer alan ülkelerde enflasyon ve döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Garcia ve Restrepo (2001)	1986-2001 Şili	En Küçük Kareler Yöntemi (OLS)	Şili'de geçişkenliğin son yıllarda düşük olmasının nedeni olarak döviz kuru geçişkenliğinin ekonomik aktiviteye (çıkıtı açığı) olumlu bağlantısıdır.
Bailliu ve Fujii (2004)	1977-2001 11 Ülke	Dinamik Panel Veri Analizi	Para politikası rejimindeki bir değişikliğin getirdiği düşük enflasyon ortamına geçişle döviz kuru geçişkenliğinin azaldığı hipotezini desteklemektedir.
Faruqee (2006)	1990-2002 Euro Bölgesi	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Ücret ve tüketici fiyatlarının geçişkenliği nispeten küçük kalsa da, Euro Bölgesi'nde geçişkenlik zamanla artma eğilimindedir.
Nogueira Junior (2007)	1981-2004 3 Gelişmiş Ülke ve 5 Gelişmekte Olan Ülke	ARDL Sınır Testi	Ülkelerin çoğu için enflasyon hedeflemesinden sonra döviz kuru geçiş etkisinin hem tüketici hem de üretici fiyatları açısından azaldığını göstermektedir.

Ito ve Sato (2008)	1994-2006 5 Doğu Asya Ülkesi	Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	Döviz kuru geçiş etkisi ülkelere göre farklılık göstermiştir. Döviz kurunun TÜFE üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu ülke Endonezya'dır.
Jiang ve Kim (2013)	1999-2009 Çin	Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) Modeli	Döviz kurunun üretici fiyat endeksine (ÜFE) ve perakende fiyat endeksine geçişkenliği bulunmuştur.
Shintani, Terada-Hagiwara ve Yabu (2013)	1975-2007 ABD	Yumuşak Geçişli Otoregresif (STAR) Modeller	Döviz kuru geçişkenliğinin düşük olduğu döneminin muhtemelen düşük enflasyonla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Syzdykova (2016)	2000-2017 BRIC Ülkeleri	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Rusya'da çift yönlü, Brezilya'da enflasyondan döviz kuruna, Hindistan'da ise tam ters bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.
Ha, Stocker ve Yilmazkuday (2020)	1998-2017 55 Ülke	Yapısal Vektör Hata Düzeltilme modeli (SVECM)	Esnek döviz kuru rejimlerini güvenilir enflasyon hedefleriyle birleştiren ülkelerde döviz kuru geçişkenliği daha düşüktür.
Gerezihher ve Nuru (2023)	1970-2020 Güney Afrika	Eşik Vektör Otoregresif (TVAR) Model	Döviz kuru şokunun enflasyon üzerinde doğrusal olmayan bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur.

3. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Çalışmada Türkiye'de örtük enflasyon hedeflemesinin uygulandığı 2002-2005 dönemini de içine alacak şekilde açık enflasyon hedeflemesine geçilen 2006 yılından sonraki süreçte döviz kurunda yaşanan değişimlerin etkilerini ölçmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin 2004M:01-2023M:08 dönemine ait aylık veriler kullanılarak döviz kurunun fiyatlar üzerindeki geçiş etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti aylık olduğu için mevsimsel etkilerden arındırmak adına Tramo/Seats yöntemi kullanılmış daha sonra analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait özet aşağıda Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişken Özet Tablosu

Değişken Adı	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Enflasyon	TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) – Yüzde Değişim	TCMB- EVDS
Döviz Kuru	EXR	(USD) ABD Doları (Döviz Alış)- Yüzde Değişim	TCMB- EVDS

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmeye başlamadan önce serilerin durağanlık durumunu ölçmek adına geleneksel birim kök testlerinden olan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Durağanlık durumları tespit edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Pesaran, Shin ve Smith (2001) geliştirmiş oldukları ARDL sınır testi yardımıyla ölçülmüştür. Daha sonra çalışmanın temel çerçevesi doğrultusunda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi asimetrik nedensellik testlerinden olan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi ile tespit edilmiştir. Ayrıca Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik testi yardımıyla çalışmanın bulguları desteklenmeye çalışılmıştır. Son olarak değişkenlerin birbiri üzerindeki etkilerinin yönü tespit edildikten sonra işaretini ortaya koyabilmek adına FMOLS ve DOLS katsayı analizi uygulanmıştır.

Bulgulara geçmeden önce seriler hakkındaki tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te yer almaktadır. 236 gözleme sahip olan seriler arasındaki ortalamaların yakın olduğu dikkat çekerken döviz kuru (EXR) maksimum değerinin TÜFE’ye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dağılımın ortalama etrafındaki dağılımını gösteren çarpıklık katsayı değeri normal dağılımlarda “0” olmalıdır. Pozitif olması sola çarpık, negatif olması sağa çarpık olduğunu gösterirken serilerin ikisinin de sola çarpık olduğu bulgular arasındadır. Basıklık katsayısı normal dağılımda “0” iken serilerin düz veya dik olma durumu ifade etmektedir. Pozitif olma durumunda sivri, negatif olma durumunda basık bir dağılımı temsil eden bu katsayı iki serinin de normale göre daha sivri olduğu yönünde bulgulara işaret etmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	TÜFE	EXR
Ortalama	1.182	1.345
Medyan	0.806	0.664
Maksimum	13.575	28.557
Minimum	-1.442	-8.292
Standart sapma	1.756	4.464
Çarpıklık	3.603	2.073
Basıklık	20.719	11.162
Gözlem	236	236

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Birim Kök Test Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde durağan seriler üzerinden analiz yapılması daha doğru sonuçlara ulaşmada yardımcı olmaktadır. Ayrıca birim kökler, zaman serisi analizlerinizde öngörülemeyen sonuçlara neden olabilir. Çalışmada değişkenler arasındaki durağanlık düzeyini ölçmek adına Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) testi ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. ADF testi seri korelasyonla kullanılabilir, Dickey-Fuller testinden daha karmaşık modelleri işleyebilir ve aynı zamanda daha güçlü bir testtir.

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Düzye		TÜFE	EXR
ADF	Sabit	-3.645698 (2) ***	-10.68464 (1) ***
	Sabit+ Trend	-4.717595 (2) ***	-11.50991 (1) ***
PP	Sabit	-6.416874 (0) ***	-9.928336 (7) ***
	Sabit+ Trend	-7.567002 (1) ***	-10.13985 (12) ***
Birinci Fark			
ADF	Sabit	-10.42673 (4) ***	-10.83946 (5) ***
	Sabit+ Trend	-10.44428 (4) ***	-10.82688 (5) ***
PP	Sabit	-29.75189 (52) ***	-97.78987 (180) ***
	Sabit+ Trend	-32.54704 (54) ***	-98.23488 (182) ***

Not: ***, ** ve * ilgili değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 4'te yer alan birim kök test sonuçları, birim kökün var olduğunu ortaya koyan sıfır hipotezi sınamaktadır. Bulgular TÜFE ve döviz kuru (EXR) değişkenlerinin düzeyde sabit ve sabit+trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle düzey ve birinci farkta serilerin durağan olduğu ve birim kök taşımadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Durağanlık analizinin ardından seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ölçmek adına eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

4.2. Eşbütünleşme Sonuçları

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını ölçmek adına Pesaran, Shin ve Smith (2001) geliştirdikleri ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu test istatistiği durağanlık düzeyi I(2) olmamak koşuluyla farklı durağanlık düzeylerine sahip seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyabilmektedir. Ayrıca en büyük avantajlarından biri birden fazla eşbütünleşme vektörünün olduğu durumlarda eşbütünleşme vektörlerinin tanımlanmasını yapabilesidir. Son olarak ARDL yaklaşımı, bağımlı değişken ile dışsal değişkenler arasında yalnızca tek bir indirgenmiş formda denklem ilişkisinin var olduğunu varsayar (Pesaran, Smith ve Shin, 2001). Bu teste ait uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesini sağlayan sınır testine ait sonuçlar Tablo 5'te mevcuttur.

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

k	F İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
1	29.973	4.81	6.02

Notlar: Maksimum gecikme uzunluğu olarak 8 alınmış ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC (Akaike Information Criteria) kullanılmıştır. %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst kritik sınır değerleri Pesaran, Shin ve Smith (2001) çalışmalarından alınmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesinde hesaplanan F istatistik değeri ve sınır değerleri karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst sınırın arasında yer alırsa uzun dönemli ilişki hakkında bir belirsizlik durumundan bahsedilmektedir. Hesaplanan F istatistik değerinin üst sınır değerinden büyük olmasından dolayı uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koyan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Uzun dönemli ilişkiden sonra değişkenler arasındaki nedensellik yönü ve işaretinin tespit edilmesi açısından asimetrik nedensellik testi ve frekans alanında nedensellik testleri uygulanmıştır.

4.3. Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedenselliği ölçmek adına Hatemi-J (2012) geliştirdiği pozitif ve negatif şokların ayrı ayrı birbirleri üzerindeki etkilerini ortaya koyan asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Granger ve Yoon (2002) yaklaşımının nedensellik üzerine uygulanmasıyla ortaya çıkan bu test, pozitif ve negatif şokların kümülatif toplamlarını kullanarak nedensellik testinde asimetriye izin vermektedir (Hatemi-J, 2012). Burada asimetri kavramından kasıt, olumlu ve olumsuz şokların farklı nedensel etkilere sahip olabilmesi olarak ifade edilmektedir (Hatemi-J, 2012). Testin çalışma prensibinde ilk olarak VAR modeline ait optimal gecikme uzunluğu belirlenmekte, ikinci aşamada ilave gecikme uzunluğu, son adımda ise Wald test istatistiği açısından kritik değerler tespit edilmektedir. Modele eklenecek gecikme uzunluğu Toda ve Yamamoto, VAR modele değişkenlerin maksimum durağanlık derecesi kadar olmalıdır (Hatemi-J, 2012).

Tablo 6. Hatemi-J (2012) Bootstrap Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
$(TÜFE)^+ \neq > (EXR)^+$	0.027 (0.869)	7.511	4.177	2.949
$(TÜFE)^+ \neq > (EXR)^-$	4.654 (0.031)**	7.337	4.035**	2.890*
$(TÜFE)^- \neq > (EXR)^-$	0.236 (0.627)	8.208	3.743	2.529
$(TÜFE)^- \neq > (EXR)^+$	0.414 (0.520)	6.842	3.991	2.695
$(EXR)^+ \neq > (TÜFE)^+$	4.942 (0.026)**	6.310	3.836**	2.716*
$(EXR)^+ \neq > (TÜFE)^-$	0.131 (0.717)	7.060	4.202	2.809
$(EXR)^- \neq > (TÜFE)^-$	4.609 (0.032)**	6.859	3.696**	2.562*
$(EXR)^- \neq > (TÜFE)^+$	0.014 (0.906)	7.358	3.922	2.769

Not: $\neq >$ notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Tablo 6'da yer alan Hatemi-J asimetrik nedensellik testine ait bulgular, TÜFE'de meydana gelen pozitif şoklardan döviz kurunun pozitif şoklarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönündedir. TÜFE'nin pozitif bileşeninden döviz kurunun negatif bileşenine doğru nedensellik olduğu bulunmuştur. Döviz kurunun pozitif bileşeninden TÜFE'nin pozitif bileşenine doğru, döviz kurunun negatif bileşeninden TÜFE'nin negatif bileşenine doğru nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan

yola çıkarak Türkiye’de döviz kurunda yaşanan pozitif ve negatif şokların fiyatlarda aynı yönde harekete neden olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik testi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Frekans alanında dönemsel olarak nedenselliği inceleyebilen bu nedensellik test aynı zamanda eşbütünleşik sistemlere de uygulanabilir (Breitung ve Candelon, 2006). Bu test, değişkenler arasındaki kısa, orta ve uzun vadeli nedensel ilişkileri açıklar. Bu yönüyle geleneksel nedensellik analizinden ayrılmaktadır.

Tablo 7. Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Test Sonuçları

	Uzun dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
ω_i	0.01	0.05	1.00	1.50	2.0	2.50
TÜFE $\neq$ > EXR	18.736***	18.554***	5.565***	5.142***	16.046***	14.548***
EXR $\neq$ > TÜFE	5.565***	5.621***	1.997	0.004	2.516*	15.364***

Not: (2.T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri yaklaşık 5.99’dir. 0 ve π . $\omega \in (0, \pi)$ arasında yer alan her frekans alanı (ω_i) için, 0,01 için 4.74, 0,05 için 3.05 ve 0,10 için 2.33.

Tablo 7’de Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik test bulguları mevcuttur. Tablo yorumlanırken F tablo değeri ve hesaplanan kısa, orta ve uzun vade değerleri karşılaştırılarak karar verilmektedir. Hesaplanan değer, tablo kritik değerinden büyük ise nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden hipotez reddedilmektedir. Analiz sonuçlarına göre kısa orta ve uzun dönemde TÜFE’den döviz kuruna doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcuttur. Döviz kurundan TÜFE’ye doğru uzun ve kısa vadede %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcut iken orta dönemde herhangi bir frekans alanında nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır.

4.4. Katsayı Tahmin Sonuçları

Uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulduktan sonra asimetrik nedensellik yardımıyla Türkiye’de döviz kuru geçiş etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu adımda bu nedensellik ilişkisinde döviz kurunun TÜFE üzerindeki etkisinin pozitif veya negatif olup olmadığı ölçmek adına Stock and Watson (1993) ve Phillips ve Moon (1999) tarafından önerilen DOLS ve FMOLS yaklaşımları uygulanmıştır. Bu teknikler değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiyi tahmin etmeye veya ölçmeye çalışır. DOLS tekniği içsellik sorununu çözer ve standart Sıradan En Küçük Kareler (OLS)’de

bulunan otokorelasyon sorununu ortadan kaldırır. FMOLS, uzun dönem korelasyonlardan doğabilecek sorunları gidermek adına, hata terimlerinin kovaryans matrisini kullanır (Erdoğan, Tiryaki ve Ceylan, 2018). DOLS ve FMOLS içsellik problemini çözerken ve küçük örnek yanlılığını ortadan kaldırırken, FMOLS yaklaşımının uygulanması esasen tüm değişkenlerin aynı entegrasyon derecesine sahip olmasını ve regresörlerin eşbütünleşik görünmemesini gerektirir (Yahyaoui ve Bouchoucha, 2021).

Tablo 8. FMOLS ve DOLS Katsayı Tahmin Sonuçları

Model: $INF_i = \beta_0 + \beta_1 EXR_i + \varepsilon_i$				
	FMOLS		DOLS	
Bağımsız Değişken	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
EXR	0.228 (6.634)	0.0000***	0.299 (5.792)	0.0000***
C	0.876 (5.477)	0.0000***	0.757 (4.960)	0.0000***

Not: Parantez içindeki değerler t-istatistik değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * ilgili değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 8’de FMOLS ve DOLS katsayı tahmin bulguları incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde döviz kuru değişkeninin anlamlı olduğu görülmektedir. FMOLS bulguları incelendiğinde döviz kurunda meydana gelen %1’lik değişimin TÜFE’de %0.22’lik bir artış yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır. DOLS bulguları incelendiğinde döviz kurunun %1 değişmesi TÜFE’de %0.29’luk bir artışa yol açmaktadır. Nedensellik bulgularından sonra katsayı analiz sonuçları da Türkiye’de incelenen dönemde döviz kurunun fiyatlar üzerinde geçiş etkisi olduğunu desteklemektedir.

SONUÇ

Ekonomi içerisinde sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için fiyat istikrarı ön koşuldur. TCMB 25.04.2001 yapılan değişiklik ile bankanın temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu ibaresi yer almıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yüksek teknoloji üretiminin kısıtlı olması ve enerjide dışa bağımlılığın yüksek olması döviz talebinin artması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de örtük enflasyon hedeflemesinin uygulandığı 2002-2005 dönemini de içine alacak şekilde açık enflasyon hedeflemesine geçilen 2006 yılından sonraki süreçte döviz kurunda yaşanan değişimlerin etkilerini ölçmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’nin 2004M:01-2023M:08 dönemine ait aylık veriler kullanılarak döviz kurunun fiyatlar üzerindeki geçiş etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti

aylık olduğu için mevsimsel etkilerden arındırmak adına Tramo/Seats yöntemi kullanılmış daha sonra analize dahil edilmiştir. Durağanlık analizi, literatürde en fazla kullanılan ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış, uzun dönemli ilişki için Pesaran, Shin ve Smith (2001) geliştirmiş oldukları ARDL sınır testi yardımıyla ölçülmüştür. Daha sonra çalışmanın başlığı doğrultusunda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi asimetrik nedensellik testlerinden olan Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik testi ile tespit edilmiştir. Ayrıca Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Testi yardımıyla çalışmanın bulguları desteklenmeye çalışılmıştır. Son olarak değişkenlerin birbiri üzerindeki etkilerinin yönü tespit edildikten sonra işaretini ortaya koyabilmek adına FMOLS ve DOLS katsayı analizi uygulanmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımının bulguları değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi olduğu yönündedir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre döviz kurunun artması TÜFE’yi arttırırken, döviz kurunun düşmesi de TÜFE’yi azaltmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkarak Türkiye’de döviz kurunda yaşanan pozitif ve negatif şokların fiyatlarda aynı yönde harekete neden olduğunu göstermektedir. Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik test bulguları da Hatemi J (2012) sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bulgular, döviz kurundan TÜFE’ye doğru uzun ve kısa vadede %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi mevcut iken orta dönemde herhangi bir frekans alanında nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır. FMOLS ve DOLS katsayı tahmin bulguları incelendiğinde döviz kurunda yaşanan %1’lik değişim sırasıyla TÜFE’de %0.22 ve %0.29’luk artışa yol açmaktadır.

Kullanılan yöntem olarak Türkiye üzerinde Hatemi-J asimetrik nedensellik testinin kullanıldığı çalışmalarda, pozitif döviz kurundan pozitif TÜFE’ye doğru tek yönlü asimetrik nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Yetim ve Yamak, 2019). Aynı yöntemin kullanıldığı çalışmada, Umar ve Dahalan (2016), üç Asya ülkesi olan Brunei, Malezya ve Singapur üzerinde bu ilişkiyi incelerken Singapur’da enflasyonun ve döviz kuru arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca diğer iki ülkede ise sadece döviz kurunun pozitif seyretmesinin enflasyonda pozitif etki yaratacağına dair nedensellik bulgusu mevcuttur. Türkiye üzerine yapılan bir diğer çalışmada Bayat, Özcan ve Taş (2015), asimetrik nedensellik testleri yardımıyla döviz kuru geçiş etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada Altınar ve Sungur (2021), Türkiye’de reel efektif döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Granger nedensellik testini kullanarak döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü ilişkiye ulaşan çalışmalar (Telatar ve Telatar, 2003; Gül ve Ekinci, 2006; Alkan ve Dağıdır,

2020) mevcut iken çift yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koyan çalışmalarda (Yapraklı ve Kaplan, 2012; Ayvaz Güven ve Uysal, 2013) bulunmaktadır. Ayrıca literatürde Türkiye’de döviz kurunda yaşanan artışların enflasyonu arttırdığına dair bulgulara da ulaşan çalışmalarda yer almaktadır (Alacahan, 2011; Tandoğan, 2020). Bu çalışmaların geneli incelendiğinde elde edilen bulgular, Yetim ve Yamak (2019), Umar ve Dahalan (2016), Ayvaz Güven ve Uysal (2013), Alacahan (2011) ve Tandoğan (2020) çalışmalarındaki bulguları destekler niteliktedir.

Çalışmanın sonuçları literatürdeki çalışmalara benzer bulgular ortaya koyarken Türkiye’de döviz kurunun TÜFE üzerinde yaratmış olduğu etkiler dikkate alındığında döviz kuru geçiş etkisinin olduğunu göstermektedir. Türkiye, fiyatlar genel düzeyi üzerinde kontrol sağlamak istiyorsa döviz kurundaki dalgalanmalara müdahale edecek araçları geliştirmelidir. Doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için uygun yasal zeminin oluşturulması ve faizi uluslararası oranın üzerinde tutarak ülkeye döviz girişi konusunda teşvik edici adımlar atmalıdır. Ayrıca en büyük ithalat kalemlerinden biri olan enerji konusunda başta yenilenebilir enerji olmak üzere alternatif enerji kaynakları sağlanmalıdır. Turizm sektörüne gerekli önemin verilmesi özellikle sağlık turizmi konusunda dünyadaki en önemli destinasyonlardan biri olan Türkiye’nin bunu daha da verimli kullanılabilmesi için çalışmaları arttırmalıdır. Yukarıda sayılan başlıklar aracılığıyla döviz girişi artmasıyla rezervlerde artışlar gerçekleşecek ve ani döviz çıkışlarına karşı yaşanabilecek dalgalanmaların önüne geçilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alacahan, N.D. (2011). “Enflasyon Hedeflemesi Uygulayan Ülkelerde Enflasyon Döviz Kuru İlişkisi ve Türkiye Uygulaması”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Ali, T. M., Mahmood, M. T., & Bashir, T. (2015). Impact of Interest Rate, Inflation and Money Supply on Exchange Rate Volatility in Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 33(4), 620-630.
- Alkan, U. & Dağdır, C. (2020). Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 270-287.
- Altınar, A. & Sungur, O. (2021). Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasında Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi: 1989-2020 Dönemi İçin Kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3398-3420.
- Arize, A. C., Osang, T., & Slottje, D. J. (2008). Exchange-Rate Volatility in Latin America and its Impact on Foreign Trade. *International Review of Economics & Finance*, 17(1), 33-44.
- Auer, R. A., & Schoenle, R. S. (2016). Market Structure and Exchange Rate Pass-Through. *Journal of International Economics*, 98, 60-77.
- Ayvaz Güven, E. & Uysal, D. (2013). Türkiye’de Döviz Kurlarındaki Değişme ile Enflasyon Arasındaki İlişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(9), 141-156.
- Baak, S. J., Al-Mahmood, M. A., & Vixathep, S. (2007). Exchange Rate Volatility and Exports From East Asian Countries to Japan and the USA. *Applied Economics*, 39(8), 947-959.
- Bacchetta, P., & Van Wincoop, E. (2003). Why do Consumer Prices React Less Than Import Prices to Exchange Rates?. *Journal of the European Economic Association*, 1(2-3), 662-670.
- Bailliu, J., & Fujii, E. (2004). Exchange Rate Pass-Through and the Inflation Environment in Industrialized Countries: An Empirical Investigation. *Bank of Canada Working Paper No. 2004-21*.
- Barro, R. J. (1995). Inflation and Economic Growth. *NBER Working Paper 5326*.
- Bayat, T., Özcan, B., & Şebnem, T. A. Ş. (2015). Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 7-30.
- Ben Cheikh, N. (2012). Nonlinear Mechanism of the Exchange Rate Pass-Through: Does Business Cycle Matter?. *Available at SSRN 2144003*.
- Berner, E. (2010). Exchange Rate Pass-through: New Evidence From German Micro Data. *International Economics*, 124, 75-100.

- Bozdağhoğlu, E. Y., & Yılmaz, M. (2017). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Campa, J. M., & Goldberg, L. S. (2005). Exchange Rate Pass-Through into Import Prices. *Review of Economics and Statistics*, 87(4), 679-690.
- Choudhri, E. U., Faruqee, H., & Hakura, D. S. (2005). Explaining the Exchange Rate Pass-Through in Different Prices. *Journal of International Economics*, 65(2), 349-374.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427- 431.
- Erdogan, L., Tiryaki, A., & Ceylan, R. (2018). Türkiye’de Uzun Dönem Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemleriyle Tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 39-57.
- Esquivel, G., & Larraín B, F. (2002). The Impact of G-3 Exchange Rate Volatility on Developing Countries. *CID Working Paper Series*.
- Faruqee, H. (2006). Exchange Rate Pass-Through in the Euro Area. *IMF Staff Papers*, 53(1), 63-88.
- Garcia, C., & Restrepo, J. (2001). Price Inflation and Exchange Rate Pass-Through in Chile. *Central Bank of Chile Working Paper*, 128.
- Gerezih, H. Y., & Nuru, N. Y. (2023). Exchange Rate Pass-Through to Inflation in South Africa: Is There Non-Linearity?. *African Journal of Economic and Management Studies*.
- Gül, E. & Ekinci, A. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2003. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 91-106.
- Ha, J., Stocker, M. M., & Yilmazkuday, H. (2020). Inflation and Exchange Rate Pass-Through. *Journal of International Money and Finance*, 105, 102187.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447 – 456.
- Ho, C., & McCauley, R. N. (2003). Living with Flexible Exchange Rates: Issues and Recent Experience in Inflation Targeting Emerging Market Economies. *BIS Working Paper No. 130*
- Ito, T., & Sato, K. (2008). Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: Vector Autoregression Analysis of the Exchange Rate Pass-Through. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(7), 1407-1438.

- Jiang, J., & Kim, D. (2013). Exchange Rate Pass-Through to Inflation in China. *Economic Modelling*, 33, 900-912.
- Kara, H. & Ögünç, F. (2005). “Exchange Rate Pass-Through in Turkey: It is Slow, but is it Really Low?”, *The Central Bank of the Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), Arastırma Tebliği*, No:10.
- Kholdy, S. & Sohrabian, A. (1990). “Exchange Rates and Prices: Evidence from Granger Causality Test”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 13: 71–78.
- Lafèche, T. (1997). The Impact of Exchange Rate Movements on Consumer Prices. *Bank of Canada review*, 1996(Winter), 21-32.
- Leigh, D., & Rossi, M. (2002). Exchange Rate Pass-Through in Turkey. *IMF Working Paper No. 02/204*
- Mohseni, M., & Jouzaryan, F. (2016). Examining the Effects of Inflation and Unemployment on Economic Growth in Iran (1996-2012). *Procedia Economics and Finance*, 36, 381-389.
- Moyo, D., & Tursoy, T. (2020). Impact of Inflation and Exchange Rate on the Financial Performance of Commercial Banks in South Africa. *Journal of Applied Economic Sciences*, 15(3).
- Nogueira Junior, R. P. (2007). Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through. *Economia Aplicada*, 11, 189-208.
- Orji, A., Anthony-Orji, O. I., & Okafor, J. C. (2015). Inflation and Unemployment Nexus in Nigeria: Another Test of the Phillips Curve. *Asian Economic and Financial Review*, 5(5), 766.
- Peon, S. B. G., & Brindis, M. A. R. (2014). Analyzing the Exchange Rate Pass-Through in Mexico: Evidence Post Inflation Targeting Implementation. *Ensayos Sobre Política Económica*, 32(74), 18-35.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pierros, C., Rodousakis, N., & Soklis, G. (2022). Exchange-Rate Pass-Through in Turkey with a Supply and Use Model. *Applied Economics Letters*, 1-7.
- Rincón-Castro, H. (2005). Exchange Rate Pass-Through Effects: A Disaggregate Analysis of Colombian Imports of Manufactured Goods. *Borradores de Economía*; No. 330.

- Sauer, C., & Bohara, A. K. (2001). Exchange Rate Volatility and Exports: Regional Differences Between Developing and Industrialized Countries. *Review of International Economics*, 9(1), 133-152.
- Sever, E., & Mızrak, Z. (2007). Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 264-283.
- Shintani, M., Terada-Hagiwara, A., & Yabu, T. (2013). Exchange Rate Pass-Through and Inflation: A Nonlinear Time Series Analysis. *Journal of International Money and Finance*, 32, 512-527.
- Syzdykova, A. (2016). Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişki: BRIC Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 1-14.
- Şahin, D. (2018). Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 391-408.
- Talukdar, S. R. (2012). *The Effect of Inflation on Poverty in Developing Countries: A Panel Data Analysis* (Doctoral dissertation).
- Tandoğan, D. (2020). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Granger ve Yoon (2002) Saklı Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(2), 53-62.
- Telatar F. & Telatar E. (2003). The Relationship Between Inflation and Different Sources of Inflation Uncertainty in Turkey. *Applied Economic Letters*, 10(7), 431-435.
- Tien, N. H. (2021). Relationship Between Inflation and Economic Growth in Vietnam. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(14), 5134-5139.
- Türk, E. (2016). Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi “Türkiye Örneği”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 81-102.
- Umar, M., & Dahalan, J. (2016). An Application of Asymmetric Toda-Yamamoto Causality on Exchange Rate-Inflation Differentials in Emerging Economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 420-426.
- Yahyaoui, I., & Bouchoucha, N. (2021). The Long-Run Relationship Between ODA, Growth and Governance: An Application of FMOLS and DOLS Approaches. *African Development Review*, 33(1), 38-54.
- Yapraklı, S. & Kaplan, F. (2012). Türkiye’de Uygulanan Açık Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Başarısı Üzerine Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 185-208.

Yetim, M., & Yamak, R. (2019). Türkiye’de Döviz Kurundan Fiyatlara Geçişkenlik Etkisi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 203-221.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi: Eşbütünleşme Analizi

Ferid Önder¹

1.GİRİŞ

Bir devletin sınırları içerisinde faaliyet gösteren birey veya kurumların ulusal sınırların ötesinde mülkiyet edinmeleri süreci uluslararası yatırım veya yabancı sermaye yatırımı olarak adlandırılmaktadır. Yabancı tahvil ya da hisse senedi gibi menkul değerlerin satın alınması portföy yatırımı olarak sınıflandırılırken, yine yabancı ülkelerde bina, fabrika, arazi, tesis gibi fiziki değerlere yapılan yatırımlar doğrudan yabancı yatırım (DYY) kapsamında yer almaktadır (Gündoğan, 2002: 71). Farklı bir tanımlama ile DYY, bir ülkedeki yerleşik kişi veya kuruluşların ülke sınırlarının dışında işletme kurması, mevcut bir işletmeyi satın alması ya da bir işletmede belirli bir oranda ortaklık kurması şeklinde gerçekleşen yatırımlardır. DYY, yatırımcının hedef ülkede sürekli bir iş ilişkisi kurmayı amaçlaması, yatırım yapılan ülkedeki şirkette etkin bir yönetim kontrolüne sahip olabileceği ve bu yatırımların uzun vadeli olmasıyla karakterize edilir

İktisat literatüründe sermaye birikimi, ekonomik kalkınmanın temel dinamiği olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük sermaye birikimi bu ülkelerin ekonomik açıdan geri kalmasının nedeni olarak görülmektedir. Bu ülkelerin çoğunda gelir, yatırım ve tasarruf seviyeleri gelişmiş ülkelere göre düşüktür. Diğer taraftan bu ülkelerin çoğunda sermaye talebi de düşüktür. Çünkü düşük reel gelir düzeyi, talebin ve piyasanın sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Piyasanın sınırlı olması, girişimcilerin yatırım yapma isteğini azaltmakta ve sermaye talebini kısıtlamaktadır. Yetersiz sermaye, üretim verimliliğini düşürerek, halkın reel gelirini azaltmakta, böylece ekonomide kısır bir döngü oluşmaktadır (Han ve Kaya, 2002: 64-

---

1 Doktor Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Kahramanmaraş Türkiye, feritonder@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0211-7571

65). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınma ve büyümenin sağlanması uluslararası yatırımların ülkeye çekilmesiyle bu kısır döngüden çıkmasını sağlayabilecektir (Kar ve Tathısöz, 2008: 437).

DYY, hem yatırımın gerçekleştirildiği ülke hem de yatırımın kaynağını oluşturan ülke için çeşitli ekonomik yansımalar oluşturmaktadır. Bu yansımalar, özellikle yatırımın yapıldığı ülke bağlamında; milli gelir, ödemeler dengesi, teknolojik transfer, sermaye birikimi, istihdam, gelir dağılımı ve iç piyasa rekabet dinamiklerine önemli katkılarda bulunmaktadır (Gündoğan, 2002: 72).

Çalışmada giriş bölümünü takiben DYY’lerin istihdama etkisini açıklamaya yönelik görüşlere yer verilmektedir. Sonra DYY’nin Dünya’da ve Türkiye’de gelişimi ve mevcut durumu tartışılmaktadır. Literatür taramasında DYY ile istihdam ilişkisini test eden ampirik çalışmalara yer verilmekte ve tartışılmaktadır. Sonraki bölümde ampirik analizler sunulduktan sonra sonuç bölümünde bulgular ele alınarak politika önerileri yer verilmektedir.

2. DYY’LERİN İSTİHDAMA ETKİSİNİ AÇIKLAYAN GÖRÜŞLER

DYY’lerin istihdam üzerindeki etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üzerinde durdukları önemli faktörlerden birisidir. DYY’ler, istihdam oluşturma kapasitesi, hem yatırımın kaynağını oluşturan ülke hem de ev sahibi ülke bağlamında kritik bir öneme sahiptir. DYY’lerin istihdam üzerindeki etkisi, yatırımcının amacına, kullanılan üretim tekniğine, sektöre, yatırımın büyüklüğüne ve ülkeye giriş şekline bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Golejewska, 2001: 103). Özellikle işgücü maliyetlerini azaltma amacı güden yatırımcılar, üretim süreçlerini emek yoğun olan ve işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere taşıyarak, bu bölgelerde üretim ve istihdamın artmasını teşvik edebilmektedir. Geniş piyasalardaki faaliyetlere yapılan yatırımlar, genellikle istihdamda sınırlı bir artışa neden olurken, kıt kaynaklara yönelik yatırımlar ise genelde sermaye yoğun üretim tekniğinin kullanılmasından dolayı istihdam artışına çok az ya da hiç katkıda bulunmamaktadır (Mariotti ve Piscitello, 2001: 103). McDonald (2002), emek yoğun üretim tekniklerinin sermaye yoğun üretim tekniklerine göre daha fazla istihdam oluşturduğunu, bu etkinin imalat sanayiinde daha belirgin olduğunu, tarım ve madencilik sektörlerinde ise daha sınırlı olduğunu belirtmektedir (McDonald vd., 2002: 40). DYY’lerin ülkeye giriş şekilleriyle ilgili olarak, yeni yatırımların daha fazla istihdam artışına neden olacağı, buna karşın birleşme, satın alma ve özelleştirme faaliyetlerinin istihdam üzerinde sınırlı ya da negatif etki yapabileceği vurgulanmaktadır (Vergil ve Ayas: 2009: 6; Golejewska, 2001: 103; Lal,1995: 522).

Serbest ticaret teorisinde, DYY'lerin istihdam üzerindeki etkileri yatırımın aşamasına bağlı olarak değerlendirilmektedir: İlk aşamada DYY'lerin genellikle yerel piyasalara yönelik olduğu ve bu aşamada gerçekleştirilen üretimin, katma değerinin düşük olduğu, bu sebeple istihdam oluşturma kapasitesinin sınırlı olduğu kabul edilmektedir. Yani, bu aşamadaki yatırımlar genelde istihdam üzerinde büyük bir artışa yol açmaz. İkinci aşamada, ekonomik faaliyetlerdeki artış, yerel işgücü niteliğinin gelişmesi ve yatırımın teknoloji yoğunluğunun artmasıyla birlikte, hem istihdam düzeyi hem de işgücü niteliği artış gösterecektir. Son aşamada ise yatırımların, küresel üretime entegre olmasıyla söz konusu bölgelerin emek yoğun üretim gerçekleştiren ihracat platformlarına dönüşmesini sağlayarak, daha fazla ve daha nitelikli işgücü istihdamını teşvik edecektir (Mickiewicz, 2000: 30).

Coğrafya ekonomileri teorisi, ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak nasıl dağıldığına odaklanan bir teoridir. Bu teori, firmaların ve endüstrilerin belirli bölgelerde neden yoğunlaştığını ve bu yoğunlaşmanın ekonomik sonuçlarını incelemektedir. Endüstrilerin bölgesel yoğunlaşması, bilgi transferini hızlandırmakta, lojistik maliyetlerini azaltmakta ve nitelikli işgücü erişimini daha kolay hale getirerek istihdamı teşvik etmektedir. Böyle bir kümelenme, bilgi ve inovasyonun hızla yayılmasını, çalışanların beceri kazanmasını ve daha yüksek ücretlerle istihdam edilmesini desteklemektedir. Tedarikçi ve üretici yakınlığı lojistik verimliliği artırırken, endüstri yoğunlaşması aynı zamanda nitelikli işgücünün bölgesel olarak toplanmasını teşvik ederek, firmaların yetenekli çalışanlara daha kolay erişimini sağlayacaktır (Martin ve Sunley, 1996: 259; Vergil ve Ayas, 2009: 5).

Krugman (1991) ekonomik faaliyetlerin bölgesel yoğunlaşması, olumlu dışsallıkların yanı sıra bazı olumsuz dışsallıklara da yol açabileceğini ileri sürmektedir. Krugman'a göre ekonomik faaliyetlerin belli bir bölgede yoğunlaşması, arazi ve emek fiyatlarını yükselterek bölgesel fiyat artışlarına yol açabilecektir. Aynı zamanda yoğunlaşan ekonomik faaliyetler altyapı yetersizliği ve trafik sıkışıklığı gibi sorunlara neden olarak, lojistik maliyetlerini artıracaktır. Benzer firmaların aynı bölgede toplanması rekabeti artırarak, firmaların bölge dışına çıkmasına ya da iflasına sebep olabilir. Krugman, böylesi bir yoğunlaşmanın başlangıçta olumlu dışsallıklar nedeniyle cazip olabileceğini, ancak zamanla olumsuz etkilerinin belirginleşeceğini ve yatırımların daha düşük maliyetli bölgelere kayabileceğini ve dolayısıyla istihdamın düşebileceğini belirtmektedir (Krugman, 1991: 489).

DYY'lerin ekonomide oluşturduğu dolaylı etkiler, özellikle yerli ve yabancı yatırımlar arasındaki tamamlayıcılık ilişkileri üzerinden Hirschman'ın yatırım teorisince ele alınmaktadır (Lal, 1995: 521). Bu teoride, bir yatırımın yeni

yatırımları teşvik ederek dinamik bir süreç oluşturduğu, bu süreçte bağlantılı yatırımların istihdamı pozitif etkilediği belirtilmektedir (Rolf, 1994: 6). İstihdamın, ithal girdilerin yerli üretim girdilerle ikamesi ve bu üretimi kullanan yeni firmaların kurulmasıyla daha da artacağı; ancak DYY’lerin yerli üretimi ikame etmesi veya ithal girdi kullanımının artması durumunda ise yerli üretimin azalmasına bağlı olarak istihdamın olumsuz etkilenebileceği belirtilmektedir (Knoedler, 2000: 44).

3. DYY’NİN DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE GELİŞİMİ

DYY’ler tarihsel süreçte dünya ekonomisi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle sanayi devrimi sonrasında, büyük sermaye birikiminin olduğu sanayileşmiş ülkelerden başlayarak, doğal kaynakları zengin olan ülkelere doğru bir yatırım hareketi başlamıştır (Bulutoğlu, 1970: 48). Bu yatırımların başlangıcında ana hedef doğal ve tarımsal kaynaklara sahip bölgelerdir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru, kimyasal maddeler, ilaçlar, motorlu taşıtlar gibi sektörlerde DYY’lerin yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. 20. yüzyılın ortalarında, finans, haberleşme, makine ve otelcilik sektörleri ön plana çıkmıştır (Batmaz, 2005: 70).

Yabancı yatırımların evrimsel süreçte değişim gösterdiği diğer bir husus da yatırımların yoğunlaştığı bölgelerdir. İlk olarak İngiliz kolonileri ve Amerika’ya yönelen yatırımlar, 20. yüzyılın başında Avrupa’ya kaymıştır. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Krizi, yabancı yatırımların seyrini değiştirmiştir. Bu kriz, yatırım hareketlerini durdurmuş, birçok ülkeyi ekonomik çöküşe sürüklemiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) ekonomik ve politik üstünlüğü, DYY’lerin rotasını tekrar değiştirmiştir. 1950’lerden sonra uluslararası şirketlerin etkisi artarken, doğrudan yatırımların dünya ekonomisiyle entegrasyonu daha belirgin hale gelmiştir (Hosseini, 2005: 528). Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulması, ABD’li şirketlerin Avrupa’ya duyduğu ilgiyi belirgin bir şekilde artırmıştır ve bu dönemde DYY’lerde ciddi bir yükselme gözlemlenmiştir. Bu yükselmenin ana sebeplerinden biri, Avrupa Birliği’nin gümrük birliği ilkesine göre benimsediği ticari kısıtlamalardan muaf olmayı amaçlayan ABD’li şirketlerin yatırım eğilimleridir (Şimşek ve Behdioğlu, 2006: 54).

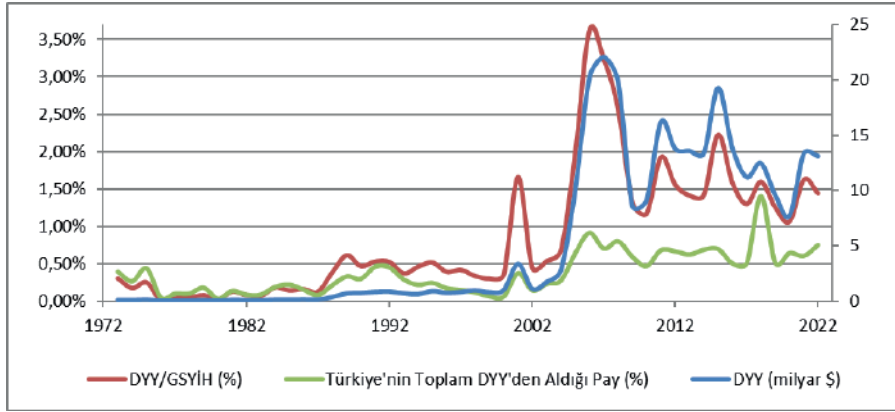
Yabancı yatırımların bu evrimsel süreci, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarına önemli katkılarda bulunmuştur. Teknoloji transferi, yönetim bilgisi ve pazarlama stratejileri gibi alanlarda yabancı yatırımların etkisi belirginleşmiştir. Yatırım çekmek isteyen ülkeler, yabancı yatırımcılara cazip teşvikler sunarak ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırmışlardır.

Sonuç olarak, yabancı yatırımların tarihsel süreçteki evrimi, hem yatırımın yapıldığı ülkelerin ekonomik yapısını hem de dünya ekonomisini etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu yatırımların seyri, ekonomik, politik ve sosyal dinamiklerle şekillenmiş ve günümüzde de bu etkisi devam etmektedir.

Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye büyük ölçüde kapalı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında siyasi olarak taraf olmama stratejisinin benimsenmesi yabancı yatırımlar konusunda birtakım düzenlemelerin yapılmış olmasına rağmen uluslararası sermaye çevreleri tarafından kabul görmemesiyle sonuçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 101). Savaş sonrası ortaya çıkan global güç dengesindeki değişiklikler ışığında, yeni ekonomik ve siyasi konjonktüre uyum sağlamak amacıyla Batılı devletlerle derinleştirilmiş ilişkiler kurma hedefi doğrultusunda, Batı’da inşa edilen neredeyse tüm siyasi ve ekonomik organizasyonlara katılım gerçekleştirilmiştir (Batmaz ve Tekeli, 2000: 119). 1950 yılından itibaren, ekonomik ve siyasal paradigmalardaki dönüşüm, yabancı sermaye girişlerinde önemli bir hareketlenmeye zemin oluşturmuştur (Zeytinoglu, 1966: 75; Aydemir vd., 2012: 80).

24 Ocak 1980 tarihli kararlarla, Türkiye ekonomisi piyasa temelli bir yapıya yönlendirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, Türkiye’ye yönelik uluslararası sermaye girişini destekleyici nitelikte olup, bu kararların ardından uluslararası sermaye yatırımlarında belirgin artışlar kaydedilmiştir (Tüleykan ve Bayramoğlu 2016: 406). 1988-1989 döneminde ortaya çıkan ekonomik durgunluk, mali piyasaların ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonunu gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, yurtdışına çıkan sermayenin tekrar ülkeye dönüşünü teşvik etmek amacıyla 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ilan edilmiştir. Bu düzenlemeyle Türkiye’nin uluslararası sermaye hareketleri bakımından en liberal ülkelerden birine dönüşmesi hedeflenmiştir. Kararname, yabancı finans kuruluşlarının mali piyasalarda operasyon yapmalarına olanak tanımış ve portföy yatırımlarını desteklemiştir. Ek olarak, karşılıklılık ilkesi gereği, yerli kuruluşların da uluslararası mali piyasalarda benzer operasyonları gerçekleştirmelerine izin verilmiştir. 2000’li yıllarda Türkiye, çok sayıda ülkeyle “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması” ve “Çifte Vergilendirmeyi Önleme” anlaşmasını imzalayarak, yürürlüğe koymuştur. 1980’lerdeki liberalizasyon politikaları ve kambiyo düzenlemeleriyle beraber, 2000’li yıllardaki DYY ile ilgili düzenlemeler sayesinde Türkiye uluslararası arenada en liberal mevzuatlardan birine sahip olmuştur. 2003’te kabul edilen 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yatırım politikalarında uluslararası standartlara uygun

yenilikler getirilmiş, izin ve onay sisteminden bilgilendirme sistemine geçiş yapılmıştır (Batmaz ve Tekelioğlu 2000: 130-132).

Şekil 1: Türkiye’de DYY’lerin Seyri

Şekil 1’de 1973-2022 döneminde Türkiye’ye yapılan DYY’lerin toplam tutarı (milyar \$), Türkiye’ye yapılan DYY’lerin GSYİH oranı ve küresel ölçekte toplam DYY’lerden Türkiye’nin aldığı pay görülmektedir. Grafikte de görüldüğü üzere 1990’lı yıllarda Türkiye’ye yönelik DYY’lerin miktarında geçen dönemlere göre bir artış meydana gelmiş olsa da ciddi oranda artışların 2000’li yıllarda meydana geldiği görülmektedir. Yapılan yasal düzenlemelerin uluslararası anlaşmaların neticesi olarak 2007 yılında 22 milyar doları aşan DYY’ler 2008 küresel finansal krizin etkisiyle 2010 yılında 9 milyar dolara gerilemiştir. Krizin etkisinin azalmasıyla Türkiye’ye yapılan DYY’ler 2015 yılında 19,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de DYY’lerin artmasına paralel olarak hem bu yatırımların GSYİH içindeki payı hem de Türkiye’nin küresel DYY’lerden aldığı pay 2000’li yıllarda artış göstermiştir.

4. LİTERATÜR İNCELEMESİ

DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi hem Türkiye özelinde hem de farklı ülke ya da ülke gruplarında inceleyen ampirik çalışmaların özeti Tablo 1’de görülmektedir. Elde edilen sonuçlar ülkeler ve dönemlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Tablo 1. *DYY İstihdam İlişkisinin Literatür Özeti*

Yazar	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Ballı ve Aydın (2022)	2006-2021 Türkiye	DYY, İstihdam Ekonomik büyüme	ARDL analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi	DYY istihdamı uzun dönemde pozitif etkilerken, kısa dönemde etkilememektedir.
Oğuz (2018)	1990-2016 Türkiye	Istihdam, DYY, kamu harcamaları, dış ticaret açığı, GSYİH	Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	DYY ile istihdam arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki vardır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Kahveci ve Terzi (2017)	1984-2014 Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımlar, gayri safi milli hasıla, İstihdam, gayri safi sabit sermaye oluşumu	Johansen-jelous, Sims ve DL-VAR nedensellik Testleri, etki-tepki analizi, varyans ayrıştırma analizi	DYY ile diğer değişkenler arasında ilişki yoktur. DYY ile istihdam arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Noyan Yalman ve Koşaroğlu (2017)	1988-2016 Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik oranı, ekonomik büyüme	Toda-Yamamoto nedensellik testi	Doğrudan yabancı yatırımların milli gelir ve işsizlikle nedensellik ilişkisi yoktur.
Chang (2007)	1981-2003 Tayvan	Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, işsizlik, Dışa Açıklık	Varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi	Doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki şoklar işsizliği artırmaktadır.
Erçakar ve Güvenoğlu (2018)	1980-2016 Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımlar, İşsizlik	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	Doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Kısa dönemde ise DYY ile işsizlik arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Ünsal (2019)	1988-2017 Türkiye	Doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişme, istihdam	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	Uzun dönemde değişkenler arasında ilişki yoktur. Kısa dönemde ise yatırımlar ve finansal gelişmeden istihdama doğru pozitif nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Dursun (2021)	1995-2019 BRICST	Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, istihdam	Panel veri analizi	Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.
Inekwe (2013)	1990-2009 Nijerya	Büyüme, istihdam ve DYY	Johansen eşbütünleşme ve VECM	İmalat sanayine yapılan DYY’ların istihdama olumlu etkisi varken hizmet sektöründe DYY’ların istihdamı olumsuz etkilemektedir.
Vergil ve Ayas (2014)	1992-2006 Türkiye	DYY, GSYİH, İstihdam (imalat,mali aracı kuruluşlar, toptan perakende madencilik sektörleri),	Panel veri analizi	DYY’lar incelenen sektörlerde istihdamı negatif etkilemektedir.
Golejewsk (2001)	1993-2000 Polonya	İstihdam (farklı sektörlerde), DYY	Panel Veri Analizi	DYY motorlu araçlar mobilya üretimi, elektrikli araçlar, plastik ürünler ve gıda üretiminde istihdamı artırırken hazır giyim ve ayakkabı sektöründe istihdamın azalmasına neden olmuştur.

Kaynak: Yazar

5. TÜRKİYE’DE DYY’NİN İSTİHDAMA ETKİSİNİN TAHMİNİ

Türkiye ekonomisinde DYY’nin istihdam üzerindeki etkisinin ekonometrik olarak araştırılabilmesi için kullanılan veriler Tablo 2.’de gösterilmektedir. İlgili ekonometrik tahminler EViews 11 ekonometri paket programı marifetiyle elde edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Açıklanması

Simge	Açıklaması	Dönemi	Kaynağı
LSAN	Sanayi Sektörü İstihdam oranı logaritması (toplam istihdam içerisindeki payı - %)	1991-2022	Dünya Bankası WDI Databank
LHİZ	Hizmetler Sektörü İstihdam oranı logaritması (toplam istihdam içerisindeki payı - %)	1991-2022	Dünya Bankası WDI Databank
LDYY	Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri / GSYİH logaritması (%)	1991-2022	Dünya Bankası WDI Databank
LOPEN	İhracat / GSYİH + İthalat / GSYİH logaritması (%)	1991-2022	Dünya Bankası WDI Databank

Zaman serilerinin ekonometrik uygulamalarda artan kullanımı, bu serilerin özelliklerine odaklanmayı teşvik etmiştir. Ekonometrik analizlerde sıkça kullanılan En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) için bazı varsayımlar yapılmaktadır, ancak birim kök testlerinden çıkarılan sonuçlar, bu varsayımların her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Durağan olmayan değişkenlerin kullanımı, yanıtıcı regresyon sonuçlarına yol açabilmektedir (Gujarati ve Porter, 1999: 707). Bu bağlamda, veri setlerinin durağan mı yoksa birim kök sürecine mi tabi olduklarının belirlenmesi zorunludur. Veri durağanlığının test edilmesi için konvansiyonel birim kök testleri tercih edilmektedir. Bu testlerden biri, Dickey ve Fuller (1981) tarafından ortaya konulan ADF testidir. Birim kök testleri sonucunda eğer değişkenler birinci farklarında durağan hale geliyorsa o zaman Johansen Eşbütünleşme testi uygulanabilmektedir. Eğer değişkenler birinci farklarında değil de farklı entegrasyon seviyelerinde durağan iseler o zaman farklı eşbütünleşme analizlerine yönelmesi gerekmektedir.

Johansen eşbütünleşme analizinde öncelikle uygun geçime uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Araştırılan konuya göre gecikme seviyesi belirlenebileceği gibi tahminlerin güvenilirliği açısından farklı seçim kriterleriyle de belirlenebilir. Uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesinde, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Son Tahmin Hatası (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve Schwarz (SC) kriterleri kullanılmaktadır (Tarı ve Bozkurt, 2006: 103). Daha sonra modelin değişen varyans sorununun olup olmadığı test edilmekte, otokorelasyon probleminin bulunmadığı ve serilerin normal dağılım gösterdiği belirlendikten sonra model eşbütünleşme yöntemi ile analiz edilmektedir (Kar ve Ağır, 2006: 59).

İlgili değişkenlerin seviye değerlerinde, sabit terimli ile sabit terim ve trendli modeller için uygulanan ADF birim kök testleri, serilerin seviyede

birim kök içerdiğini yani durağan olmadıklarını göstermektedir. Serilerin birinci farkları için uygulanan testler ise sabit terimli ile sabit terimli ve trendli tahminlerde, serilerin birim kök içermediklerini yani durağan olduğunu göstermektedir. Teknik olarak analizdeki dört seri de $I(1)$ ’dir. Serilerden elde edilen bu bilgi eşbütünlüşme analizi için Johansen Eşbütünlüşme testlerinin kullanılabilceğine işaret etmektedir.

Tablo 3.ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye		Birinci Fark		Sonuç
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
LSAN	-1.757420 (0.3937)	-2.355446 (0.3940)	-6.264943 (0.0000)	-6.156775 (0.0001)	I(1)
LHİZ	-2.149326 (0.2279)	-1.139690 (0.9054)	-4.785840 (0.0006)	-3.921392 (0.0077)	I(1)
LDYY	-2.011837 (0.2805)	-2.711386 (0.2391)	-6.403394 (0.0000)	-6.293286 (0.0001)	I(1)
LOPEN	0.311978 (0.9752)	-2.832230 (0.1972)	-5.783255 (0.0000)	-5.846505 (0.0002)	I(1)

Not: Parantez içindeki istatistikler Prob. istatistiklerini temsil etmektedir.

İstihdamı temsil etmek için LSAN ve LHİZ değişkenlerinin kullanıldığı ikişer model için Johansen Eşbütünlüşme testleri ile uzun dönem eşbütünlüşme vektörlerini tahmin edebilmek için, LDYY ile LDYY ve LOPEN değişkenlerinin kullanıldığı dört farklı model tahmin edilmiştir. Sırasıyla uygun gecikme uzunluğunun belirlendiği VAR (Vector Autoregression) tahmini, belirlenen uygun gecikme seviyesindeki istikrar koşulunun sağlanıp sağlanamadığı, otokorelasyon ve değişen varyans testlerinin sonuçları için elde edilen tahminler sırasıyla sunulmaktadır:

Model I. LSAN c LDYY Tahmini

Model I’de sanayi sektöründeki istihdamı temsil eden LSAN ve LDYY’ları temsil eden LDYY değişkenleri kullanılarak VAR modeli tahmin edilmiştir. Tablo 4’te Model I.’in tahmin sonuçları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Model I. için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiş, ters köklerin birim çemberin içerisinde olduğundan modelin istikrarlı olduğu, LM otokorelasyon testi sonucunda otokorelasyon sorununun olmadığı ve White testi sonuçlarıyla da modellerde değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 4. Model I. Tahmin Sonuçları

Uygun Gecikme Uzunluğu						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	17.02392	NA	0.001172	-1.073137	-0.977980	-1.044047
1	45.10228	50.13993	0.000210	-2.793020	-2.507548*	-2.705748
2	51.06760	9.800155*	0.000184*	-2.933400*	-2.457612	-2.787947*
3	52.38335	1.973636	0.000226	-2.741668	-2.075566	-2.538034
4	53.49326	1.506297	0.000285	-2.535233	-1.678815	-2.273417
Ters Köklerin Değerleri			Değişen Varyans Testi			
Root		Modulus	Boş hipotez hata terimleri sabit varyanslıdır.			
0.883930		0.883930	Chi-sq		Df	Prob.
0.045896		0.045896	14.50492		12	0.2696
Otokorelasyon Testi						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	9.049277	4	0.1599	2.426907	(4, 50.0)	0.1600
2	2.632962	4	0.6210	0.662283	(4, 50.0)	0.6211
3	1.170079	4	0.8830	0.290099	(4, 50.0)	0.8830
4	0.507080	4	0.9728	0.124904	(4, 50.0)	0.9728
Uzun Dönem Normalize Edilmiş Vektör						
Log Likelihood						
Normalize Edilmiş Katsayılar						
LSAN	LDYY			C		
1.000000	-0.095763			-3.163387		
	(0.01215)			(0.01690)		

Model I. tahmini sonucunda elde edilen Johansen Eşbütünleşme testi uzun dönem katsayısı, DYY değişkeninin sanayi istihdamını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir.

Model II. LSAN c LDYY LOPEN

Model II.'de Model I.'de olduğu gibi sanayi sektöründe istihdamı temsil eden LSAN ve DYY'leri temsil eden LDYY değişkenlerine kontrol değişkeni olarak dışa açıklık oranı temsil eden LOPEN değişkeni kullanılarak VAR modeli tahmin edilmiştir. Tablo 5'te modelin tahmin sonuçlarına uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiş, ters köklerin birim çemberin içerisinde olduğundan modelin istikrarlı olduğu, LM otokorelasyon testi sonucunda otokorelasyon sorununun olmadığı ve White testi sonuçlarıyla da Model II.'de değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Model II. Tahmin Sonuçları

Uygun Gecikme Uzunluğu						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	66.61623	NA	2.13e-06	-4.544016	-4.401280	-4.500380
1	137.7437	121.9329*	2.54e-08*	-8.981695*	-8.410750*	-8.807151*
2	143.5114	8.651543	3.28e-08	-8.750816	-7.751663	-8.445365
3	153.6438	13.02739	3.24e-08	-8.831703	-7.404341	-8.395344
4	157.7646	4.415141	5.23e-08	-8.483188	-6.627618	-7.915922
Ters Köklerin Değerleri			Değişen Varyans Testi			
Root	Modulus	Boş hipotez hata terimleri sabit varyanslıdır.				
0.983376	0.983376	Chi-sq	df	Prob.		
0.737312	0.737312	50.13193	36	0.0590		
-0.077082	0.077082					
Otokorelasyon Testi						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	Df	Prob.
1	6.802134	9	0.6577	0.753459	(9, 53.7)	0.6588
2	5.157142	9	0.8204	0.562949	(9, 53.7)	0.8211
3	6.675692	9	0.6708	0.738620	(9, 53.7)	0.6719
4	10.74005	9	0.2939	1.232406	(9, 53.7)	0.2954
Uzun Dönem Normalize Edilmiş Vektör						
LSAN	LDYY	LOPEN		C		
1.000000	-0.104375	-1.480804		3.334939		
Std. err.	(0.01210)	(0.41514)		(1.81996)		

DYY ve dışa açıklık endeksi değişkenlerinin birlikte yer aldığı Model II.’deki tahmin sonuçları, DYY’nin sanayi sektörü istihdamını olumlu etkilediğini, bu etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Model III. LHIZ c LDYY

Model III.’te Model I.’den farklı olarak sanayi istihdamı değişkeninin yerine hizmetler sektöründeki istihdamı temsil eden LHIZ değişkeni kullanılarak VAR modeli tahmin edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiş, ters köklerin birim çemberin içerisinde olmasından dolayı Model III.’ün istikrarlı olduğu, LM otokorelasyon testi sonucunda VAR modelinin otokorelasyon sorununun olmadığı ve White testiyle de değişen varyans sorununun olmadığı görülmektedir.

Tablo 6. Model III. Tahmin Sonuçları

Uygun Gecikme Uzunluğu						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-6.789413	NA	0.006423	0.627815	0.722973	0.656906
1	54.07468	108.6859*	0.000111	-3.433905	-3.148433*	-3.346634*
2	58.67587	7.559111	0.000107*	-3.476848*	-3.001061	-3.331395
3	61.06714	3.586895	0.000121	-3.361938	-2.695836	-3.158304
4	62.76346	2.302154	0.000147	-3.197390	-2.340973	-2.935575
Ters Köklerin Değerleri			Değişen Varyans Testi			
Root		Modulus				
0.954223		0.954223		Chi-sq	df	Prob.
0.372492		0.372492		15.01215	12	0.2408
Otokorelasyon Testi						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4.954424	4	0.2920	1.275260	(4, 50.0)	0.2922
2	7.661693	4	0.1048	2.026258	(4, 50.0)	0.1049
3	1.269411	4	0.8665	0.315034	(4, 50.0)	0.8666
4	0.703118	4	0.9509	0.173526	(4, 50.0)	0.9510
Uzun Dönem Normalize Edilmiş Vektör						
LHIZ	LDYY		C			
1.000000	-0.117125		-3.581627			
Std. err.	(0.01432)		(0.02190)			

Model III.'teki analizler sonucunda elde edilen Johansen Eşbütünleşme testi uzun dönem katsayıları, DYY'nin hizmetler sektörü istihdamı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Model IV. LHIZ c LDYY LOPEN

Model IV.'te hizmetler sektöründeki istihdamı temsil eden LHIZ değişkeni, DYY ve dışa açıklık oranı için LDYY ve LOPEN değişkenleri kullanılarak VAR analizi tahmin edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiş, ters köklerin birim çemberin içerisinde olduğundan Model IV.'ün istikrarlı olduğu, LM otokorelasyon testi sonucunda otokorelasyon sorununun olmadığı ve White testi sonuçlarıyla da modellerde değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 7. Model IV. Tahmin Sonuçları

Uygun Gecikme Uzunluğu						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	55.39911	NA	4.75e-06	-3.742793	-3.600057	-3.699157
1	146.1912	155.6435*	1.39e-08*	-9.585082*	-9.014138*	-9.410539*
2	153.9116	11.58065	1.56e-08	-9.493685	-8.494531	-9.188233
3	160.5604	8.548532	1.97e-08	-9.325746	-7.898384	-8.889387
4	172.4219	12.70869	1.84e-08	-9.530135	-7.674564	-8.962868
Ters Köklerin Değerleri			Değişen Varyans Testi			
Root	Modulus	Chi-sq	df	Prob.		
0.921960 - 0.022228i	0.922228	53.31145	36	0.0716		
0.921960 + 0.022228i	0.922228					
0.303240	0.303240					
Otokorelasyon testi						
Lag	LRE* stat	Df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	3.715344	9	0.9291	0.400418	(9, 53.7)	0.9294
2	10.79685	9	0.2899	1.239559	(9, 53.7)	0.2914
3	2.785204	9	0.9722	0.297719	(9, 53.7)	0.9723
4	8.385607	9	0.4958	0.942093	(9, 53.7)	0.4972
Uzun Dönem Normalize Edilmiş Vektör						
LHIZ	LDYY	LOPEN		C		
1.000000	-0.099696	1.031860		-8.103436		
Std. err.	(0.01127)	(0.38187)		(1.67465)		

Diğer modellerde olduğu gibi Model IV’te de istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde DYY’lerin hizmetler sektörü istihdamını pozitif bir şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Yukarıda tahmin edilen dört farklı modelde de, VAR tahminleri için 1 uygun gecikme uzunluğuna karar verildiği, ters köklerin birim çemberin içerisinde olduğundan modellerin istikrarlı oldukları, LM otokorelasyon testleri sonucunda dört VAR modelinde de otokorelasyon sorununun olmadığı ve White testi sonuçlarıyla da modellerde değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılmaktadır. Dört modelden elde edilen eşbütünlüşme katsayıları toplu olarak Tablo 8.’de gösterilmektedir:

Tablo 8. Eşbütünleşme Katsayıları

DEĞİŞKENLER/ KATSAYILAR	c	LDYY	LOPEN
LSAN	-3.163387 (0.01690)***	-0.095763 (0.01215)***	-
LSAN	3.334939 (1.81996)***	-0.104375 (0.01210)***	-1.480804 (0.41514)***
LHİZ	-3.581627 (0.02190)***	-0.117125 (0.01432)***	-
LHİZ	-8.103436 (1.67465)***	-0.099696 (0.01127)***	1.031860 (0.38187)***

Not: parantez içindeki tüm değerler ( ) standart hataları göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi örneğinde zaman serileri analizinin önemli yöntemlerinden biri olan Johansen Eşbütünleşme analizi aracılığıyla DYY girişlerinin istihdam üzerindeki etkileri ekonometrik olarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de DYY girişlerinin hem sanayi sektörü istihdamını hem de hizmetler sektörü istihdamını olumlu bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

DYY girişlerinin istihdam katkı verebilmesi için şu önerilerde bulunulabilir: Yabancı sermaye girişlerinin istihdamı artırması için yerel işgücünün eğitim seviyesini ve becerilerini yükseltmek önemlidir. Hükümetler ve iş dünyası, işgücünün yabancı yatırımcıların ihtiyaçlarına uygun beceriler kazanmasını desteklemek için eğitim ve mesleki geliştirme programları oluşturabilirler. Altyapı eksiklikleri yatırım çekme kapasitesini sınırlayabilir. Yatırımcılara cazip gelmek için, enerji, ulaşım, telekomünikasyon ve lojistik altyapıyı geliştirmek önemlidir. Yatırımcıları teşvik etmek için vergi indirimleri, altyapı desteği ve farklı teşvikler sunmak yabancı sermaye girişlerini artırabilir bu da istihdama neden olabilir. Hukuki istikrar ve iş dünyası için açık ve öngörülebilir bir hukuki çerçeve, yabancı sermaye girişlerini ve istihdamı artırabilir.

İşgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamak için yerel işgücünün gerekli becerilerle donatılması istihdamı olumlu etkileyebilir. İş kurmak, izinler almak ve diğer iş süreçlerini hızlandırmak için bürokratik engellerin azaltılması gerekir. Daha hızlı işlem süreçleri yatırımcıları çekebilir ve istihdamı artırabilir. Yabancı sermaye girişleri sürdürülebilirlik ilkesine dayalı olmalıdır. Çevre dostu ve sosyal olarak sorumlu yatırımlar, uzun vadede istihdam ve ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Yatırım fırsatlarını uluslararası pazarda tanıtmak önemlidir. Yatırımcıları çekmek için etkili iletişim ve tanıtım kampanyaları düzenlemek yabancı sermaye girişlerini artırabilir.

KAYNAKÇA

- Aydemir, C., Arslan, İ. ve Uncu, E. (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23 (1), 69-104.
- Ballı, P. ve Aydın, A. (2022). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi, Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi 4 (2), 39-60
- Batmaz N. Ve Tekeli, S. (2000). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, İstanbul: Ekin Yayınevi, 180s.
- Bulutoglu, K. (1970). 100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi, İstanbul. s. 246.
- Chang, Shu C. (2007). The Interactions Among Foreign Direct Investment, Economic Growth, Degree of Openness and Unemployment in Taiwan, Applied Economics, 39 (13), 1647-1661.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981), Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Econometrica, 49, 1057-72.
- Dursun, S. (2021) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS- T Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (1), 353-368.
- Erçakar, M. E. ve Güvenoğlu, H. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016), Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (18), 349-356
- Zeytinoğlu, E. (1966). Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınmasında Yabancı Özel Sermaye Yatırımları, Aşkın Basımevi, İstanbul, 159s.
- Golejewska, A. (2001). Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing, Yearbook Of Polish European Studies, No.5
- Granger, C.W.J. ve Newbold, P. (1974). *Spurious Regressions in Econometrics*, Journal of Econometrics, 35, 143-159.
- Gujarati, D.N. ve Porter, D. C. (1999). *Temel Ekonometri*, (Çeviren: Ümit Şensesen, Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayınları, İstanbul. 972s.
- Gündoğan, N. (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 26, 71-83.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2015). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, .Nobel Yayınevi, Ankara, 292s.
- Hosseini, H. (2005), An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach, The Journal of Socio-Economics, 34 (4), 528-541.
- Inekwe, J.N. (2013). FDI, Employment and Economic Growth in Nigeria. *African Development Review*, 25 (4),421-433.

- Kahveci, Ş. ve Terzi, H. (2017) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Tes-ti, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 49, 135-154.
- Kar, M. ve Ağır H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştır-malar Dergisi, 6 (11), 51-68.
- Kar, M., ve Tatlısöz F, (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareket-lerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi., Karamanoğlu Meh-metbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2008 (1), 436-458.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2011). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstan-bul. 686s.
- Knoedler, H.(2000). Domestic Employment Effects of Foreign Direct İntest-ment: Empirical Evidence for West-Germany 1986 to 1996, Manage-ment Research Review, 23.(2-4) , 44-47.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. Journal of Political Economy, 99 (3), 483-499.
- Lal, S. (1995). Employment And Foreign Investment: Policy Options For De-veloping Countries International Labour Review. Geneva: 134, 4-5.
- Mariotti, S.ve Piscitiello, L. (2001). Foreign Direct Investment and Employ-ment: Home country experience in Italy, Multinational Firms and Impacts on Employment, Trade and Technology: New Perspectives for a New Century. (Editör: Robert E. Lipsey ve Jean-Louis Mucchielli, Routledge), London, 288s.
- Martin, R. ve Sunley, P. (1996). Paul Krugman’s Geographical Economics And Its Implications For Regional Development Theory: A Critical Asses-ment, Economic Geography, 72 (3), 259-292.
- McDonald, F, Tüselmann, H.ve Heise, A. (2002). Foreign Direct Investment And Employment in Host Regions, European Business Review, 14 (1), 40-50.
- Mickiewicz, T., Radosevicand, S., ve Varblane, U. (2000). The Value Of Di-versity: Foreign Direct Investment And Employment in Central Europe During Economic Recovery Faculty of Economics and Business, Tartu University Pres, No:2.
- Noyan Yalman, İ. ve Koşaroglu, Ş. M. (2017) Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 1 (2) 191-205.

- Oğuz, A. (2018). Foreign Direct Investments and Employment in Terms of Macroeconomics, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 671-683.
- Rolf, A. (1994). Foreign Investment: Engine For Employment? Organisation For Economic Cooperation And Development. The OECD Observer. Paris: Oct/Nov Iss. 190s.
- Şimşek, M. ve Behdioğlu, S. (2006). Türkiye’de Dolaysız Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2), 47-65.
- Tarı, R. ve Bozkurt, H. (2006). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri ile Analizi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4. 12-28.
- Terzi, H. ve Bekar, S. (2019). Yurtdışı yabancı yatırımlar, Turizm ve Dışa Açıklık Arasındaki İlişkiler: 1974-2014 Dönemi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20 (1), 15-30.
- Tüleykan, H. ve Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye’de 24 Ocak Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44 (2), 401-420.
- Ünsal, M. E. (2019) The Relation Between Financial Development, Foreign Direct Investments and Employment: Granger Causality Test for Turkish Economy, *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 227-236.
- Vergil, H. ve Ayas, N. (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 24 (275), 89-114.

Sağlık Hizmetlerinde Sürdürülebilirlik

Süleyman Bozkuş¹

Levent Gökdemir²

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, günümüz dünyasında gelişen teknoloji ile beraber çok tartışılan bir kavram olmuştur. Bu durumun sebebi ise kalkınma kavramı ile bütünleşmiş olmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının çok boyutlu olması ve dünya gündeminde önemli yer almasının en önemli sebepleri arasında üretim ve tüketim mekanizmalarının kapsamlı bir şekilde kontrolünün sağlanması; sadece iktisadi değil aynı zamanda sosyal ve çevresel faktörlerinin de göz önünde bulundurulmasıyla kalkınmanın sağlanmasını amaçlamasıdır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlar önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bu üç alanda da kalkınmanın sağlanması gereklidir. Özellikle hangi sektör veya kuruluş olursa olsun üretim ve tüketim aşamasında, sosyal ve çevresel faktörlerin dikkate alınarak üretim kapasitesinin belirlenmesi, kalkınmanın sürdürülebilirliğini artıran durumdur. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma sürecinde, özellikle sosyal ve çevresel kalkınmanın kontrol mekanizmasının iyi işlenmesi gereklidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma, daha çok uluslararası kurum ve kuruluşlarca ortak faaliyet yürütülerek ve ülke içerisinde sivil toplum örgütlerinin sürdürülebilir faaliyetlerinin güçlendirilerek sağlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın amaçları ve kapsamı belirlenirken de yine aynı kesimler etkin rol oynamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın amaçları belirlenirken izlenmesi gereken temel ilkeler; ortaklık, katılımcılık,

---

1 Doktorant, İnönü Üniversitesi, SBE, bzkslymn@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-3220-5962

2 Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
levent.gokdemir@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2684-6085

küresel sorumluluk, sürdürülebilir kentleşme politikaları ve karar alma süreçlerinde doğru yönlendirme (Price and Dube, 1997) gibi çoğunlukla ortak mücadele yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Bu ilkeler neticesinde belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin daha gerçekçi politikalar üretmesi beklenen bir durumdur.

Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirliğin sağlanması yine sürdürülebilir kalkınma ile mümkündür. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınmanın her üç boyutu içerisinde de değerlendirilmesi mümkün olan sürdürülebilir sağlık konusu, hem ulusal hem de uluslararası alanda ortak hareket edilmesi, sağlık hizmetleri finansmanının sağlanması ve çevresel sorunlara yol açmadan hizmet üretmesi gibi faaliyetlerin gelişmesiyle sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirliğin sağlanması mümkündür. Bu açıdan çalışmanın konusunu oluşturan sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi, günümüz dünyasında gelişen teknoloji ile beraber en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Öncelikle sürdürülebilir kalkınmada uluslararası kurum ve kuruluşların önemli bir yere sahip olduğunun bilinmesi lazım. Özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının ana çalışma alanlarından biri olan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik çalışmaların ve amaçların belirlenmesi, birçok ülke açısından kalkınmada belirleyici rol oynamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın amaçları arasında önemli bir yere sahip olan sürdürülebilir sağlık konusu, yine uluslararası kurum ve kuruluşların ile sivil toplum örgütlerinin ülkeler üzerinde sağlık politikalarının belirlenmesinde önemli bir yerde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çalışmada öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramı detaylı açıklanarak, sağlık ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki ele alınmış, ardından sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin sağlanmasında ne tür politikaların belirlenmesi gerektiği ve uygulamada dikkate alınması gereken hususlar açıklanmıştır. Bu çalışmanın sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir sağlık hizmetleri arasındaki ilişkiyi anlamaya katkı sunması beklenmektedir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

Kavramsal olarak sürdürülebilirlik, yapılan bir eylemin düzenli ve dengeli olarak sürekli bir şekilde sürdürülebilmesi olarak ifade edilebilir. Toplumsal olarak sürdürülebilirlik ise toplumun sosyal, bilimsel, kültürel ve doğal kaynaklarının kullanımında, gelecek nesillerin bu kaynaklardan faydalanmasını sağlamak amacıyla bireylerin çalışmaları ve çabaları bütünü olarak tanımlanabilir. Bu açıdan gelecek nesillerin sağlıklı bir yaşam sürmeleri sürdürülebilir bir toplumsal davranışla yakından ilişkilidir.

Sürdürülebilirlik çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte genel olarak sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları ön planda tutulmaktadır. Üç boyutun

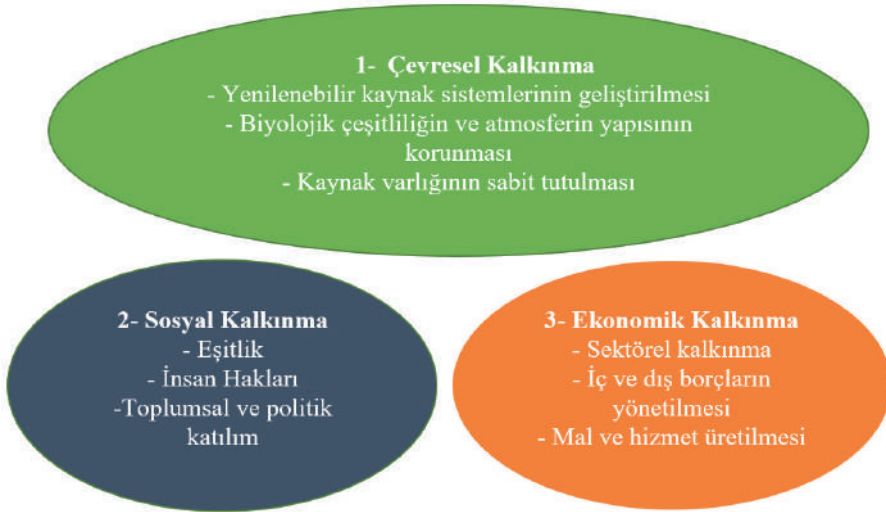
tarihsel olarak gelişimine bakıldığında; 1960'lı yıllarda çevresel sorunların sorun olarak görülmeyle sürdürülebilirliğin çevresel etkisinin nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğü, çevresel sorunların azalmasında nasıl politikaların belirlenmesi gerektiği ve desteklenmesi gereken kurumların hangileri olması gerektiği gibi konular sürdürülebilirlik kavramının en önemli çalışma konusunu oluşturmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde sürdürülebilirlik kavramının bahsedilen diğer boyutları olan sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik, konularının öneminin arttığı dönemler olmuştur (Tamer, 2018;155). Sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik, aynı zamanda kalkınma kavramının da belirleyici faktörleri arasındadır. Kalkınma kavramı daha çok ekonomik kalkınma olarak algılanmaktadır. Ekonomik kalkınma ise milli gelirden meydana gelen düzenli ve sürekli artış olarak tanımlanabilir. Milli gelirden meydana gelen bu artış aynı zamanda ülkede yaşayan vatandaşların hayat standartlarının yükselişi anlamına da gelmektedir. Bireylerin hayat standartlarında bir yükselişin olması tasarruf ve yatırımların artmasına katkı sunmakta, bu durum ise üretimin artmasını sağlamaktadır. Böylelikle toplumsal kalkınmanın sağlanmasının yolu ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesiyle yakından ilişkilidir. Ülke içerisinde endüstrileşme ve modernleşmenin oluşması ekonomik kalkınma ile ilgilidir. Kalkınmanın sağlanması ve süreklilik haline gelmesi sosyal ve ekonomik politikaların düzenli bir programla oluşmasına bağlıdır. Sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunacak makro politikalar ise istikrarın sağlanması, ekonomik dalgalanmaların az olması, istihdamın sağlanması, yatırımların artması ve gelirlerin üretime dönüşmesi gibi politikaların gelişmesine bağlıdır (Özmete, 2010;83).

Sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik ülkelerin kalkınmasına katkı sunan ve uluslararası değerlendirilmelerde önemli göstergeler sunması açısından önemlidir. Sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesinde sürdürülebilirliğin sağlanması ülke açısından istikrar sağlayıcıdır. Bu nedenle ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ölçülürken uygulanan ve planlanan politikaların etkisi bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması; sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik boyutlarının beraber gelişmesi ve birbirleri ile ilişki içerisinde oluşmasına bağlıdır. Bu üç boyutun ortak bir paydada buluşması, toplumsal refahı ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının temelini oluşturmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma, 1970'li yıllarla beraber gelişen çevresel duyarlılıkların da katkısıyla ilk defa 1980 yılında Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından oluşturulan Dünya Koruma Stratejisi (WCS) adlı raporda ifade edilmiştir. Uluslararası alanda ise Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz raporuyla yaygınlaşmıştır. Böylelikle sürdürülebilir kalkınma, 1987 yılından itibaren

akademik çalışmaları destekleyen, az gelişmiş ülkelerin sorunları ile uğraşan, çevresel sorunları dünya gündemine taşıyan ve nüfus artışları ile ilgilenen önemli bir kavram haline gelmiştir (Zafir, 2014;250). Brundtland raporunda; çevresel sorunların dünyanın ekolojik yapısına zarar verecek düzeyde ilerlemiş olmasına rağmen ekonomik kalkınmanın daha ön planda olduğu, sosyal ve çevresel kalkınmanın daha sonradan geldiği, doğal kaynakların kontrolsüz ve düzensiz bir şekilde tüketildiği, endüstriyel üretimin doğaya zarar verici düzeyde ilerlediği ve denetimin zayıf olduğu ve insanların ormanları yok edici düzeyde bilinçsizce davranması gibi sorunlara değinilmiştir. Doğaya ve sosyal yaşama tehdit oluşturan bu sorunların önlenmesinin ve toplumun doğal yaşam içerisinde kalkınmasının mümkün olduğunu, bunun sağlanmasının ise sürdürülebilir kalkınma ile mümkün olacağı raporda bildirilmiştir (World Commission on Environment and Development, 1987).

Sürdürülebilir kalkınma, dünyadaki doğal kaynakların tüm insanlığın ortak değeri olduğu, bu nedenle tüm insanlığın ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek sosyal, çevresel ve ekonomik planlamada süreklilik sağlayan kalkınma politikaları olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı çok boyutlu bir kavram olmasının yanında en çok önem verdiği konuların başında, çevresel sorunların çözümünü sağlamak ve çevreye zarar verici faktörleri ortadan kaldırma yer almaktadır (Gedikkaya vd., 2022;332).

Şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Üç Boyutu

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1987 yılı itibarıyla dünya gündeminde yer alan sürdürülebilir kalkınma kavramı tarihsel olarak önemli değişimler ve dönüşümler yaşayarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İlk dönemlerde daha çok çevresel sorunlarla mücadele ederken, günümüzde daha kapsamlı bir hal almıştır. 1992 yılında Brezilya'da Yeryüzü Zirvesi adıyla düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında kalkınma ve çevresel konuların iç içe olduğu ve sürdürülebilir kalkınmanın çevre ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu amaçla konferansta bir takım ilkeler oluşturularak Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 adı altında küresel eylem planı ile sürdürülebilir kalkınma desteklenmiştir (Denek, 2019;819). 2000 yılında ABD'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi ile 2015 yılına kadar uygulanmaya başlanması amaçlanan sekiz hedef belirlenmiştir. Bu sekiz amaç Binyıl Kalkınma Amaçları olarak tanımlanmış ve Birleşmiş Milletlere üye olan 192 ülke tarafından da kabul edilmiştir. Bu amaçlar; bulaşıcı hastalıklarla ortak mücadele edilmesi, anne sağlığının iyileştirilmesi, çocuk ölüm oranlarının düzeyinin düşürülmesi, ülkelerin kalkınmasının sağlanmasında uluslararası düzeyde işbirliğinin sağlanması, ileri düzeyde yoksulluk ve açlık içinde olan insanlara yardım edilmesi, çevresel kalkınmada sürdürülebilir politikaların oluşturulması, temel eğitimde evrenselliğin benimsenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi amaçları kapsamaktadır (Binyıl Kalkınma Raporu Türkiye, 2010;12). Daha sonraları 2015 yılında yine ABD'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Kalkınma Konferansında, sürdürülebilir kalkınmanın 2015 yılından sonra gerçekleşmesi hedeflenen 17 amacı belirlenmiştir. Bu amaçlar ise Gündem 2030: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları olarak belirlenmiştir. Bunlar; toplumda eşitsizliklerin azaltılması, ülkelerde güçlü kurumsallaşmanın oluşmasıyla barış ve adaletin sağlanması, temiz enerjiye ve suya erişimin sağlanması, suda ve karada yaşayan canlıların korunması, üretimde ve tüketimde bireylerin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki engellerin kaldırılması, sağlıklı ve kaliteli yaşam için gerekli düzenlemelerin yapılması, açlık ve yoksulluğun ortadan tamamen kaldırılması, sürdürülebilir şehirler ve toplumların oluşması, insan doğasına uygun iş ve ekonomik büyümenin sağlanması, eğitimde nitelik olarak gelişme, iklim değişikliğine duyarlı olunması ve bu amaçların gerçekleşmesi için de ülkelerin ortak çalışılması hedeflenmiştir (Karatekin, 2021;61). 2030 yılına kadar gerçekleşmesi amaçlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerini aşağıdaki Grafik 1. ile göstermek mümkündür.

Grafik 1. 2030 Yılına Gerçekleşmesi Amaçlanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

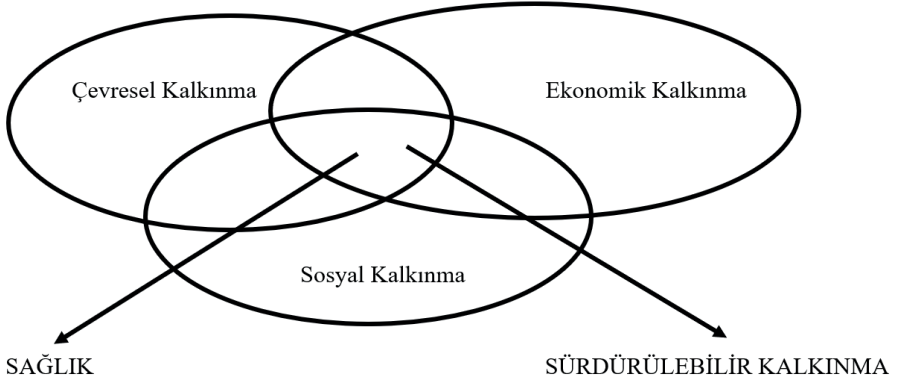
Kaynak: <https://turkiye.un.org/tr/sdgs/14> Erişim Tarihi: 12.08.2023

3. SAĞLIK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için sağlıklı bir toplumun oluşması gereklidir. 1987 yılından günümüze kadar sürdürülebilir kalkınma amaçları belirlenirken, toplumun sağlıklı olma hali her dönemde hedeflenmiştir. Bu nedenle sağlık ve sürdürülebilir kalkınma kavramları birbirleri ile yakın ilişki içerisinde. Bu ilişki aynı zamanda birbirini tamamlayan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Sağlık alanında gerekli çalışmaların ve hizmetlerin sağlandığı bir ülkede kalkınmanın sürdürülebilir olması olağan bir durum olmakla beraber; sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında gerekli politikaları uygulayan bir ülkede de sağlık hizmetlerinin gelişmesi olağan bir durumdur.

Sağlık genel olarak toplumu oluşturan bireylerin iyi olma hali olarak tanımlanabilir. Bu nedenle sağlıklı olma hali, toplumu oluşturan bireyler ve ülkeler açısından büyük öneme sahip temel ihtiyaçtır. Dünya Sağlık Örgütüne göre sağlık sadece bedensel olarak sakatlığın veya hastalığın olma hali değildir. Aynı zamanda toplumsal ve ruhsal iyi olma hali olarak da tanımlanmaktadır (Yorulmaz ve Erdem, 2021;59). Sağlık kavramının zaman içerisinde değişen ve gelişen anlamsal derinliği artmakta; böylelikle günümüzde çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. Sağlık kavramını bedensel hastalık veya sakatlık olarak bir dar kalıptan çıkararak; teknolojik gelişmeler ve uluslararası işbirliği ile psikolojik ve sosyolojik olarak da iyi olma hali olarak ifade etmek mümkündür.

Sağlık ve sürdürülebilir kalkınma, zaman içerisinde değişen ve çok boyutlu bir kavram olarak günümüzde varlık göstermektedir. Her iki kavramın da zaman içerisinde farklı bir hal almasının nedenleri benzer özellikler taşımaktadır. Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ile gelişim sağlar. Sürdürülebilir kalkınma kavramının üç boyutundan biri olan çevresel kalkınmanın sağlanması aynı zamanda toplumun sağlığını etkileyen bir boyuttur. Hava kirliliğinin azalması, çevreye zarar verici atıkların önlenmesi ve ekolojik şehirleşme modellerinin yaygınlaşması; bireylerin yaşam kalitesini ve sağlığını koruyan önemli bir boyuttur. Diğer boyut olan sosyal kalkınma ise sağlık hizmetlerine bireylerin eşit ve adil bir şekilde erişim imkanlarının sağlanmasına katkı sunması açısından önemlidir. Ekonomik kalkınma ise sağlık harcamalarının artırılarak daha gelişmiş ve modern sağlık hizmetleri sunması açısından önemli diğer boyuttur.

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlık İle İlişkisi

Kaynak: Çelik, 2019;161

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarının birleşiminde sağlık yer almaktadır. Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılabilmesi için her üç boyutunda karşılıklı gelişmesinin sağlanması önemlidir. Şekil 2'de görüldüğü üzere çevresel, ekonomik ve sosyal kalkınmanın birbiriyle etkileşim içerisinde olarak büyümesiyle, sağlığın gelişmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için oluşturulacak politikaların gerçeğe uygun ve sağlık boyutunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sağlık sektörünün sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir

rol aldığı, bu nedenle sağlık harcamalarının artırılması ve etkin kullanılması sürdürülebilir kalkınmayı hızlandırıcı bir faktördür.

Avrupa'da yaşanan endüstriyel devrim ile beraber gelişen ekonomik büyümenin sonucu olarak sağlık statüsünün de olumlu etkilenmesi, sağlık ile sosyo-ekonomik gelişme arasında güçlü bir bağ olduğunun ilk dönem göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çelik, 2006;26). Bu durumun sadece belirli bir bölgede görülmesi sürdürülebilir kalkınmayı eksik bırakmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde yaşanan sağlık sorunları ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sıkıntılar sonucu oluşan salgın hastalıklar, günümüzde tüm ülkeler için tehdit oluşturmaktadır. Bunun önlenmesi ise ancak küresel bir mücadele ile mümkündür.

Salgın hastalıklarla küresel bir mücadelenin verilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir adımdır. Bu nedenle 2030 yılına kadar gerçekleşmesi amaçlanan sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer alan sağlıklı ve kaliteli yaşam başlığı, küresel mücadeleyi ön planda tutmaktadır.

Bu nedenle sağlıklı ve kaliteli yaşamın küresel olarak sağlanması ve her yaş grubunda bunun güvence altına alınması amacıyla 2030 yılına kadar gerçekleşmesi amaçlanan 13 hedef bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Anne ölüm oranlarının % 0,07 oranının altına düşürmek,
- 2- Çocuk ölüm oranlarının yeni doğan için % 1,2 ve 5 yaş altı çocuklarda % 2,5 oranından daha aza düşürülmesi amacıyla; yeni doğan ve 5 yaş altı çocukların önlenebilir ölüm ihtimallerinin tamamen ortadan kaldırmak,
- 3- AIDS, sıtma, tüberküloz ve ihmal edilen tropik hastalıkların salgın hale gelmesini engellemek ve hepatit, su kaynaklı hastalıklar ile diğer bulaşıcı hastalıklarla ile mücadele etmek,
- 4- Koruma ve tedavi yoluyla bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklanan erken ölümleri üçte bir oranında azaltmak ve akıl sağlığı ile esenliği desteklemek,
- 5- Uyuşturucu madde ve alkolün zararlı kullanımı dahil madde bağımlı ile mücadele ve tedaviye yönelik çalışmaları desteklemek,
- 6- Karayollarında meydana gelen trafik kazalarından kaynaklı ölüm ve yaralanma sayısını yarı yarıya düşürmek,
- 7- Aile planlaması, cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerine evrensel erişimi sağlamak ve üreme sağlığını ulusal stratejilere ve programlara göre sürdürmek,

- 8- Mali riskten korumayı, kaliteli temel sağlık bakım hizmetlerine erişimi sağlamak ve herkes için güvenli, kaliteli, etkili ve zaruri ilaçlar ile aşıların erişimini sağlayacak kapsamlı sağlık sigortasının oluşması,
- 9- Tehlikeli kimyasallar ile hava, su ve toprak kirliliği ile bu kimyasalların kontaminasyonundan kaynaklı ölüm ve hastalıkları azaltmak,
- 10- Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesinin tüm ülkelerde uygulanmasının sağlanması
- 11- Gelişmekte olan ülkeleri etkileyebilecek bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklar için ilaç ve aşıların araştırılması ve geliştirilmesi için çalışmalar yapmak, halk sağlığının korunması ve ilaçlara herkes için erişiminin sağlanması amacıyla gelişmekte olan ülkelerin Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşmasının tüm hükümlerini kullanabilme hakkını tanıyan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS) ve Kamu Sağlığına İlişkin Doha Deklarasyonuna uyumlu olacak şekilde karşılanabilir zaruri ilaç ve aşılar erişim sağlanması,
- 12- Az gelişmiş ve gelişmekte olan küçük ada devletleri başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde sağlık finansmanını artırarak sağlık alanında işgücünün artırılması, geliştirilmesi, eğitiminin kaliteli verilmesi ve personel sayısını ihtiyaca göre belirlenmesi,
- 13- Dünya genelinde tüm ülkelerde ulusal ve küresel sağlık risklerine karşı erken uyarı, risklerin azaltılması ve risk yönetiminde kapasitelerin güçlendirilmesi, gibi amaçlar belirlenmiştir (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, 2019;33-34).

Yukarıda belirtilen amaçlar, sağlıklı ve kaliteli bir yaşam için küresel olarak mücadele vermenin ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir. Özellikle bulaşıcı ve salgın hastalıkların küresel olarak bir tehdit oluşturduğu Covid-19 pandemisinde anlaşılmış ve salgına karşı dünya genelinde ortak bir mücadele dışında bir seçeneğin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında sağlıklı bir toplumun oluşması gereklidir.

4. SAĞLIK HİZMETLERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirlik, doğal kaynaklar yok edilmeden veya çevresel sorunlara yol açmadan kaliteli ve sağlıklı yaşam olanaklarının oluşması için yürütülen faaliyetler olarak tanımlanabilir. Bu açıdan sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin amacı, halk sağlığının korunması ve geliştirilmesini sağlarken; aynı zamanda uluslararası alanda bu tür çalışmaların gelişmesi ve yayılmasına katkı sunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamanın vazgeçilmez üç unsuru olan; çevresel, sosyal ve ekonomik kalkınma boyutları aynı zamanda sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin sağlanmasında da kullanılan unsurlardır. Sağlık sektörünün çok boyutlu yapısı ve sağlık hizmetleri sağlayıcılarının oluşturduğu çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerine bakıldığında, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde bu üç hususu dikkate alınması kaçınılmazdır. Bu üç hususla beraber sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve dönüşüm süreci daha kaliteli ve gelişmiş hizmetlerin sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirlik konusunu oluşturan bazı başlıklar şunlardır: Altyapı, koruyucu sağlık hizmetleri, tedarik zincirinin sağlanması, kalite ve akreditasyon, enerji verimliliği, güçlü organizasyon, dijitalleşme, sağlık alanında yetişmiş işgücü ve atık yönetimidir.

4.1. Altyapı Hizmetlerinin Sağlanması

Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için sağlık hizmetlerinin verildiği hastaneler başta olmak üzere sağlık kuruluşlarının tamamında gerekli altyapı çalışmalarının sağlanması, sağlık hizmetlerinin aksamaması açısından önemlidir. Aynı zamanda sağlık kuruluşlarının inşa süreçlerinde gerekli çevresel duyarlılıkların dikkate alınması gerekmektedir. Sağlık kuruluşlarının inşasında çevresel etki değerlendirmelerinin sağlıklı yapılması, vatandaşların ulaşımında zorluk yaşanmaması, imar planlanmasında sağlık kuruluşlarının modern yapılarına uygun alanların sağlanması gibi altyapısal hizmetlerin sağlanması sağlık hizmetlerinde süreklilik sağlayıcı husus olarak değerlendirilebilir.

4.2. Koruyucu Sağlık Hizmetleri

Sağlıklı yaşam için hastalıkların oluşmadan önlemlerin alınması gereklidir. Hastalık öncesi önlemlerin alınarak koruyucu sağlık hizmetlerinin sağlanması ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde koruyucu sağlık hizmetleri yaygınlık gösterirken; az gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerinin daha çok hastalık sonrası verilmesi koruyucu sağlık hizmetlerini engellemektedir. Bu nedenle koruyucu sağlık hizmetleri sürdürülebilirlik açısından hastalıkları azaltmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ile koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması sağlanması, eğitimlerin verilmesi, sağlık kampanyaları ile insanlarda bilinç oluşturmaları, gıda alanı başta olmak üzere insan sağlığını etkileyen ihtiyaçların sağlanmasında sağlıklı ve temiz ürünlerin sunulması gibi bilinçli adımların atılarak mücadele edilmesi sağlanmaktadır. Böylelikle daha sonra ortaya çıkabilecek hastalıkların önlenmesi sağlanarak sağlık harcamalarının azalmasına da katkı sunması beklenmektedir.

4.3. Tedarik Zincirinin Sağlanması

Tedarik zincirinin sağlanması sadece sağlık hizmetlerinde süreklilik sağlayan bir husus değil, aynı zamanda tüm ekonomik aktörlerin sürdürülebilirliğini sağlayan bir boyuttur. Mal ve hizmetlerde tedarik zincirinin sağlanması aynı zamanda sürdürülebilirliği de sağlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde tedarik zinciri; ilaçlar, tıbbi cihazlar, sağlık personeli, medikal malzemeler gibi ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Bu ihtiyaçlar sağlanırken tedarik zincirinin aksamaması sağlık hizmetlerinde sürekliliği sağlayan bir husustur. Ancak sürdürülebilir sağlık hizmetlerinde bu ihtiyaçların aynı zamanda kaliteli ve geri dönüşümü mümkün olan malzemelerden sağlanması da sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkı sunması açısından önemlidir.

4.4. Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Korunması

Sağlık hizmetleri sağlayıcılarının hasta veya sakat bireyler için kaliteli ve temiz bir ortamda hizmet sunması gerekli bir ihtiyaçtır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde kalitenin korunması ve geliştirilmesi hastalığı azaltan bir hizmet olarak görülmektedir. Sağlık hizmetlerinde kalite standartlarının kullanılması, sunulan hizmetin değerlendirilmesini ve karşılaştırılma yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Sağlık kurumlarının rekabet ortamını sağlayarak hem ekonomik açıdan gelir artırıcı bir durum olarak görülebilir; hem de vatandaşların sağlık düzeyini artırmaya katkı sunması beklenilir. Bu açıdan sağlık kurumlarının hizmet sunarken belirli bir kaliteyi yakalayarak çalışanların motivasyonu, modern bir yönetim ve organizasyon sağlanması, karar mekanizmalarında rasyonelliğin ön planda olmasını, bilgi sistemlerinin dokümantasyonu artıran ve iletişim mekanizmasının güçlendirilmesini sağlanması açısından önemlidir (Kömürcü vd., 2014;112). Bu açıdan sağlık hizmetleri sunumunda artan rekabet ortamının sürdürülebilir sağlık hizmetlerine katkı sunması kaçınılmazdır. Sağlık hizmetlerinde belirli bir standartın altına inmeden hizmet sunulması, sağlık hizmetlerinin çok boyutlu gelişmesi açısından da önemlidir.

4.5. Enerji Verimliliğinin Sağlık Hizmetlerinde Sağlanması

Enerji verimliliği, günümüzde en çok üzerinde durulan konular arasındadır. Birçok sektörde enerji kullanımı hem ekonomik olarak ciddi bir maliyet doğurmakta; hem de sürdürülebilirliği azaltan bir konu olarak görülmektedir. Enerji kullanımının diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de önemli bir maliyet olarak görülmektedir. Özellikle sağlık kuruluşlarındaki ısıtma, soğutma, elektronik tıbbi cihazların çalıştırılması, iklimlendirme, havalandırma gibi birçok alanda yüksek enerji kullanımı

yapılmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir enerji kaynaklarının sağlık sektöründe aktif olarak kullanılması halinde sürdürülebilir sağlık hizmetlerini geliştirmesi muhtemeldir.

4.6. Güçlü Organizasyon

Sağlık hizmetlerinin aksamaması ve süreklilik sağlaması için sağlık hizmeti sunucularının organize olması gerekli bir husustur. Sağlık sektöründe gerekli organizasyonlar; politika belirleyen, sağlık hizmeti sunucuları ve sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlayanlar olmak üzere üç kesime ayrılmaktadır. Organizasyonun güçlü olabilmesi için bu üç kesimin ortak çalışması ve gelişmesinin sağlanması gerekli bir husustur. Sağlık sektörünün maliyetinin yüksek olması sebebiyle güçlü bir organizasyonun sağlanabilmesi için finansman boyutunun iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu açıdan sağlık hizmetlerinde harcamaların iyi yönetilmesi, sağlık hizmetleri sunucularının daha profesyonel çalışmalarını sağlamakla beraber; politika belirleme hususunda daha verimli politikalar belirlemeye katkı sunmaktadır.

4.7. Dijitalleşme

Günümüzde gelişen teknoloji ve değişen tüketici davranışları ile beraber dijitalleşme süreci diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de önemli bir dönüşüm sağlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde dijitalleşme süreciyle beraber bireylerin sağlık durumlarını kendilerinin takip edebilmesi, sağlık teknolojilerinde mobilizasyonunun gelişmesi, hastalıkta erken tanı, tedavi ve teşhis gibi konularda akıllı cihazların gelişmesi, sanal hastaneler gibi birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Akalın ve Veranyurt, 2021;233). Sağlık alanında kullanılan bu yeni gelişmelerle beraber sağlık hizmetlerinde dijital bir dönüşümün yaşanmasına katkı sunulmuştur. Dijitalleşme süreciyle beraber maliyet ve verimlilik konuları başta olmak üzere hasta memnuniyetinin ve karar verme süreçlerinin gelişmesine (Kılınç Hukuk, 2020) katkı sunarak; sağlık hizmetlerinin süreklilik kazanmasına hizmet eden en önemli faktörler arasında yer almıştır. Salgın hastalıkların yaşandığı süreçlerde (örneğin Covid-19 pandemisi) insanların temas halinde olmadan sağlık hizmetlerine erişmesine, dijitalleşme süreciyle ilerleyen teknolojik gelişmeler katkı sunmaktadır. Bu nedenle sağlık kuruluşlarında dijital sağlık hizmetlerinin gelişmesi sağlık hizmetlerinde kalite ve sürdürülebilirliği artıran bir husus olarak değerlendirilebilir (Özen, 2021;5442).

4.8. Sağlık Sektöründe Atık Yönetimi

Sağlık kuruluşlarınca sunulan sağlık hizmetleri, yürütülen faaliyetlere bağlı olarak çeşitli atıklar üretmektedir. Özellikle tıbbi malzemeler, ambalajlar,

belirli etkileşimde bulunulmuş ve çevresel sorunlara yol açabilecek katı ve sıvı maddeler gibi atıkların çevresel sorunlara yol açmadan imha edilmesi, sürdürülebilir çevresel kalkınmanın gelişmesinde önemli bir husustur. Tıbbi atıklar diğer atıklara göre hacimsel olarak çok büyük olmamasına rağmen, etkisi bakımından çeşitli salgın hastalıklar ve çevresel sorunlara yol açması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Konu hakkında Dünya Sağlık Örgütü'nün tıbbi atıkların insan sağlığına ve çevresel sorunlara yol açmasının engellenmesine yönelik öneriler sunmaktadır (WHO, 1999).

- **Geri dönüşüm;** Sağlık kuruluşlarında alınan veya üretilen tıbbi malzemelerin geri dönüşümünün olmasına dikkat edilmesi,
- **Üretimin planlanması;** Ortaya çıkan atıkların belli bir yöntemle istiflenmesinin yapılması, uygulamada birliğin oluşması için evrensel eğitim yöntemlerinin tercih edilerek gerekli ekipmanın sağlanması,
- **Tıbbi atıkların oluşumunun azaltılması;** Atıkların oluşum esnasında uzun süreli kullanılan malzemelerin tercih edilmesi ve tek kullanımlık tıbbi malzemelerin kullanılmasının azaltılması,
- **Karar alma süreci;** Tıbbi malzemelerin üretiminde veya kullanımında kimyasal malzeme ihtiyaçları karşılanırken karar alma süreçlerinde, bazı güvenlik tedbirlerinin alınması ve en az tehlikeli ambalajlı ürünlerin tercih edilmesi,

Tıbbi atıkların yönetimde bahsedilen önerilerin dikkate alınması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına hizmet etmekle beraber toplumsal sağlığın da gelişmesine ve sürekliliğinin sağlanmasına katkı sunar.

SONUÇ

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde çok kullanılan ve popüler bir kavram olmakla beraber; genel olarak bir eylemin devamlılığının sağlanması demektir. Bu nedenle günümüzde devletler, ekonomik aktörler, sivil toplum örgütleri, uluslararası kurum ve kuruluşlar politikalar belirlerken sürdürülebilir olması dikkate alınır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması aynı zamanda toplumsal refahı beraberinde getirmektedir. Toplumun refah içerisinde yaşaması ve sağlıklı olması; gelecek nesillerin de aynı kalitede yaşamlarını sürdürülebilmesi anlamını taşır. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınmanın gelecek nesiller için de önemli bir fayda sağlaması ve günün ihtiyaçları doğrultusunda amaçlarının genişletilip uygulanması önem arz etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlık ile yakın ilişki içerisinde olduğu ve her iki kavramın da gelişim süreçlerinin birbirleriyle benzerlikler taşıdığı yapılan

çalışmalardan anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ortaya çıkardığı en önemli sonuçlar arasında sağlıklı bir toplumun oluşmasına katkı sunmak yer almaktadır.

Sağlık hizmetleri aynı zamanda aksamanın yaşanmaması gereken bir hizmet koludur. Bu açıdan sağlık hizmetlerinde aksamanın veya erişimin sağlanmaması bireyler için büyük sonuçlar doğuracağından, sürekliliğin en çok ihtiyaç duyduğu alandır. Günümüzde sağlık hizmetlerinde sürekliliğin sağlanması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en büyük hedefleri arasındadır. Bu sürdürülebilirliğin sağlanmasının ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma ile yakın ilişkisi olduğu, bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin bütünlüklü gelişmesinin önemli bir husus olduğu çalışmadan da anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin üretiminde hizmet sunucuları tarafından tıbbi malzemeler üretilirken, hastalar için sağlık kurum ve kuruluşları inşa edilirken ve sağlık personeli ihtiyacı belirlenirken; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının göz önünde bulundurulması sağlık hizmetlerinde sürekliliğin sağlanmasında önemli bir husustur. Ayrıca sürdürülebilir sağlık politikalarının belirlenmesinde aşağıda maddeler halinde bildirilen hususların da dikkate alınması gerekir.

- Sağlık sorunlarının oluşmaması için hastaların hizmet aldıkları yerlerde altyapı sorunlarının giderilmesi,
- Bireylerin hastalanmasının veya salgın hastalıkların önüne geçmek için koruyucu sağlık hizmetlerinin sunulması,
- İlaçlar, tıbbi cihazlar, sağlık personeli, medikal malzemeler gibi sağlık ihtiyaçlarının giderilmesinde tedarik zincirinin sağlanması,
- Bireyler sağlık hizmetlerinde faydalanırken daha modern ve kaliteli bir ortamda sağlık hizmetleri alması,
- Sağlık kuruluşlarında doğal ve çevreci enerji üretiminde ve tüketiminde verimliliğin sağlanması,
- Sağlık hizmeti sunucularının güçlü bir organizasyon sağlayarak gerek sağlık personeli gerekse idari personelin yüksek disiplinli hizmet verilmesi,
- Sağlık hizmetlerinin sunulmasında işlemlerin daha hızlı ilerlenmesine hizmet eden dijitalleşme sürecinin sağlık hizmetlerinin genelinde sunulması,

- Sağlık malzemelerinde geri dönüşümlü ürünlerin tercih edilmesi, oluşan atıkların hacminin düşürülmesi, atıkların çevresel sorunlara yok açmadan yok edilmesi gibi hususların göz önüne alınarak atıkların yönetilmesi

Sağlık hizmetlerinde sürekliliğin sağlanması için uluslararası kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum ile meslek örgütlerinin ve politika yapıcılarının; belirtilen hususlar doğrultusunda çalışmalar yapması daha çevreci, sosyal ve ekonomik sağlık hizmetlerinin gelişmesine katkı sunması kaçınılmaz bir husus olarak tespit edilmektedir. Bu nedenle gelecek nesillere yaşanabilir ve sağlıklı bir dünya sunulması, günümüzde hem politika yapıcılarının hem de bireylerin daha bilinçli davranmasıyla yakın ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2021). “Sağlık Hizmetleri ve Yönetiminde Yapay Zeka”, *Acta Infologica*, 5(1), 231-240
- Binyıl Kalkınma Raporu Türkiye, (2010). Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara Erişim Tarihi: 12.08.2023 http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf
- Çelik, Y. (2006). “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 19-37
- Çelik, Y. (2019). “Sağlık Ekonomisi” Siyasal Kitabevi, Eylül, Ankara.
- Denek, S. (2019). “Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre-Kalkınma İkilemi”, *Ankara hacı Bayram veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/3, 816-842
- Gedikkaya, P., Ayas, M. Ö., Bozaykut, T., Yavuz Tiftikçigil, B. ve Afacan Fındıklı, M. (2022). “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Uluslararası Üniversite Sıralama İndeksleri ve Türkiye’deki Üniversiteler”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 331-349
- Karatekin, E. (2021). “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminde Küresel Vatandaşlık ve Türkiye”, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 57-66
- Kılınç Hukuk ve Danışma, (2020). Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dijitalleşmesi. Erişim Tarihi: 23.08.2023 <https://www.kilinclaw.com.tr/turkiyede-saglik-hizmetlerininindijitallesmesi/>
- Kömürcü, N., Durmaz, A., Bayram, N., Koyuncu, R. G., Karaman, Ö. E. ve Toker, E. (2014). “Sağlık Hizmetlerinde Kalite Standartları ve Modelleri”, *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 95-114
- Price, C. and Dube, P. (1997). “Sustainable Development and Health: Concepts, Principles and Framework For Action For European Cities and Towns”, *European Sustainable Development and Health Series*, No:1
- Özen, H. (2021). “Dijital Sağlık Hizmetlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt:17, Sayı:38, 5440-5472
- Özmete, E. (2010). “Sosyal Hizmette Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı: Kavramsal Analiz”, *Aile ve Toplum; Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, Yıl:11, Cilt:6, Sayı: 22 Temmuz – Ağustos – Eylül 2010, 79-90.
- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, (2019). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Erişim Tarihi: 12.08.2023 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf

- Tamer, G. (2018). “Sağlıkta Sürdürülebilirlik”, International Conference On Eurasian Economies, 154-162
- WHO, (1999). Safe Management of WastesFromHealthcareActivities, Dünya Sağlık Örgütü, Cenevre.
- World Commission on Environment and Development, (1987). Erişim Tarihi: 21.08.2023 <https://sustainabledevelopment.un.org/content/document-s/5987our-common-future.pdf>
- Yorulmaz, R. ve Erdem, R. (2021). “Sağlıklı Yaşam Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, Cilt:7, Sayı;1, 57-74
- Zafir, C. Z. (2014). “Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar”, İmge Yayınevi, Ankara (243-273)

Bölgesel Kalkınmada Turizmin Ekonomik Rolü

Yasemin Ceylan¹

1. GİRİŞ

Kalkınma kavramı bir ülkenin milli gelirinde meydana gelen artışla bağlantılı olarak o ülkenin ekonomik, sosyal ve politik yapısında meydana gelen değişimleri kapsayan bir süreç (Clark, 1996: akt. Kavaklı ve Karakaş, 2022; Cıngıllı, 2018), yoksulluğun azaltılması, toplumun maddi refahının artması, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve korunmasını amaçlayan bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Berber, 2006; İpek, 2019). Ekonomi literatüründe ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme sözcükleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirlerini tamamlar nitelikte olsa da taşıdıkları anlam farklıdır. Kavramlar ayrı ayrı incelendiğinde büyüme, ekonomideki kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranı ve üretimde meydana gelen artıştır (Çeken, 2008). Bu artış, toplumun reel gelir düzeyinin daha yüksek bir seviyeye çıkmasını sağlayan bir niceliksel bir artıştır (Boz, 2016). Kalkınma ise, üretimde ve ulusal gelirden meydana gelen niceliksel artışın yanı sıra toplumların sosyal, psikolojik, kültürel, politik, ahlaki değişimleri ve gelişimleri kapsayan, toplum refahının ve yaşam kalitesinin artışıyla ilgili olan niteliksel bir artıştır (Yıldırım, 2008).

Bölgesel kalkınma olgusu, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için önemli bir kavram olup, az gelişmiş bölgelerdeki olumsuzlukların ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi için politikalar üretilmesine ve ülkedeki ekonomik kalkınmanın dengeli bir şekilde dağılımına olanak sağlamaktadır (Kavaklı ve Karakaş, 2022). Bölgesel dengesizlik, sosyo-ekonomik anlamda değerlendirildiğinden, ancak devlet desteği ile dengesizliklerin giderilebileceği kanısına varılmıştır. Bölge halkının refah ve gelir düzeyini doğrudan etkilemeyi amaçlayan bölgesel kalkınma kavramı, 1950'li yılların başlarında ortaya çıkmış, makroekonomik amaçların gerçekleştirilmesinde

---

1 Öğr. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri, y.ceylan@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0002-7526-7426

kalkınma çabaları bölge düzeyine indirilmiş ve ulusal kalkınmanın bir faktörü olarak görülmeye başlanmıştır (Takım, 2010).

Bir hizmet sektörü olarak turizm, bölgesel ve ulusal kalkınmanın önemli dinamiklerinden biri olarak görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için turizmden sağlanan gelir, o ülkelerin gelişimleri, büyümeleri ve ekonomik olarak kalkınmaları açısından oldukça önemli olmaktadır. Bir ülkede turizmin gelişmesi, bölgeler arasındaki eşitsizlik ve dengesizliklerin ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. Ülkelerin az gelişmiş bölgelerinde turizmin gelişmesi, o bölgeye yeni yatırımlar yapılmasını, yeni yatırım ve istihdam imkanları oluşmasını sağlayacak, buna paralel olarak bölgedeki tüm sektörlerde elde edilen gelir miktarında artış olacaktır (Bahar, 2007).

2. KALKINMA KAVRAMI

Kalkınma kavramının iktisadi açıdan değerlendirilmesi ve yaygın olarak kullanılması II. Dünya Savaşı sonrası döneme dayanmaktadır. Savaş sonrası dönemde Kavram, savaş sonrasında modernleşme ve endüstrileşme süreciyle birlikte önem kazanmış, toplumların istek ve beklentilerini karşılamaya yönelik atılan adımlarla birlikte ekonomik açıdan değerlendirilmeye başlamıştır (Kavaklı ve Karakaş, 2022). Böylece başta üçüncü dünya ülkelerinin ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaya verdiği önem giderek artmıştır. Bunun nedeni, savaş sonrasında dünya ülkeleri arasında meydana gelen gelişmişlik farklılıklarının daha belirginleşerek daha çok gözle görülür hale gelmeye başlamasıdır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler seviyesine nasıl çıkabileceği sorusu gündeme gelmiş ve buna paralel olarak “kalkınma” üzerinde tartışılan önemli bir kavram haline gelmiştir (Jones, 2001).

Ekonomi Literatüründe ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme sözcükleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirlerini tamamlar nitelikte olsa da taşıdıkları anlam farklıdır. Kavramlar ayrı ayrı incelendiğinde büyüme, ekonomideki kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranı ve üretimde meydana gelen artıştır (Çeken, 2008). Bu artış, toplumun reel gelir düzeyinin daha yüksek bir seviyeye çıkmasını sağlayan bir niceliksel bir artıştır (Boz, 2016). Kalkınma ise, üretimde ve ulusal gelirden meydana gelen niceliksel artışın yanı sıra toplumların sosyal, psikolojik, kültürel, politik, ahlaki değişimleri ve gelişimleri kapsayan, toplum refahının ve yaşam kalitesinin artışıyla ilgili olan niteliksel bir artıştır (Yıldırım, 2008).

Kalkınma kavramı, zaman içinde benzer anlamlar taşıyan büyüme, ilerleme, modernleşme, sanayileşme ve yapısal değişim gibi kavramlarla ilişkilendirilmiş

ve bazen bu kavramların yerine kullanılmıştır. Kalkınma kavramı, iktisadi faktörlerle birlikte sosyo-kültürel, siyasal ve psikolojik faktörlerle de doğrudan ilişkilidir. Bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda kalkınma kavramı gelişme kavramıyla özdeşleştirilmiştir (Aktakas, 2006).

Dinamik bir yapıda olan gelişme dengeli bir süreçten geçmemektedir. Bunun nedeni, doğal, kültürel ve toplumsal kaynaklar, iklim, bitki örtüsü, ulaşım kolaylığı gibi faktörlerin ülke coğrafyası üzerinde eşit olarak dağılım göstermemesidir. Gelişmeye yön veren ekonomik ve sosyal etkenlerin farklı bölgelerde farklı yoğunluklarda dağılması, gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu farklılıkların azaltılması için yürütülen çalışmalar, bölgesel kalkınma kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır (Aktakas, 2006; Poroy, 2004).

3. BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM

Bölgesel kalkınma kavramı, çeşitli bölgelerde ekonomik faaliyetlerin desteklenerek bölgesel eşitsizliklerin azaltılması amacıyla gösterilen çabaların tümü olarak tanımlanmaktadır (İpek, 2019). Bölgesel kalkınmanın temel amacı; sanayileşmenin yalnızca belirli bölgelerde yığılması sonucunda meydana gelen kalkınma, gelişme ve büyüme farklılıklarının giderilmesi amacıyla, diğer bölgelere nazaran daha az gelişmiş bölgelerde pozitif ayrımcılık yapılarak, refah dağılımının tüm bölgelerde eşit olmasının sağlanmasıdır. Bu temel amacın gerçekleştirilebilmesi amacıyla oluşturulan kalkınma politikaları, bölgeler arasındaki eşitsizliğin derecesine göre farklılaşmaktadır (Boz, 2016).

Dünyada genelinde ekonomiye yön veren üç ana sektör bulunmaktadır. Bunlar; tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmetler sektörüdür (Özsağır ve Akin, 2012). Bölgesel kalkınma aşamaları incelendiğinde, diğer sektörlerle göre tarım sektörünün ekonomide büyük bir pay sahibi olduğu, zamanla sanayi sektörü ve hizmetler sektörünün de paylarında önemli bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Hizmetler sektörü zamanla, bilgi teknolojisi, ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmelerle tarım ve sanayi sektörünü geride bırakmış, ülke ekonomisine katma değer yaratan öncü bir sektör haline gelmiştir (Bahar, 2007). Hizmetler sektörü çatısı altında yer alan turizm sektörü, yapısal özellikleri sebebiyle çok sayıda alt sektörle ilişkisi olan büyük bir pazardır. Başta ekonomik olmak üzere sosyal, çevresel ve politik etkileri olan önemli bir sektör olan turizm sektörü, milli gelire oldukça büyük ölçülerde katkı yapmakla birlikte ulusal ekonomiye döviz girdisi sağlaması sayesinde ödemeler dengesindeki açıkların kapatılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte bölgede sağladığı istihdam olanaklarıyla

bölgeler arasında ekonomik ve sosyal dengelerin oluşmasını sağlamaktadır (Toprak ve Abedtalas, 2017).

Turizm sektörü bölgesel açıdan ele alındığında, istihdam olanakları yaratma, refah sağlama ve ekonomik büyüme sağlama konularında öncü bir sektör olarak görülmektedir. Turizmin sebep olduğu ekonomik büyüme, daha çok ürün ve hizmet tüketimine neden olarak, toplam talebin artmasını sağlamaktadır (Coşkun, Çelik, Küncü, 2023). GSYH içinde yer alan, büyüme ve gelişme kapasitesi yüksek sektörlerden biri olan turizm sektörünün özellikle 1980'li yıllar sonrasında GSYH içindeki payı hızla artmış ve gelişme göstermiştir. Ülke ekonomisine döviz girdisi sağlayarak hem ulusal hem de bölgesel ölçekte ekonomik katkısı olan turizm sektörü, cari açıkların kapatılması, işsizliğin azaltılması ve ödemeler bilançosunun dengelenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Turizm sektörünün geliştiği bölgelerde, bölgesel gelir düzeyi ve buna bağlı olarak halkın refah düzeyinde artış meydana gelmektedir (Baykul ve Işık Maden, 2017; Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015).

4. TURİZMİN DOĞRUDAN VE DOLAYLI EKONOMİK ETKİLERİ

Bir ülkede ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel açılardan yaşanan gelişmeleri takip ederek kendisini güncelleyen ve geliştiren bölgelerde yaşayan yerel halk, diğer bölgelerde yaşayan toplumlara nazaran daha yüksek bir yaşam standardı benimsemektedir. Bu durum bölgeler arası gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ancak, bu farklılıkların azaltılması bölgede bulunan potansiyel kaynakların (doğal, tarihsel, kültürel) değerlendirilmesiyle mümkündür. Bölgede bulunan bu kaynaklar turizm sektörü sayesinde tanıtılabilmekte ve ekonomik değer niteliğine kavuşabilmektedir (Cihangir, 2016).

Turizm sektörü son çeyrek yüzyılda dünya ekonomisi için oldukça önemli hale gelmiş, sektörün önemi arttıkça turizme olan ilgi de daha da artmıştır. Bunun en önemli sebebi turizmin yarattığı ekonomik etkilerdir. Turizm sektörünün bir bölgede/ülkede yarattığı ekonomik etkiler, turistlerin bir bölgeye/ülkeye gittiklerinde turistik ürün ve hizmet satın alarak yaptıkları harcamalar sonucunda bölgenin veya ülkenin toplam gelirinde oluşan artış olarak tanımlanmaktadır (Unur, 2004). Turizm sektörü kapsamında yapılan yatırımlar, başka sektörleri de etkileyerek diğer sektörlerde ekonomik faaliyetlere neden olmakta, dolayısıyla yeni istihdam alanları oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Özetle, turizmde yaratılan bir birimlik gelir, turizm sektörüyle birlikte diğer sektörlerdeki yatırımlara da olumlu etki yaratmaktadır (Bahar ve Kozak, 2012).

4.1. Turizmin Doğrudan Ekonomik Etkileri

Ekonominin turizme doğrudan etkileri; gelir etkisi, ödemeler dengesi (döviz girdisi) ve istihdam etkisi olmak üzere üç başlıkta incelenebilir. Turizmin ekonomik etkileri de göz önünde bulundurulduğunda şüphesiz en önemli ekonomik etki, gelir etkisidir. Tüketilen bir ekonomik ürün, daha sonra gelecek olan yeni bir ürünün üretim maliyetini karşılamakta ve buda durmadan devam eden bir gelir döngüsü oluşturmaktadır. Döngünün sonunda istihdam artışı oluşmakta ve istihdamın artmasıyla refah seviyesi yükselmektedir. Bu nedenle turizmin geliştiği yerlerde istihdam oranının artmaktadır. Bu kapsamda turizmin ekonomiye olumlu etkilerinden birisi istihdam etkisidir. Turizmin ekonomiye doğrudan etkileyen bir diğer önemli faktör, ödemeler dengesi etkisidir. Ödemeler bilançosu sayesinde, ülkenin varlıklarındaki ve dış borçlarındaki değişimler gözlemlenebilir, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkiler değerlendirilebilir. Turizm faaliyetleri ile ülkeye giren döviz geliri miktarının, turizm faaliyetleri ile ülkeden çıkan döviz miktarından fazla olması durumu, turizmin ödemeler dengesinde olumlu ekonomik etkisi olduğunu göstermektedir (İpek, 2019).

4.2. Turizmin Dolaylı Ekonomik Etkileri

Turizm sektörünün ekonomiye doğrudan etkilerinin yanında dolaylı etkileri de bulunmaktadır. Turizm sektörüne lojistik açıdan destek veren, sektörü etkileyen ve sektörden etkilenen birimlerden kaynaklanan etkiler; turizmin dolaylı ekonomik etkilerini oluşturmaktadır. Dolaylı ekonomik etkiler, daha çok devamlılık ve gelişmeye yönelik olduğundan uzun vadede gözlemlenmektedir. Bu etkiler turizmin altyapı ve üstyapı etkisi, turizmin diğer sektörlerle etkisi ve turizmin bölgesel gelişime etkisi olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir. Bir destinasyonda turizm taleplerinin karşılanabilmesi için, mevcut altyapı ve üstyapı olanaklarının gelişmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle bir bölge turizme açıldığında bölgenin alt yapı ve üst yapı olanakları gelişmektedir. Diğer taraftan turizmin diğer sektörlerle de dolaylı etkisi bulunmaktadır. Turizm sektörü, hizmet sektörü, tarım ve sanayi sektörleri, inşaat, ulaştırma, bankacılık, sigortacılık gibi birçok sektör ve iş alanından faydalanmaktadır. Bu nedenle turizmin diğer sektörler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Turizmin bir diğer dolaylı ekonomik etkisi bölgesel gelişim etkisidir. Bir bölgede turizmin gelişmesi, diğer sektörlerden daha çok ürün, hizmet ve emek talep edilmesini gerektirir. Buda bölgede ekonominin canlanması, gelir ve istihdamın artması, bölgede yaşayanların refah düzeyinin artması ve dolayısıyla turizm hareketlerinin bölgesel gelişime katkı sağlaması ile sonuçlanmaktadır (İpek, 2019).

4.3. Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Olumlu Ekonomik Etkileri

Turizm sektörü, ülkelerin ekonomik sorunlarının çözümü, dış ticaret açıklarının kapatılması, darboğaz ve kriz dönemlerinin atlatılmasında önemli bir politika aracı olduğundan, ülke ekonomilerinde çok önemli bir yere sahiptir. Turizm, az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için gereken döviz girdisinin sağlanması, yeni gelir oluşturulması, ekonomiye canlılık katması, yeni yatırımların ve istihdam olanaklarının artırılmasına önemli bir katkı sağladığından dünya ülkelerinde öncü sektör durumuna gelmiştir (Bahar ve Kozak, 2012). 1980'li yıllar itibariyle hızla gelişerek, ülkelerin ekonomik kalkınmasına destek olan, kitlesel ve ekonomik bir olgu durumuna gelen turizm sektörünün ülke ekonomileri üzerinde yarattığı olumlu etkiler, sektörün ülke ekonomileri için öneminin artmasını sağlamıştır. Turizmin genel olarak kabul görmüş olumlu ekonomik etkileri; turizmin gelir yaratıcı etkisi, ödemeler dengesi etkisi (döviz girdisi), istihdam etkisi, alt yapı ve üst yapının geliştirilmesi etkisi, bölgeler arası dengeli kalkınmaya etkisi ve diğer sektörler üzerinde yarattığı etkiler (Samırkaş-Komşu ve Bahar, 2013; İpek, 2019) başlıkları altında incelenecektir.

4.4. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi

Turistler ziyaret ettikleri destinasyonda konaklama, yeme içme, eğlence, ulaşım, alışveriş, sportif aktiviteler, günübirlik geziler, tarihi yer ve sanat galerisi ziyaretleri gibi çeşitli kalemlerde ürün ve hizmet satın alımı yaparak para harcamaktadır. Yapılan tüm harcamalar ekonomide yaratılan toplam turizm gelirini oluşturmaktadır. Turizm gelirlerinin bir ülke ekonomisi içerisindeki etkisi, doğrudan/birincil gelir, dolaylı/ikincil gelir ve uyarılmış/özendirilmiş gelir olmak üzere üç biçimde ortaya çıkmaktadır (Bahar ve Kozak, 2012);

- Turistik tüketicilerin gittikleri bölgedeki otel, restaurant, seyahat acentesi, alışveriş merkezi sokak satıcısı, hediyelik eşya dükkanı gibi yerlerden bir turizm ürünü veya hizmetini satın almalarıyla yaptıkları harcamalar sonucunda elde edilen gelirler, birincil/doğrudan gelirdir.

- Birinci aşamayla bağlantılı olarak yapılan ürün ve hizmet satın almaları sonucu meydana gelen ve diğer alt sektörler ve işletmeler arasındaki ticari işlemlerde gerçekleşen harcamalardan elde edilen gelirler, dolaylı/ikincil gelirdir.

- Turizmden elde edilen gelirlerin, sektörden gelir elde eden kişiler ve turizmde istihdam edilen kişiler tarafından harcanması sonucunda elde edilen gelirler, uyarılmış/özendirilmiş gelirdir.

Milli gelir yapısında yer alan turizm sektörü, çok sayıda sektör ve faaliyet alanı ile yakın ilişkiler içinde olan bir sektördür. Bu nedenle turizm yoluyla elde edilen gelirler, başka faaliyet alanlarından ürün ve hizmet tüketimine olanak sağlamaktadır. Daha geniş bir şekilde ifade edilecek olursa, bir ülkeye gelen turistlerin o ülkede yapmış olduğu tüm harcamalar, yalnızca turistik işletmeler ve turizmle uğraşan kişiler değil, diğer faaliyet alanları ve sektörler için de gelir sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm amaçlı yapılan harcamalar çarpan etkisiyle kendinden çok daha fazla bir oranda gelir yaratımına neden olmaktadır. Bu nedenle turizmin ekonomiye gelir etkisi, çarpan kavramıyla açıklanmaktadır (Şeker, 2011).

Turizm sektörü, ülke ekonomisinde çarpan mekanizmasıyla yarattığı gelir etkisi ekonomiyi canlandırmakta ve kamçulamaktadır. Çarpan mekanizması şöyle çalışmaktadır; turistler tarafından turizm bölgesinde turistik ürün ve hizmetlerin satın alınması ile yapılan bir birimlik harcama, diğer ekonomik birimler ve üretim faktörleri için gelir niteliğinde olup, elde edilen gelir üretim faktörleri tarafından çeşitli nedenlerle harcanarak piyasa içinde el değiştirecek ve başka üretim faktörleri için gelir oluşturacaktır. Bu gelir elde etme ve harcama döngüsü piyasa içinde devam etmekte ve ekonomide çarpan etkisi yaratmaktadır (Halloway, 1994; akt. Boz, 2016).

Ekonomi literatüründe, bir ekonomik piyasa içinde paranın dolaşım hızı ne kadar yüksekse diğer bir değişle para piyasada ne kadar çok el değiştirirse yarattığı gelir etkisi de o kadar fazla olmaktadır. Nitekim paranın piyasada sürekli el değiştirmesi, yeni harcama, vergi ve tasarruf demektir (Bahar ve Kozak, 2012). Örneğin bir konaklama işletmesinin elde ettiği gelirin bir kısmı yönetime vergi olarak verilir, bir kısmı hammadde alımı için diğer işletmelere/tedarikçilere verilir ve bir kısmı da istihdam edilen personellere maaş olarak ödenir, kalan kısmı da tasarruf için alıkonur. Diğer işletmeler ve tedarikçiler de gelirlerinin bir kısmını vergi, bir kısmını harcama kalan kısmını da tasarruf için kullanacaktır. Personeller de aynı şekilde aldıkları maaşı vergi, harcama ve tasarruf kalemlerinde kullanacaktır. Bu harcama ve gelir elde etme döngüsü zincirleme olarak devam etmektedir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2019).

4.5. Turizmin İstihdam Etkisi

Yoğun iş gücünden yararlanan turizm sektörünün yarattığı istihdam etkisi ülke genelindeki toplam istihdam hacmini pozitif yönde etkileyerek ülkede işsizliğin azaltılması ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılması için önemli bir sektördür. Turizm, makineleşme, teknoloji ve otomasyon kullanımının sınırlı olduğu, turistik mal ve hizmetlerin üretilmesi için iş gücünden yoğun bir

şekilde yararlanıldığı bir sektördür. Turizm bu yapısal özelliklerinden dolayı hizmet unsurunun ön planda olduğu emek-yoğun bir sektör olduğundan istihdam yaratma konusunda diğer sektörlerle oranla daha güçlüdür (Şeker, 2011).

Turizm sektörü doğası gereği, emek-yoğun bir sektör olduğundan, iş gücünden yoğun bir şekilde faydalanmaktadır. Turizm de oluşan istihdam üç biçimde değerlendirilmektedir. Bunlar; doğrudan istihdam, dolaylı istihdam ve artı istihdamdır. Turizm işletmelerinde konaklama, yeme-içme, ulaşım gibi alanlarda direk olarak sağlanan istihdam doğrudan istihdamdır. Turizm sektörüne lojistik açıdan destek veren, sektörü etkileyen ve sektörden etkilenen birimlerin oluşturduğu istihdam, dolaylı istihdamdır. Doğrudan ve dolaylı istihdam yoluyla elde edilen gelirlerden oluşan ekonomik hareketler, yeni yatırımların ve harcamaların önünü açarak artı istihdamı oluşturmaktadır (İpek, 2019). Turizmdeki istihdamın birtakım özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kozak, Kozak ve Kozak, 2019; Bahar ve Kozak, 2012; Samırkaş-Komşu ve Bahar, 2013).

- Turizmin mevsimsellik özelliğinden dolayı özellikle kitle turizmin olduğu destinasyonlarda yüksek sezonda (yaz aylarında) istihdam artmakta, devamlı personelle birlikte mevsimsel personel de çalıştırılmaktadır. Düşük sezonda (kış aylarında) ise istihdam azalmaktadır.

- Turizm sektöründe istihdam edilen işgücü demografik açıdan karma özelliğe sahiptir. Farklı eğitim, yaş, gelir, meslek ve kültürde olan kişiler aynı işletmede görev alabilmektedir.

-Turizm sektöründe diğer sektörlerle oranla daha çok kadın personel istihdam edilmektedir.

-Turizm sektöründe çalışma şartlarının zor olması, uzun çalışma süresi, ücretlerin düşük olması ve sezonluk işgücü istihdam edilmesi gibi nedenlerden dolayı işgücü devir oranı yüksektir.

-Turizm sektöründe çalışma şartları tam zamanlı ve yarı zamanlı işgücü istihdam edildiğinden ne kadar kişinin turizm sektöründe istihdam edildiğinin belirlenmesi güç olabilir.

-Bir turizm destinasyonunda istihdam edilenlerin ne kadarının bölge halkına ne kadarının turizm sektöründe hizmet sunduğunun tespit edilmesi güç olabilir.

- Turizmde sektöründe kalifiye personelin yanı sıra, birçok iş kolunda beceri ya da yetkinlik gerekmediği için kalifiye olmayan işgücü de istihdam edilebilmektedir.

-Turizm sektöründe sunulan bazı hizmetlerin süreklilik arz etmesi ve 24 saat kesintisiz hizmet verilmesi gereken konaklama ve ulaşım gibi sektörlerde günün 24 saati hizmet sunulmaktadır.

4.6. Ödemeler Dengesi Etkisi

Bir ülkenin, yabancı ülkeler ile arasında yapılan bütün mali işlemlerin ve ekonomik faaliyetlerin muhasebeleştirildiği tablo, ödemeler bilançosu olarak adlandırılmaktadır (İpek, 2019). Başka bir ifadeyle, belirli bir dönemde, bir ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu bütün ekonomik işlemlerin sistematik olarak döviz cinsinden kaydedildiği tablo, ödemeler bilançosudur. Ödemeler bilançosunda, turizme ilişkin gelirler ve giderler cari işlemler hesabının hizmetler alt başlığında yer almaktadır. Ödemeler bilançosunda alt hesapların dengede olmaması (açık ya da fazla vermesi) milli gelir, dış borçlar, enflasyon, yatırımlar, döviz kurları, tasarruflar, toplam arz ve talep, istihdam düzeyi, kalkınma ve büyüme hızı gibi temel göstergeleri etkileyerek ülke ekonomisi üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu sebeple gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için ödemeler bilançosunun dengede olması çok önemlidir. Ödemeler bilançosunun dengede olup olmaması ülke ekonomisindeki sermaye, rezerv ve turizm sektörünün yer aldığı cari işlem, hesap hareketlerine bağlıdır (Roney, 201; Özkök, 2008:57; Cingilli, 2018). Turizmden sağlanan döviz gelirleri dış borçların ödenmesinde ve ödemeler dengesindeki açıkların kapanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Turizm sektörü ödemeler dengesi üzerinde oldukça önemli etkileri olan “görünmeyen dışsattım” kalemi olarak görülmektedir. Bu anlamda turizm, ülke içinde perakende fiyatlarla yapılan ürün ve hizmet dışsattımı olarak kabul edilmektedir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2019).

Ödemeler dengesi kavramı tüm dünya ülkeleri için çok önemli bir kavramdır. Çünkü ödemeler dengesi, ülkelerin başka ülkelerle ekonomik amaçlı yapmış olduğu her türlü alışverişin, ithalat ve ihracatın gösterildiği ülkelerin ekonomik performansının sergilendiği bilançodur. Ekonomik açıdan bakıldığında bir ülkeye turist gelmesi, gelen turistin ülkeye döviz bırakması mal ihracatıyla aynı anlamdadır. Benzer şekilde bir ülke vatandaşının turist olarak yurt dışına çıkması ve orada döviz harcaması mal ithalatıyla aynı anlamdadır. Bu nedenle turizm hareketleri sonucunda ülkede döviz girdisi ve çıktısı işlemleri ihracat ve ithalat etkisi yaratmaktadır. Ülkeye yabancı turist gelmesi (dış aktif turizm) görünmeyen ihracat olarak, ülke vatandaşlarının başka ülkeye turist olarak gitmesi (dış pasif turizm) görünmeyen ithalat olarak adlandırılır. Dış aktif turizm ülkeye döviz girdisi sağladığından ödemeler dengesini olumlu etkiler. Dış pasif turizm ise ülkeden döviz çıkmasına neden olduğu için ödemeler dengesini olumsuz etkiler (Durgun, 2006).

Bir ülkede ihracat ithalattan fazla ise ödemeler dengesi fazlası, ithalat ihracattan fazla olması durumunda ödemeler dengesi açığı meydana gelmektedir. Turizm ödemeler dengesi üzerinde dengeleyici bir etki sağladığından ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Ödemeler dengesi fazla veren ülkeler oluşan fazlalığın enflasyona yol açmaması için harcama yapmaları için vatandaşlarını dış pasif turizme yönlendirir, ödemeler dengesi açık veren ülkeler ise bu açığın kapatılması için dış aktif turizmin arması için çaba sarf ederler (Bahar ve Kozak, 2012).

4.7. Alt Yapı ve Üst Yapının Geliştirilmesi Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde turizminin gelişimi alt yapı ve üst yapı olanaklarının gelişimiyle paralellik göstermektedir. Başka bir ifadeyle bir bölgede turizmin gelişmesine paralel olarak o bölgede alt yapı ve üst yapı olanakları da gelişmektedir. Genel olarak temel altyapı hizmetleri; kanalizasyon, su, elektrik, enerji, internet, ulaştırma ve haberleşme gibi olanaklardır. Söz konusu temel alt yapı hizmetleri aslında turizmden bağımsız olarak toplumun gereksinimlerinin karşılanması amacıyla yapılan yatırımlar olmasına karşın, bölgede turizmin gelişmesi için olmazsa olmaz hizmetlerdir. Çünkü turizm faaliyetleri için gerekli olan üst yapının gelişebilmesi için öncelikle alt yapı olanaklarına ihtiyaç vardır. Bölgede turizm faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte birincil ve ikincil üstyapı olanaklarının da gelişmesi kaçınılmazdır. Üst yapı olanakları; temel olarak turistlerin konaklama (otel, motel, tatil köyü, pansiyon, kamping), yeme-içme işletmeleri, alışveriş merkezleri, eğlence, rekreasyon ve spor alanları gibi gereksinimlerini karşılayacakları yatırımları kapsamaktadır. Bu tesisler turizmin birincil üstyapısını oluşturmaktadır. Ulaşım, sağlık, güvenlik, tarihsel ve kültürel alanlardaki düzenlemeler ile günlük yaşamla ilgili hizmetler ve üstyapı olanakları turizmin ikincil üst yapısını oluşturmaktadır. Sonuç olarak turizm sektörü bölgede hem alt yapının hem de üst yapının gelişmesini doğrudan ve dolaylı yönden olumlu etkilemektedir (Avcıkurt, 2003; Kızıldemir, 2017).

4.8. Turizmin Diğer Sektörler Üzerinde Yarattığı Etkiler

Ekonomide birçok sektörün birbirine ürün ve hizmet sağlamaktadır. Sağlanan ürün ve hizmetlerin miktarıyla üretim miktarı arasında meydana gelen ilişki, birçok sektörü birbirine bağımlı kılmaktadır (Samırkaş-Komşu ve Bahar, 2013). Turizm sektörü yapısal özelliklerinden dolayı turistik ürün ve hizmetlerin tedarik edilmesi için diğer sektörle sıkı bir ilişki içindedir. Başta konaklama, ulaştırma, yiyecek-içecek, perakende satış, eğlence, pazarlama olmak üzere diğer birçok hizmet ve faaliyet turizm endüstrisi şemsiyesi altında toplanmaktadır. Bu nedenle turizm diğer sektörlerden beslenen ve

onları besleyen uyarıcı, sürükleyici ve koruyucu bir endüstri kolu olarak görülmektedir (Şeker, 2011: 39). Son yıllarda uluslararası turizm talebindeki artışla birlikte çeşitli alt sektörlerle daha çok gereksinim duyan turizmin, 50'den fazla alt sektörle ilişki içinde olduğu ve bu sektörlerin gelişmesine doğrudan katkı sağladığı saptanmıştır. Turizmden elde edilen bir birimlik gelir, “çoğaltan” etkisi ile diğer sektörlerin de gelirini oluşturmaktadır. Dolayısıyla turizmin çoğaltan etkisi, milli gelirden artışa sebep olmaktadır (Cingilli, 2018). Ekonomide tarım, sanayi ve hizmetler sektörü olmak üzere üç ana sektör bulunduğu (Özsağır ve Akın, 2012), turizmin bu üç sektörle ilişkilerinden doğan olumlu ekonomik etkilerinin incelenmesinde fayda vardır. Bu etkiler hem turizm faaliyetlerin geliştiği bölgenin kalkınması hem de ulusal ekonomi için oldukça önemlidir.

4.8.1. Turizmin tarım sektörüne olumlu ekonomik etkileri

Bir bölgede turizmin gelişmesi şüphesiz o bölge ekonomisinin canlanmasına yol açmaktadır. Örneğin turizmin geliştiği bölgelerde irili ufaklı çok sayıda konaklama işletmesi ve yiyecek-içecek hizmeti sunan işletmeler bulunmaktadır. Bölgeye turizm amaçlı gelen kişilerin yeme içme gereksinimlerinin karşılanması için tarım sektörüne artan bir talep söz konusudur. Bölgeye turist gelmesiyle tarım sektöründe artan talebin karşılanması için daha fazla üretim yapılmakta, bu da tarım sektörü için görünmeyen ihracat niteliği taşımaktadır. Söz konusu üretim artışı daha fazla kişinin istihdam edilmesini gerektirmektedir. Turistik yerlerde tarım sektöründe üretimin artmasıyla birlikte turizme sağlanan ürünlerin kalitesi de artmaktadır. Buna ek olarak turistik bölgelerde diğer bölgelere göre tarım ürünlerinin fiyatı daha yüksek fiyatlardan satılmaktadır. Benzer şekilde özellikle yüksek sezonda ve normal sezona ürün fiyatları daha yüksektir. Özetle turizmin geliştiği bölgelerde tarım ürünlere olan talebin artmasıyla üretim, görünmeyen ihracat, gelir, istihdam olanakları, ürün kalitesi ve fiyatında artış meydana gelmektedir. Bu artışlara paralel olarak turizm sayesinde kişi başına düşen gelir artar, yerel halkın refah düzeyi artar, bölge ekonomisi canlanır (Bahar ve Kozak, 2012).

4.8.2. Turizmin sanayi sektörüne olumlu ekonomik etkileri

Turizmin sanayi sektöründe hem tüketim malı, hem ara malı, hem de hem yatırım malı, üreten tüm sanayi dallarında canlandırıcı etkisi vardır. Turizm endüstrisinin sanayi sektörü üzerindeki etkisi daha çok tüketim malı ve ara malı üreten sanayi kollarında görülmektedir. Özellikle gıda, içki, sigara, giyim, hediyelik eşya gibi tüketim malları üreten tesislerde turizmin etkisinin yoğun olduğu görülmektedir. Turistik tesis yatırımlarında

inşaat sektöründen demir, çelik, kum, çimento, cam, sıhhi tesisat, seramik, mobilya gibi malzemelere ihtiyaç duyulmakta ve bu sanayi kollarında ek talep meydana gelmektedir. Turizmin gelişmesiyle talebin artmasına paralel olarak iş hacmi ve üretim artmakta, dolayısıyla bu sanayi kollarında istihdam edilen personelin sayısı da artmaktadır. Ayrıca sanayi sektöründen girdi talep edilmesiyle yapılan harcamaların çoğaltan etkisi ile milli gelirde artış meydana gelmektedir (Samırkaş-Komşu ve Bahar, 2013; Şeker, 2011).

4.8.3. Turizmin hizmetler sektörüne olumlu ekonomik etkileri

Ödemeler dengesinde hizmetler sektörü içinde yer alan turizm sektörü içinde bulunduğu hizmetler sektörüne önemli katkılar sağlamaktadır. Ödemeler dengesinde uluslararası hizmetler kaleminde yer alan ve turizm hareketlerinden önemli ölçüde döviz girdisi sağlayan turizm sektörü içinde bulunduğu hizmetler sektörünü olumlu yönde etkileyerek gelişmesine çeşitli alanlarda katkı sağlamaktadır (Erdem, 2001 akt. Kızıldemir, 2017). Bu kapsamda bir turizm bölgesinde turistik tüketicilerin yapmış olduğu harcamalar sonucunda elde edilen turizm geliri, hizmetler sektörünün hem niceliksel hem de niteliksel açıdan gelişmesine ve çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Turizm sektörünün hizmetler sektöründeki olumlu etkileri şu şekilde sıralanabilir (Samırkaş-Komşu ve Bahar, 2013; Bahar ve Kozak, 2012).

- Turizm sektörü kasap, fırın, bakkal ve manav gibi cari tüketimle ilgili olan üretim sektörlerinin gelişmesine, ulaşım, eğlence yerleri, rekreasyon ve animasyon etkinlikleri gibi turizme yönelik hizmetlerin yerine getirilmesine,
- İnşaat işçiliği, elektrikçi boyacı gibi teknik hizmet sunan donatım sanatları ile ilgili üretim sektörlerinin gelişmesine, yol, su, haberleşme, elektrik, kanalizasyon gibi temel kamu hizmetlerinin gelişmesine,
- Kuyumcu, antikacı, spa, gibi lüks hizmetlerin gelişmesine, sağlık, banka, sigorta gibi yardım ve güvenlik ile ilgili üretim sektörlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

4.8.4. Turizmin bölgeler arası dengeli kalkınmaya etkisi

Dünyanın her ülkesinde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının ve dengesizliğin olduğu görülmektedir. Bölgelerarası dengesizliğin olduğu ülkelerde bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmaktadır (Ay ve Aktuğ, 2021). Bölgesel kalkınma ve bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi konularında turizm sektörünün oldukça önemli bir yeri vardır. Tarım ve sanayi sektörlerinde yeterli kaynağa ve olanağına sahip olmayan ancak doğal, kültürel, tarihsel açıdan birtakım zenginliklere sahip olan

bölgelerde, uygulanan etkin turizm politikaları neticesinde, “bacasız sanayi” olarak adlandırılan turizm sektörü sayesinde bölgede gelişim ve ekonomik kalkınma sağlanacaktır. Bir ülkede/bölgede yapılan yeni turistik yatırımlar, ülkede/bölgede yeni iş imkanlarının oluşmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan bir bölgede turistik ürün-hizmet üretimi ve bunların tüketimiyle elde edilen turizm geliri başka bölgelerde harcanabilir ya da yeni yatırımlar yapılabilir. Bu ekonomik hareketlilik milli gelir üzerinde katma değer etkisi yaratırken, bölgelerarası gelir dağılımına olumlu bir etki yaparak bölgelerarası dengeli kalkınmaya imkan sağlamaktadır (Şeker, 2011). Bu sebeple az gelişmiş bölgeler için turizm faaliyetleri bölgesel kalkınmada önemli bir araçtır (Uyrun, 2020).

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrasında hızlı sanayileşmeye bağlı olarak ekonomik kalkınma sürecine dahil olan birçok ülkede sosyo-ekonomik açıdan bölgeler arası dengeler bozulmaya ve sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Boz, 2016). Ülkeler arasında sosyo-ekonomik gelişme sürecinde farklılıklar meydana geldiği gibi, bir ülkenin kendi içerisinde farklı bölgeleri ve illeri arasında da gelişmişlik farklılıkları meydana gelebilmektedir. Örneğin; bir ülke içerisinde bazı bölgelerin gelişmişlik düzeyi yüksekken, diğer bölgelerin gelişmişlik düzeyi daha düşük seviyelerde olabilmektedir. Benzer şekilde aynı ülke hatta aynı bölge içinde olan illerin de gelişmişlik düzeyleri farklılık gösterebilmektedir (Takım, 2010). Bir ekonomi disiplini olarak bölgesel kalkınma, bir bölgede kişi başına düşen gelirin artmasıyla birlikte bölgede yaşayan insanların refah düzeylerinin artması ve bölgede ekonomik değerlerin yükselmesine paralel olarak, bölgede eğitim, sağlık, alt ve üst yapı, şehirleşme gibi sosyal yaşam şartlarının iyileşmesini sürecini içermektedir (Tolunay ve Akyol, 2006).

Kalkınma bölge bazlı ele alındığında, turizmin bölgesel kalkınmada oldukça önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Bölgesel kalkınmaya turizmin bazı sosyo-ekonomik etkileri bulunmaktadır. Bunlar; istihdam ağının genişlemesi, gelir ve refah düzeyinin artması, döviz akışı sağlaması, bölgenin alt ve üst yapısının gelişimine katkı sağlaması, yabancı sermaye girişi sağlaması, bölgenin tanıtılması ve yurt dışına açılması, milli gelire doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlaması olarak sıralanmaktadır (İpek, 2019). Turizmin sektörünün dünya ülkelerinde önem kazanması, gelişmesi ve büyümesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler; insanların boş zamanlarının ve gelirlerinin artması, istihdam ve kadın işgücünün artması, iletişim ağı ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler, çevre bilincinin artması, insanların hayat

standartlarının ve beklentilerinin değişmesi olarak sıralanabilir (Özsağır ve Akın, 2012).

Turizm sektörü, dünya genelinde önemli bir ihracat kaynağı, dış ticaretin en geniş kalemi ve en çok döviz girdisi sağlayan sektör olarak görülmektedir (Bahar ve Kozak, 2012). Bir ülkede turizm sektörünün gelişmesi, o ülkenin ekonomisine önemli bir gelir kaynağı sağlanmaktadır. Turizm sektörü sayesinde elde edilen bu gelir, tarım, sanayi ve diğer sektörler için gerekli olan ürün ve hizmet ithalatında kullanılarak ekonomik büyüme ve kalkınmaya yardımcı olmaktadır. Bölgesel gelişme stratejisi olarak da değerlendirilen turizm sektörü, az gelişmiş ve/veya gelişmemiş bölgelerde ekonominin canlanmasına, yeniden yapılanmasına, gelişmesine ve kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Bahar, 2007).

Büyüyen ve hızla gelişen turizm sektörü, turizm bölgeleri arasında rekabet şartlarının ağırlaşmasına neden olmaktadır. Turistlerin tatillerini geçirecekleri bölgeyi seçmelerinde bölgenin sahip olduğu doğal ve yapay turistik çekiciliklerin önemli rolü bulunmaktadır (Doğan, Ceylan ve Tekin). Bu çekiciliklerin korunup etkin bir şekilde tanıtılması, bölgeye daha çok turist çekilmesine ve bölge ekonomisinin güçlenmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde turizmin gelişmesinin, gelen turist sayısının artmasında, turizm gelirin artmasında, istihdamın artmasında ve bölgesel kalkınmada olumlu ekonomik etkileri bulunmaktadır (Uyrun ve Ceylan, 2020). Bölgeye yabancı turist gelmesi (dış turizm hareketleri) ülkeye döviz girdisini sağlarken iç turizm hareketleri ise ülke sınırları içerisinde turizm hareketlerinden elde edilen gelirin ülke içinde yeniden dağılımını sağlayarak bölgeler arası dengeli kalkınmaya ekonomik anlamda olumlu etkide bulunmaktadır. Turizmin geliştiği bölgelerde yapılan turistik harcamalardan elde edilen turizm geliri ülkenin diğer bölgelerinde yeni yatırımlar ve dolayısıyla yeni istihdam alanlarının açılması şeklinde harcanmaktadır (Bahar ve Kozak, 2012). Dolayısıyla dış turizm hareketlerinin hem ulusal hem bölgesel kalkınmada, iç turizm hareketlerinin ise bölgesel kalkınmada önemli ekonomik rolü bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktakas, B. G. (2006). *Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Avcıkurt, C. (2003). *Turizm Sosyolojisi Turist-Yerel Halk Etkileşimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şahin, A., Y. ve Aktuğ, S., S. (2021). Futbol Endüstrisi İle Bölgesel Kalkınmanın Sağlanması: Siirt İli Örneği. *Atlas Journal*, 7(38), 1483-1499.
- Bahar, O. (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açından Yeri ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19).
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm Ekonomisi*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Baykul, A. ve Maden, S. I. (2017). Bölgesel Kalkınma ve Turizm İlişkisi: TR61 Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 65-73.
- Bozgeyik, Y. ve Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Journal of International Social Research*, 8(40).
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Yayıncılık.
- Boz, A. (2016). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Mardin Örneği, Hasan Kalyoncu Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antep.
- Cıngıllı, M. (2018). *Turizm ve İktisadi Kalkınma*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Kayseri.
- Cihangir, İ. S. (2016). *Termal Turizm Potansiyelinin Bölgesel Kalkınmada Ekonomik Rolü: Ilgın Termal Tesislerinde bir uygulama*. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Coşkun, K., Çelik, S. ve Künc, S. (2023). Frekans Alanında ve Asimetrik Nendensellik Yöntemiyle Enflasyon-Turizm Gelirleri İlişkisinin İncelenmesi. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(29), 364-372.
- Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 293-306.
- Doğan, M., Ceylan, Y. ve Tekin, C. (2015). Turistik Bir Destinasyon Olarak Hasankeyf’in Ziyaretçi Tatmini Üzerine Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-15.
- Durgun, A. (2006). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- İpek, N. (2019). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Kastamonu Örneği*. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu.

- Jones, I. C. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, Çev: S. Ateş ve İ. Tuncer, Birinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kavaklı, E. ve Karakaş, A. (2022). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Bir İnceleme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 37-50.
- Kozak, N. Kozak, M., A. ve Kozak, M. (2019). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Kızıldemir, Ö. (2017). *Turizmin Ekonomik Etkilerinin Bölgesel Kalkınma Üzerinden Değerlendirilmesi; Adana Örneği*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Doktora Lisans Tezi, Sakarya.
- Özkök, G.F. (2008). *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizmin Ekonomik Etkileri*. Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Özsağır, A. ve Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.
- Poroy, H. (2004), "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi", *Türkiye İktisat Kongresi*, İzmir
- Roney, S. A. (2011). *Turizm Bir Sistemin Analizi*. Detay Yayıncılık. Ankara
- Samıkış Komşu, M. ve Bahar, O. (2013). *Turizm, Yoksulluk ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Şeker, H. (2011). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü ve Amasya Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Toprak, L. ve Abedtalas, M. (2017). *Turizm Ekonomisi*. Detay yayınları, Ankara.
- Takım, A. (2010). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Planlarının İktisat Politikalarının Performansına Etkisi: Zonguldak-Bartın ve Karabük örneği. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 5(3), 259-275.
- Tolunay, A. ve A. Akyol (2006). "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar". Süleyman Demirel Üniversitesi *Orman Fakültesi Dergisi*. A, 2, ss.116-127.
- Unur, K. (2004). Turizmin Ekonomik Etkilerinin Ölçülmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (4), 114-142
- Uyrun, A. ve Ceylan, Y. (2020). Botan Çayının Su Sporları Turizm Potansiyelinin SWOT Analiziyle İncelenmesi. *Journal of Strategic Research in Social Science* 6 (3), 167-180
- Uyrun, A. (2020). *Gelecek Turizm Trendleri*. Paradigma Yayınları. İstanbul.
- Yıldırım, H., M. (2008). *Türkiye'de Turizmin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisinin Analizi*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Sürdürülebilir Turizm, Çevre ve Ekonomi İlişkisi

Kerim Coşkun¹

1. GİRİŞ

Turizme olan ilgi ve katılım her geçen gün artmakta ve artan turist sayısı ile turizm faaliyetlerinin çevre, kültür, ekonomi ve yerel halk üzerindeki etkileri görülmektedir (Güneş vd., 2020: 201-202). Turizm gelişmekte olan ülkeler için önemli gelir kaynağını oluşturmakta ve ülkelerin doğal ve kültürel kaynakları ile cazibe merkezi haline gelmelerinde önemli rolü bulunmaktadır (Bilgiçli ve Ertürk, 2022).

Turizm genel olarak döviz girdisi sağlayan ve istihdama olan katkıları ile aynı zamanda yerel açıdan değerlendirildiğinde emek yoğun yapısı ile önemli ekonomik katkıları bulunan bir sektördür. Ancak turist sayısı yoğun olduğunda turizm doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bir turistik bölgenin kullanımı, gelişmişlik düzeyine ve kalış süresine bağlı olarak ziyaretçi sayısındaki artışla tanımlanmaktadır. Çevre ve doğal kaynaklara dayalı olarak gelişen çok çeşitli bir ekonomik faaliyet olan turizmde çevre ile ilişki iki şekilde gerçekleşmektedir. Çevresel kaynaklar, turizm ürünlerinin üretimi için ihtiyaç duyulan önemli kaynaklardan biri olmakla birlikte, bilinçli ya da bilinçsiz turizm üretimi çevreye olumsuz etki etmektedir. Ayrıca turizmin bir diğer etkisi de çevresel kaynakları tüketmesi ve dönüştürmesidir. Bir bölgedeki turizmin gelişimi, turistlerin aradığı doğal veya insan yapımı kaynakların çekiciliğine bağlıdır. İyi korunan ve sürdürülebilir kaynak temeli olmadan turizmin ekonomik faaliyet olarak varlığı sorunludur (Ceylan, 2001: 170).

Turizmin sosyal, ekonomik ve çevresel olumlu etkilerinin yanı sıra plansız turizm faaliyetlerinin de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Plansız yatırımlar nedeniyle turizm açısından cazibe merkezleri olan yerlerde kitle turizminin de etkisiyle çevre tahribatları yaşanabilmektedir. Bu zararların telafisi içinde uzun zamana ve maliyete ihtiyaç duyulmaktadır (Bilgiçli ve Ertürk, 2022).

---

1 Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO, Siirt/TÜRKİYE, kerimcoskn@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8963-0740>

Kaynaklarını yok eden veya tahrip eden turizm faaliyetlerini sürdürülemez gelişim olarak tanımlamak daha uygun olacaktır. Sürdürülebilir turizm genellikle bir turizm türü olduğu sanılmaktadır. Fakat kitle turizmi ve turizmle ilgili konular, politikalar ve uygulamalar da dahil olmak üzere birçok farklı turizm türünü kapsayan bir felsefedir (Akoğlan-Kozak ve Bahçe, 2012: 95). Bu bölümde sürdürülebilir turizm, çevre ve ekonomi ilişkisi incelenecektir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KAVRAMI

Birçok konu sürdürülebilirlik kavramı ile ilişkilendirilebilir. Sürdürülebilir şehirler, ekonomiler, kaynak yönetimi, işletmeler, geçim kaynakları ve sürdürülebilir kalkınma örnek verilebilir (Scoones, 2007: 589). İlk başlarda ormancılık ile ilgili bir kavram olarak kabul gören sürdürülebilirlik 1970’li yıllarda ortaya çıkan büyümenin sınırları (Limits To Growth) isimli rapor neticesinde diğer sektörleri de ilgilendiren bir konu haline gelmiş ve 1987’de yayınlanan Brundtland raporu ile sürdürülebilir kalkınma kavramının önemine dikkat çekilerek bu kavramın tanımı da yapılmıştır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme” şeklinde ifade edilmiştir (Acar, 2021: 351). Sürdürülebilir kalkınma, bazen ekonomi ve çevre arasındaki gerilime yansımaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı ikilem Brundtland Raporu’nda vurgulanmıştır. Raporu göre sürdürülebilir gelişme “Günümüzün gereksinimini karşılarken; mevcut kaynakları, gelecek nesillerin kendi gereksinimini karşılama engellemen, tüketilmeden kullanılmasını sağlamaktır”. Başka bir ifade ile sürdürülebilirlik, bugünün ihtiyaçlarının gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye sokmadan karşılanması anlamına gelmektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 9).

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik kalkınma, çevresel kaynakların ve değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ilkelerine dayanmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı turizm için düşünüldüğünde “turizm kaynaklarının tüketilmeden, kirletilmeden ve tahrip edilmeden gelecek nesillerin de kullanabilmesini sağlayacak şekilde kullanılmasının düzenlenmesi” olarak ifade edilebilir (Can, 2013: 26). Dünya Turizm Örgütü de sürdürülebilir turizm kavramını “Turistlerin, sektörün, çevrenin ve ev sahibi halkın gereksinimine yönelerek şimdiki ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini dikkate alan turizm” olarak tanımlamaktadır (İsayeva ve Kasalak, 2016: 185).

Sürdürülebilir turizm, bir turizm türü olarak değil, turizmin kullandığı tüm kaynakları yani kitle turizmi de dahil olmak üzere her türlü turizmi içerisine alan ve kullanmış olduğu bütün kaynaklara karşı duyarlı olan politika ve uygulamaların tamamını kapsayan bir felsefe olarak ifade edilebilir.

Ancak turizm kitlesel boyuta ulaştığında olumsuz etki gücü artmaktadır. Bununla birlikte “yumuşak turizm”, “ekolojik turizm”, “doğa turizmi” ve “kırsal turizm” vb. alternatif turizm türleri ön plana çıkmaktadır. Bu turizm türleri sürdürülebilirlik kavramı ile daha fazla ilgilidir (Biçici, 2013: 22). Sürdürülebilirlik kavramı turizmle çok yakından ilişkilidir. Çünkü ekonomik kalkınmada çevresel değerlerin korunması ve sürdürülmesi ilkesine dayanmaktadır. Bir başka deyişle turizmin başarılı veya başarısız olması doğal ve kültürel kaynaklara bağlıdır. Bu çerçevede sürdürülebilir turizm sürdürülebilir kalkınmanın ilkeleri ile benzerlik göstermektedir. Sürdürülebilir turizm kavramı, 1990’lı yıllarda turizmin gelişim sürecinde giderek daha fazla tartışılmış ve özellikle Brundtland Raporu’nda tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramının ardından giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Turizmde sürdürülebilirlik, mevcut turistlerin ve turistik destinasyon alanlarının ihtiyaçlarının karşılanması, gelecekteki fırsatların korunması ve geliştirilmesi olarak da görülmelidir (Çavup ve Tanrısevdi, 2000: 153).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİN AMAÇ VE HEDEFLERİ

Turizm, sürdürülebilirlikle ilişkilendirilen önemli bir sektördür. Turizmde ilk göze çarpan sorunlardan biri çevresel bozulmalardır. Bu sorunlara çözüm bulmak kapsamında Birleşmiş Milletler Teşkilatının Bünyesinde yer alan çeşitli organların bir araya gelerek çevreye zarar vermeyen sürdürülebilir kalkınmayı destekledikleri görülmektedir. Ayrıca sürdürülebilirlik kavramı turizm örgütleri tarafından raporlar vasıtası ile teşvik edilmiş ve turizmin çevreye duyarlı gelişiminin çerçevesi oluşturulmuştur. Kitle turizminin olumsuz sonuçları görülmeye başlanması ile birlikte turizmde farklı alternatif türler ve sürdürülebilirlik gibi formüller üzerinde durulmaya başlandığı görülmektedir (Kozak vd., 2018: 62). Turizm geliştikçe kaynaklarını oluşturan doğal ve kültürel varlıklar telafisi zor zararlara uğramaktadır. Turizmin yol açtığı bu hasarları önlemek için 1970’li yıllarda sürdürülebilir kalkınma ve dolayısıyla sürdürülebilir turizm kavramı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir turizm anlayışı doğal ve kültürel çevre konusunda hassas, gelecek nesillerin turizmden faydalanmasını sağlamayı amaçlar, uzun vadeli düşünmeyi gerektirir ve yerel halkın da turizmde pay almasını savunur (Er ve Bardakoğlu, 2016: 96). Sürdürülebilir turizmin temel amacı, turizm faaliyetlerinin ekonomik kalkınmaya mümkün olduğunca en yüksek seviyede fayda sağlamak ve bununla birlikte çevresel değerleri korumak ve hatta geliştirmektir (Acuner, 2015: 65). Sürdürülebilir turizmin geliştirilmesinin temel nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Pelit vd., 2015: 44-45):

- Turizmin doğal, sosyal ve kültürel kaynaklarını korumak amacıyla sürdürülebilirlik uygulamaları gereklidir.

- Turistik destinasyonların kapasitesinin aşılmasını önlemek için sürdürülebilirlik uygulamalarına ihtiyaç vardır.
- Flora ve fauna türlerinin korunması için sürdürülebilirlik gereklidir.
- Turizmin ürettiği ekonomik değerin korunması için sürdürülebilirlik gereklidir.
- Turizm sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemeli, sürdürülebilir olmalıdır.
- Turizmin planlı geliştirilmesinde ve uygulanmasında sürdürülebilirlik ilkelerine uyulmalıdır.
- Yerel halkın ekonomik refahının artırılması, sosyal ve kültürel zenginliklerin korunması ve diğer kültürlerle etkileşim nedeniyle olası bozulmaların önlenmesi için sürdürülebilirlik gereklidir. Bu temel nedenlerin yanı sıra Tablo 1'de de sürdürülebilir turizmin hedefleri yer almaktadır.

Tablo 1: Sürdürülebilir Turizmin 12 Hedefi

1.Ekonomik Süreklilik	“Turizm destinasyonlarının ve işletmelerinin uzun vadede fayda sağlamaya ve büyümeye devam etmesi için sürekliliklerini ve rekabetçiliklerini sağlamak”
2. Yerel Refah	“Ziyaretçilerin yerel harcama oranını artırmak da dâhil olmak üzere turizmin ev sahibi destinasyona katkısı azamiye çıkarmak”
3.İstihdam Kalitesi	“İrk, cinsiyet, engellilik gibi konularda ayrımcılığa izin vermeden, ücret ve hizmet kalitesinin artırılması dahil olmak üzere turizm tarafından yaratılan yerel istihdamın sayısını ve kalitesini artırmak”
4.Sosyal Eşitlik	“Yoksullara sunulan fırsatların, gelirin ve hizmetlerin iyileştirilmesi dahil olmak üzere turizmden elde edilen ekonomik ve sosyal faydanın genele adil bir şekilde dağılımını gözetmek”
5.Ziyaretçi Memnuniyeti	“İrk, cinsiyet, engellilik gibi konularda da ayrımcılık yapmadan bütün ziyaretçilere güvenli ve tatmin edici bir deneyim sunmak”
6. Yerel Kontrol	“Turizmin diğer paydaşları ile istişare içerisinde planlama, yönetim ve bölgede turizmin gelişimi konusunda yerel yönetimleri süreçlere dahil etmek ve yetkilerini artırmak”
7. Toplumsal Refah	“Sosyal bozulma ve istismara yol açmadan sosyal yapı ve kaynaklara, imkânlarla ve yaşam destek sistemlerine erişim dahil olmak üzere yerel halkın yaşam kalitesini muhafaza etmek ve iyileştirmek”
8.Kültürel Zenginlik	“Ev sahibi topluluklara özgü kültür, gelenek ve tarihi mirasa saygı duymak ve güçlendirmek”
9.Fiziki Bütünlük	“Kentsel ve kırsal alanların kalitesini muhafaza etmek ve güçlendirmek ve çevrenin fiziki ve görsel bakımdan bozulmasını engellemek”

10. Biyolojik Çeşitlilik	“Doğal alanların, habitatın ve yaban hayatının korunmasını desteklemek ve olası zararı asgariye indirmek”
11. Kaynak Verimliliği	“Turizm firma ve hizmetlerinin gelişim ve işletmesinde sınırlı ve yenilenemeyen kaynakların kullanımını asgariye indirmek”
12. Çevresel Temizlik	“Turizm işletmelerinden ve ziyaretçilerden kaynaklanan hava, su ve kara kirliliğini ve atık üretimini asgariye indirmek”

Kaynak: Uğurlar, 2017: 124

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİN ÖNEMİ

Sürdürülebilir turizm, turizm gelişiminin ekonomik, çevresel ve sosyal faydaları ile destinasyonlar da oluşan turizm maliyetleri arasında bir denge oluşturur. Ayrıca, sürdürülebilirlik stratejileri toplumun yaşam kalitesini arttırmayı ve aynı zamanda gelecek nesiller için çevreyi ve diğer yerel varlıkları aynı anda korumayı hedeflemektedir (Rasoolimanesh ve Jaafar, 2017: 34). Sürdürülebilir turizm her aşamada toplumsal sorumluluğu, ekonomik verimliliği ve ekolojik duyarlılığı kapsamaktadır. Bu nedenle turizm endüstrisinin dikkatli bir planlamaya ve yönetime ihtiyacı vardır. Sürdürülebilir turizm, yerel kaynakları koruyan, yaşam kalitesini artıran, turizm tüketicilerinin ve yerel halkın ihtiyaçlarına geleceğe yönelik olarak cevap veren, herhangi bir ülkenin kültürel bütünlüğü ve çevresine uygun turizm kapasitesinin geliştirilmesidir (Ceylan, 2017: 6).

Belirlenen hedeflere ulaşmak için her sektör kendi dinamiklerine göre ilkeleri belirlemektedir. Sürdürülebilirlik kavramı ile turizm endüstrisi arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı turizm sektörü için oldukça hassas ve önemli bir konudur. Çünkü sürdürülebilirlik kavramı doğal ve kültürel kaynakların varlığına dayanmaktadır. Benzer şekilde kalkınmanın ve refahın güçlendirilmesinde rol oynayan destinasyonlar da sürdürülebilir kalkınma açısından son derece hassas ve önemlidir (Acuner, 2015: 63).

Dünyanın her yerinde gelişmişlik düzeyi farklılıklar göstermektedir. Böyle bir durumda ülkeler bu farkları azaltıcı çabalar harcamaktadır (Ay ve Aktuğ, 2021). Dünya genelinde ülkelerin gelişmişlik düzeyi sıralamalarla belirlenmektedir. Ülkelerin gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş gibi kategorilere ayrılması ülkenin ekonomik gelişmişliğiyle ilgilidir. Ülkeler bu sıralamalarını yükseltmek için çeşitli kalkınma politikalarıyla gayri safi milli hasıllarını artırmaya çalışmaktadır. Kalkınmalarının temel göstergesi olarak gördükleri ekonomik büyümeyi sağlamak için ekonominin tüm unsurlarından faydalanmaları gerekmektedir. Turizm, ülke ekonomilerine

önemli katkı sağlayan, kendine özgü değerlerin kullanılmasına olanak sağlayarak istihdam oluşturan, gelir dağılımında eşitlik sağlayan ve kırsal alanların da turizm kapsamında değerlendirilmesini sağlayan bir sektördür (Bilgiçli ve Ertürk, 2022).

Sürdürülebilir turizm, destinasyonlardaki turizm kaynaklarının gelecek nesilleri hesaba katarak istifadesine sunulmasıdır. Bu yönüyle sürdürülebilir turizmin birçok faydası bulunmaktadır. Böylece sürdürülebilirlik ile turizm faaliyetlerinin kesintisiz olarak devam etmesi sağlanmakta, aşırı kullanım sorununun önüne geçilmekte ve taşıma kapasitesine karşı hassas davranılmaktadır. Sürdürülebilir turizm çevre ve doğaya zarar vermeyerek turizmin olumlu etkilerini ortaya koymaktadır (Koçoğlu vd., 2020: 204).

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM, ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Turizm faaliyetleri genellikle korunması gereken alanlarda gerçekleşmektedir. Çoğunlukla turizm faaliyetleri ve kaynakları arasında anlaşmazlıklar yaşanmakta ve gelişen turizm, destinasyonlar için bir baskı unsuru olmaktadır (Kuo, 2002: 87). Turistik kaynakların aşırı kullanımı ve tükenmesi, doğal yapıların bozulması, turizmin artan faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan kirlilik ve atıklar, içme suyunun aşırı kullanımı, ormanların tahrip edilmesi, kıyı, plaj ve kültürel miras alanlarının zarar görmesi gibi sorunlar turizmin gelişmesi ile birlikte çevresel maliyetleri oluşturmaktadır (Ayaş, 2007: 61). Çevre kavramının ortaya koyduğu geniş alan içerisinde çevrenin çeşitli boyutlarından söz edilebilmektedir. Farklı bileşenler açısından sınıflandırılabilen çevre kavramını turizmle ilişkisinden hareketle alt gruplara ayırıp incelendiğinde ilk olarak fiziksel çevre, fiziksel çevre içerisinde ise; doğal ve yapay çevre ikinci olarak toplumsal çevre göze çarpmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2012: 22-23). Çevre kavramı aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Demirtaş, 2011: 4):

- Bir organizmanın veya organizmalar topluluğunun yaşamında etkili bütün alanlardır.
- Canlıların yaşaması ve gelişmesi için fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin tamamıdır.
- Topluluk ve organizmaların uzun ve kısa süreli faaliyetlerini doğrudan veya dolaylı olarak etki eden canlı ile cansız kültürel faktör ve koşullar toplamıdır.

Sanayileşmenin hız kazanması ile kalkınma ve çevre arasındaki göz ardı edilen ilişki 1970'lerde gündeme gelebilmiştir. Sanayileşme, kentleşme

ile ortaya çıkan çevre sorunları bu sorunların çözümünde insanlığı ortak hareket etmeye ve ortak düşünmeye mecbur bırakmıştır. Çevre kaynaklarının sınırsız olduğu inancı ve kaynakların hoyratça kullanımı kaynakları tükenme noktasına getirmiş ve çevrenin yüksek oranda kirlenmesine neden olmuştur (Tıraş, 2012: 62,66). Ekonomik faaliyetlerin doğal çevre üzerindeki ulusal ve küresel etkileri artmış ve çevresel hasarlar sonucunda yaşam kalitesi de azalmıştır. Bu, çevresel ve ekonomik sorunları aynı anda analiz etme gereğini açıkça ortaya koymaktadır (Forssell, 1998: 183). Çevre kirliliğinin neredeyse hepsinin üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Üretim ve tüketim neticesinde meydana gelen kirliliğin çevresel maliyetleri artırdığı görülmektedir. Çevre ve iktisat biliminin iç içe olmasına karşılık çevre ile ilgili çözüm arayışlarının yıllarca ihmal edildiği söylenebilir (Ulucak ve Erdem, 2012: 79). Bunun aksine günümüzde çevre tahribatını önlemek için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir (Erat vd., 2023). Kaliteli ve yaşanabilir bir çevre refah göstergesi olduğu gibi üretim ve tüketim faaliyetleri içerisinde girdi sağlamaktadır. Çevrenin korunması ve kalitesinin artırılmasına yönelik her türlü faaliyet iktisat politikası içerisinde yer almaktadır. Bu durum sanıldığı aksine iktisat ve çevrenin sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir (Ulucak, 2013:2). İktisat biliminin ortaya çıkışından bu zamana kadar hava, yeşil alan, güneş ışığı gibi doğal kaynakların ihtiyaçtan fazla ve bol miktarda birde zahmetsiz oldukları düşünülerek “serbest mal” olarak görülmüştür (Ulucak ve Erdem, 2012: 80). Bu yaşanan gelişmeler sonucu doğal kaynakların tahrip edilmesinin önüne geçebilmek için “Savurgan Dünya Görüşü” terk edilerek “Sürdürülebilir Dünya Görüşü” benimsenmiştir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik yaklaşımının en fazla ihtiyaç duyduğu ve gerekli olduğu sektörlerin başında çevre ile ilişkisi yoğun olan turizmin olduğu söylenebilir (Ceylan, 2019: 65). Günümüzde turizm sektörü hızla büyümekte ve hem ulusal hem de yerel birçok alanda ekonomiye önemli desteği görülmektedir. Buna karşın, turizm, iyi planlanmamış ve yönetilmemiş ise ekolojik sistemlerin bozulmasında ve kültürel miras kaybında olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu sebepten turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilerini azaltmak ve çevre, toplum ve kültür üzerindeki olumlu etkileri artırmak için sürdürülebilir turizm fikri geliştirilmiştir (Yadav vd., 2018: 1956).

Gelişen turizm faaliyetleri tüketimi artırmakta bu durum çevresel problemleri de beraberinde getirmektedir. Turizm kaynaklarının korunamadığı ve geliştirilemediği durumlarda destinasyonların rekabet gücü zayıflar turizm faaliyetleri zarar görür. Sınırlı olan bu kaynakların bilinçli ve kontrollü kullanımı gelecek nesillerinde bu kaynaklardan faydalanmasını sağlamak açısından hayati öneme sahiptir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik kitle turizminin olumsuz

etkilerini azaltmada çevreye karşı daha fazla duyarlılık oluşturmaktadır. Bu yönüyle sürdürülebilirlik ekonomik ve sosyal kalkınma ile çevrenin korunması konularını içermektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 7).

Turizmin ekonomik etkisi ve gelişme potansiyeli göz önüne alındığında, fiziksel ve doğal çevrenin korunması geleceğe yatırım olarak değerlendirilmelidir. Bir başka deyişle turizmin oluşturduğu ekonomik ve sosyal faydalar, çevrenin korunmasına ve çevre sorunlarının çözümüne etkin bir şekilde katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ülkelerin turizm planlarını sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde geliştirmeleri ve turizm endüstrisinden uzun vadeli ekonomik faydalar elde etmeleri beklenmektedir (Uyrun, 2020: 364).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dünya üzerinde turizme olan ilgi her geçen gün artmakta ve turist sayısı da çoğalmaktadır. Turizm faaliyetleri içerisinde önemli bir konumda olan kitle turizminin yanı sıra alternatif turizm türlerine olan ilgide sürekli olarak artmaktadır. Bir taraftan kitle turizminin ekonomik etkileri diğer taraftan ise çevre üzerindeki oluşturmuş olduğu baskılar turizmde sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu kapsamda yoğun, plansız ve kontrolsüz turizm faaliyetleri ile kısa vadede ekonomik kazançlar sağlanabilir. Fakat uzun dönem için turizm bölgelerinin rekabet gücü zarar görmekte ve bu durum ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir turizm uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Turizm faaliyetlerinin yapılmasında ekonomik gerekçeler önemli nedenleri oluşturmaktadır. Ülkeler, bölgeler, şehirler ve işletmeler turizmin ekonomik boyutundan dolayı ilgilenmektedir. Bu ekonomik faydanın sürekli olabilmesi ve gelecek nesillerinde istifade edebilmeleri için turizm kaynakların korunması gerekmekte ve turizm faaliyetlerini yürütürken bu kriteri dikkate alarak turizm yatırımlarının yapılması gerekmektedir.

Çevre, turizm ve ekonomi birbirini etkileyen iç içe geçmiş kavramlardır. Çevreye yapılan yatırım turizmi, turizme yapılan yatırımlar ise ekonomiyi etkilemektedir. Son zamanlarda çevre duyarlılığının popüler hale geldiği görülmektedir. Çevreyle ilgili sürdürülebilirlik, kirlilik kavramları üzerinde çok durulmaktadır. Çevre son zamanların en hassas konusu arasındadır. Bu durum ülke yönetimlerini de bu yönde mevzuat oluşturmaya ve çeşitli bağlayıcı karar almaya teşvik etmektedir. Küresel anlamda çeşitli devletlerin uyguladığı çevre konusunda ki politikaların geçerliliği hala tartışma konusudur. Çevresel maliyetlerin hesaplanması kirleten öder prensibinin getirilmesi, yeşil uygulamalar, çeşitli imzalanan protokoller sevindirici gelişmelerdir. Fakat buna karşılık dünyamız hızla kirlenmeye devam etmektedir. Bu durum için daha etkin önlemler alınmalı ve uygulanmalıdır

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2021). Sürdürülebilirlik raporlarının sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi yönüyle incelenmesi: b1st sürdürülebilirlik endeksi örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 347-368.
- Acuner, E. (2015). Zigana Turizm Merkezi'nin Sürdürülebilir Turizm Kriterleri Çerçevesinde Yerel Destinasyon Yönetim Örgütleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 62-93.
- Akoğlan-Kozak, M. ve Bahçe, A.S. (2012). Özel İlgi Turizmi, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Ay, Ş. & Aktuğ, S. S. (2021). Futbol Endüstrisi İle Bölgesel Kalkınmanın Sağlanması: Siirt İli Örneği. *Atlas Journal*, 7(38), 1483-1499.
- Ayaş, N. (2007). Çevresel sürdürülebilir turizm gelişmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 59-69.
- Biçici, F. (2013). Datça yerel halkının sürdürülebilir turizm gelişimine ve turizm işletmelerine yönelik tutumları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(1).
- Bilgiçli, İ., & Ertürk, S. (2022). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Karasu'da Ekoturizmin Çevre Etkilerinin İncelenmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(8), 1110-1129.
- Can, E. (2013). Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Turizmin Sürdürülebilir Rekabet Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 23-40.
- Ceylan, T. (2001). Turizm ve sürdürülebilir gelişme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 169-177.
- Ceylan, Y. (2017). *Yeşil yıldızlı konaklama işletmelerinde kalan turistlerin algılarına yönelik bir araştırma: Muğla ili örneği*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ceylan, Y. (2019). "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Turizmde Eko Etiketler", *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 65-80
- Çavuş, Ş., & Tanrısevdi, A. (2000). Sürdürülebilir Turizm ve Yerel Ölçekli Bir Sürdürülebilir Turizm Gelişme Modeli Önerisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 149-159.
- Demirtaş, N. (2011). Turizm ve çevre. *Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları*, 1.
- Er, Ö., & Bardakoğlu, Ö. (2016). Kültürel mirasın sürdürülebilir turizm ürünü çeşidi olarak değerlendirilmesi: Edirne Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(2), 95-111.
- Erat V., Savaş, Y., Alma Savaş, D. (2023). Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Ekolojik Ayak İzi Arasında Nedensellik İlişkininin Analizi: Dalgacık Yöntemi Yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1608-1626.

- Forssell, O. (1998). Extending Economy-wide Models with Environment-related Parts, *Economic Systems Research*, El. 1 0, No. 2, 183-199.
- Güneş, E., Alagöz, G., ve Uslu, A. (2020). Yerel halkın sürdürülebilir turizmde yönelik tutumu: Fethiye örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 201-215.
- İsayeva, S., & Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Kapsamında Yer Alan Örnek Ekoturizm Uygulamaları. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 183-200.
- Kahraman, N., & Türkay, O. (2012). *Turizm ve Çevre*. Detay Yayıncılık.
- Karapınar, e., & barakazı, m. (2017). Kültürel miras turizminin sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-18.
- Koçoğlu, C. M., Saraç, Ö., & Batman, O. (2020). Safranbolu'da sürdürülebilir turizm gelişmesine yönelik yerel halkın tutumları. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*.
- Kozak, N., Kozak, M.A., Kozak, M. (2018). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, 20. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuo, I-Ling Kuo (2002). "The Effectiveness of Environmental Interpretation at Resource-Sensitive Tourism Destinations", *International Journal of Tourism Research*, 4, 87-101
- Pelit, E., Baytok, A., & OYBALI, H. H. (2015). Sürdürülebilir turizm mi? Turizmde sürdürülebilirlik mi? kavramsal bir tartışma. *Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(14).
- Rasoolimanesh, M. ve Jaafar, M (2017) Sustainable tourism development and residents' perceptions in World Heritage Site destinations, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22:1, 34-48
- Scoones, I. (2007). Sustainability. *Development in practice*, 17(4-5), 589-596.
- Tıraş, H.H. (2012). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme" Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 2, Sayı:2, 57-73.
- Uğurlar, A. (2017). Turizmde sürdürülebilirlik: Bir ölçülebilirlik aracı olarak göstergelerin önemi. *İdealkent*, 8(21), 118-140.
- Ulucak, R. (2013). "İktisat Politikası Olarak Çevre Politikaları ve Araç Seçimi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 34, 1-16.
- Ulucak, R. ve Erdem, E. (2012). "Çevre-İktisat İlişkisi Ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl 4, Sayı 6, 78-98.
- Uyrun, A. (2020). Su Sporları Turizmi [in:] *Gelecek Turizm Trendleri*, edit. *Sedat Şahin, Şajbetullah Meriç, Çanakkale*, 351-373.
- Yadav, D.K. Sahu, N.C., Sahoo, D. (2018) Analysis of Barriers To Sustainable Tourism Management In A Protected Area, *Benchmarking: An International Journal* Vol. 25 No. 6, 1956-1976.

Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar

Editörler:

Dr. Soner KÜNÇ

Dr. Süleyman ÇELİK

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-743-6

9 789754 477436